LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

Dr. JUOZAS JAKŠTAS

MAŽOSIOS LIETUVOS APGYVENDINIMAS IKI XVII AMŽIAUS PABAIGOS

DR. KAZYS PEMKUS
ARCHYVAS

ROMA 1970

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

Dr. JUOZAS JAKŠTAS

MAŽOSIOS LIETUVOS APGYVENDINIMAS IKI XVII AMŽIAUS PABAIGOS

Atspaudas
iš
L.K.M. Akademijos *Metraščio*
IV tomo 1-49
ir
V tomo 339-414 psl.

Mielam Kolegai
P. Jonikui
su pagarba ir linkėjimais
J. Jakštas.

DR. KAZYS PRAKAS
ARCHYVAS

ROMA 1970

947.45.05 Ma.Zoji Lietuva
Ja-219

P 659

Spausdino «Pliniana» spaustuvė Selci Umbro miestelyje (Perugia, Italija)

PRAKALBA

Prie Lietuvos Laisvės Komiteto veikiąs Lietuvos Tyrimo Institutas svarstė etnografines sienas ir rengė atitinkamą Lietuvos žemėlapį. Be to šis Institutas rengėsi išleisti Mažosios Lietuvos praeičiai skirtą veikalą. Mano studija buvo pramatyta jo dalimi. Kai Institutas nuo tokio veikalo leidimo atsisakė, studija atiduota spausdinti L.K.M. Akademijai.

Studijos tikslas paryškinti Mažosios Lietuvos vakarines sienas pagal istorinius šaltinius. Kadangi po I didžiojo karo pradėta skelbti, kad Mažoji Lietuva yra naujųjų laikų padaras ir jos gyventojai lietuviai ne pirmykščiai krašte, tai teko apžvelgti seniausias Prūsų lietuvių gyvenamas vietoves, kiek jos susekamos iš istorinių šaltinių. Tarp prieštaraujančių nuomonių pasirinktas vidurio kelias. Iš seniausių Mažosios Lietuvos gyvenviečių stengtasi išvesti jos vakarines sienas.

Šio darbo pradininkas buvo chemijos daktaras Petras Kaladė (Bostone), uolusis Lietuvos etnografinių sienų tyrinėjimo judintojas. Tik jo primygtinai raginamas ir remiamas, ryžausi šio darbo imtis. Dr. P. Kaladė ir jo Ponia teikė man globą pakartotinai nuvykstant į Harvardo universiteto biblioteką, iš kurios medžiaga šiai studijai daugiausia imta. Be to, dr. P. Kaladė man daug padėjo, parūpindamas kelių veikalų fotokopijas ir žemėlapių nuotraukas. Už parodytą gyvą dėmesį darbui, nesiliaujamą skatinimą ir paramą priklauso dr. P. Kaladei ir jo Poniai mano nuoširdžiausia padėka.

J. Jakštas

Cleveland, Ohio 1969 m. rugpiūčio m.

TURINYS

PRAKALBA III

TURINYS IV

I. ŽVILGSNIS Į MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORIOGRAFIJĄ 1

1. Seniausios pažiūros į Mažosios Lietuvos gyventojus 1
2. Mažlietuviai čiabuviai ar imigrantai? 7
3. Suklestėjęs lietuvių imigracijos mokslas 12
4. Pasipriešinimas lietuvių imigracijos mokslui 32
5. Tarybinė istorijografija apie Mažąją Lietuvą 47

Summary 47

II. MAŽOSIOS LIETUVOS KRAŠTOVAIZDIS KRYŽIUOČIŲ ORDINO NUKARIAVIMŲ METU 51*

III. MAŽOSIOS LIETUVOS GYVENTOJAI ORDINO METU 65*

1. Mažosios Lietuvos užkariavimas 65*
2. Vakarinė Nadruvos siena 74*
3. Apie tariamą Nadruvos ir Skalvos gyventojų išnaikinimą ... 76*
4. Nadruvos gyventojai Ordino metu 79*
5. Skalvos gyventojai Ordino metu 87*

IV. RYTINĖ MAŽOJI LIETUVA GINČUOSE DĖL SIENŲ 93*

V. MAŽOJI LIETUVA XVI-XVII AMŽIUJE, YPAČ JOS KOLONIZACIJA 98*

1. Pereinamasis laikotarpis 98*
2. Prūsijos kunigaikštijos laikai 100*
3. Čiabuviai ir imigrantai 114*
4. Kurfiurstijos laikai 118*

BAIGIAMASIS ŽODIS 124*

Summary 125*

ŽVILGSNIS Į MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORIOGRAFIJĄ

I. Seniausios pažiūros į Mažosios Lietuvos gyventojus

Joks humanitarinis mokslas nėra taip artimai susijęs su bėgamuoju gyvenimu, kaip istorija. Įvairios visuomeninės srovės, idėjos, politinės linkmės, vyraujančios religinės, filosofinės, aplamai, pasaulėžiūros doktrinos, visuomeninių grupių siekimai ir kovų tikslai atsispindi istorijos moksle. Jame susiduria praeitis su dabartimi. Dabartinio gyvenimo aplinka veikia istoriko pažiūras į praeitį. Dažnai praeities gyvenimo reiškiniai aiškinami pagal dabartinius turimus tikslus. Tad istorija lyg virsta ne tik praeities, bet ir dabarties mokslu, atseit, visuomenėje vyraujančių srovių atspindžiu.

Geras čia trumpai užmintai taisyklei pavyzdys yra Mažosios Lietuvos istorija.

Mažoji Lietuva yra buvusios Prūsijos šiaurės rytų kampelis, proistoriniais laikais ir per kelis istorinių laikų amžius buvo beveik dviejų aisčių (baltų) kilčių, nadruvių ir skalvių, apgyvendintas. Šių kilčių, vardus pirmiausiai randame seniausioje Vokiečių Ordino vadinamoje *Dusburgo kronikoje*, baigtoje apie 1339 m. Jos minimos 11 prūsų giminių tarpe, t. y. laikytos prūsais[1]. Tad Dusburgo liudijimu, seniausi Mažosios Lietuvos gyventojai buvo prūsai.

Kai vėlesniais laikais išryškėjo, kad šiaurės rytinis Prūsijos kraštas, maždaug nuo Nemuno iki Deimenos upės, beveik vien lietuvių apgyventas, tai Dusburgo tvirtintas nadruvių ir skalvių prūsiškumas nebuvo kai kieno paisomas; imta vieno kito tvir-

---

[1] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 51 psl.

tinti, kad šiame Prūsijos kampe nuo seniausių laikų ne prūsų, bet lietuvių gyventa. Bene pirmas taip samprotavo XVII amž. gale rašęs, Torno mieste gyvenęs, istorikas Kristupas Hartknochas. Jis, kalbėdamas apie prūsų kalbą, sako: « Rytinėse vietose, kur Prūsų kraštas šliejasi prie Lietuvos didžiosios kunigaikštijos, šiandien kalbama lietuviškai; tad galima spėti, kad ir anksčiau ten lietuvių kalba visai ar iš dalies kalbėta » [2]. Iš to Hartknochas veda, kad prieš Ordino atėjimą prūsiškai tekalbėta iš 11 Dusburgo minimų sričių tik 6: Pamedėje, Pagudėje, Varmėje, Notangoje, Bartoje ir Semboje [3]. Kaip matome, Hartknochas išskiria iš prūsų kalbos tarpo be nadruvių ir skalvių dar ir trečią — sūduvių kiltį. Matyti, ją ir linko laikyti lietuvių kalbos baltais.

Visai pagal Hartknochą samprotavo apie Prūsijos lietuvius ir jo bendralaikis ir bičiulis Motiejus Pretorijus, klaipėdietis kilimu, gerai mokėjęs lietuvių kalbą. Jis tiesiog vadina lietuvių gyvenamas sritis Nadruva, Sūduva ir Skalva, t. y. Dusburgo sričių vardais [4]. Čionykščių lietuvių kalba mažai kuo skiriasi nuo kalbos Žemaičių ir Lietuvos. Skirtumas tik tas, kad « kai kurios raidės sukeičiamos ».

Tame pat šiaurės rytų Prūsijos kampelyje perdėm lietuvius gyvenančius pažymi ir XVI amž. autorius Kasparas Hennenbergeris, kai jis apie Įsruties valsčių pastebi: « Šiame valsčiuje beveik vieni lietuviai » [5]. 70 metų anksčiau prieš jį rašęs S. Grunau mini lietuvius, gyvenančius Ragainės ir Tilžės apylinkėse [6]. Tad XVI, XVII amž. autoriams nėra šiaurės rytų Prūsų kampelyje kitų gyventojų, kaip lietuvių. Jiems jie seni pirmykščiai krašto gyventojai.

Beveik grynai lietuvių gyventas šiaurės rytų Prūsijos kampelis gan plačiai aprašytas XVIII amž. pirmos pusės autoriaus A. H. Lukanuso 1748 m. parašytame veikale, kurio tik maža dalis

---

[2] M. Chr. Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen oder Preussische Historien*, Frankfurtas 1684, 89 psl.

[3] Ten pat.

[4] M. Praetorius, *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, išleido W. Pierson, Berlynas 1871, 134 psl.

[5] Caspar Hennenberger, *Erklärung der Preussischen grössern Landtaffel*, Karaliaučius 1595, 160 psl.

[6] Simon Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach 1875, I t., 93 psl.

tėra išspausdinta [7]. Ištisame (24) skyriuje jis vaizduoja lietuvių papročius pagal ankstyvesnius autorius, daugiausia Pretorijų ir Hennenbergerį.

Lukanus įdomus tuo, kad jis pirmas duoda trumpą Mažosios Lietuvos istoriją [8]. Jis kalba apie Nadruvos, Skalvos ir Sūduvos nukariavimą, apie gyventojų sukilimą ir jų numalšinimą. Nuo karų ir sukilimų kraštai ištuštėję. Į pratuštėjusias vietas tarp Labguvos ir Klaipėdos didieji magistrai keldavo tarp kitų ir belaisvius iš Lietuvos ir Žemaičių, pirma pakrikštiję juos. Atkeltieji lietuviai ir žemaičiai lengvai sutapo su vietiniais, nes turėjo su jais « bendrus papročius, įpročius ir dar su dauguma nadruvių ir skalvių bendrą kalbą ». Čia pat mūsų autorius, pasiremdamas Hartknocho autoritetu tvirtina, jog nadruvių, skalvių ir lietuvių kalbos su senprūsių ir kuršių kalbomis buvusios seserys vienos motinos kalbos. Kadangi Ordino atkeltųjų lietuvių palikuonys gyveno Lietuvoje, tai šis kraštas, kur jie įkurdinti, gavo Mažosios Lietuvos vardą.

Lukanuso pavartotas Mažosios Lietuvos terminas ne jo sukurtas. Jis bus girdėjęs jį žmonių vartojamą ir įrašė į savo darbą vietoje kito, Prūsų Lietuvos vardo. O šis vardas jau turėtas T. Lepnerio XVII amž. [9]

Kada ir kaip Mažosios Lietuvos vardas kilo, tikrai susekti negalima. Tiek tik aišku, kad terminas turėjo atsirasti ryšium su Lietuvos vardu ir turėjo žymėti tų pačių lietuvių gyvenamą tik mažesnį kraštą nei Lietuva. Mažosios Lietuvos ir Lietuvos pavadinimuose galima įžiūrėti bendro, politiškai suskaldyto, vienos ir tos pačios lietuvių tautos gyvenamo krašto dalis [10].

---

[7] August H. Lukanus, *Preussens uralter und heutiger Zustand*, Lötzen 1912.

[8] Ten pat, I t., 366 psl. (2 skyrius : Lithauen).

[9] M. L. Būdviečių klebonas T. Lepneris 1690 m. išleido veikaliuką *Preusche Littauer*, kuriame Prūsijos Lietuva vadina kraštą, « kur lietuvių kalba ypač vartojama ».

[10] Mažosios Lietuvos ir Lietuvos pavadinimuose turime gerą atitikmenį Mažosios Rusijos ir Rusijos varduose. Jų vardai kilo, kai po totorių antplūdžio atsirado dvi Rusijos : viena didesnė aplink Maskvą ir kita maža, Haličo-Volynės kunigaikštija. Ši paskutinė nuo XIV amž. pradžios pasivadino *Russia Minor*. Pavadinimas kunigaikštijai perkeltas nuo jos 1303 m. įkurtos atskiros metropolijos pavadinimo Bizantijos

Ankstyviausias šaltinis, kur Mažosios Lietuvos vardas užtinkamas, yra Simono Grunau kronika [11]. Toje nežabotos vaizduotės autoriaus kronikoje, kupinoje prasimanytų pasakų, visokių nebuvusių asmenų ir vietų pavadinimų, perniek būtų pastangos susekti konkrečią Mažosios Lietuvos termino prasmę. Galima tik klausti, kaip jam atėjo į galvą pati Mažosios Lietuvos sąvoka.

Grunau Mažoji Lietuva siejama su *Boycko* ir *Nymmo* upėmis ir miestu *Gartho* [12]. Pasak kronikos leidėją, upės yra Nemunas ir Bugas, miestas Gardinas. Iš to K. Forstreuteris, atkreipęs dėmesį į tą Grunau Mažosios Lietuvos terminą, ir padarė išvadą: «S. Grunau apie 1520 m. Mažąja Lietuva vadino kraštą prie Gardino ir Kauno» [13]. Forstreuteris suranda ir motyvą tam kraštui ne kur kitur, o toje vietoje lokalizuoti. Girdi, Grunau senam Sūduvos kraštui ieškojo vietos vadinamame Sūduvos kampe (*Sudauischer Winkel*) ir prie Kuršo įlankos. Todėl kitai, tikrai Sūduvai jis turėjo duoti kitą vardą — Mažoji Lietuva, «laikydamas jąja tuomet Lietuvai priklausančias sritis».

Pagal Forstreuterį išeitų, kad Grunau turėjo galvoje dvi Sūduvas ir vienai jų, Dusburgo kronikoje išskaitytoje, davė Mažosios Lietuvos vardą. Klausimas kyla, kam Grunau prireikė dviejų Sūduvų, jei šaltinyje jis tik vieną surado? Juk šiaip jis Dusburgo sričių neskaldė, kai jų 11 priskaičiavo [14].

Jei Grunau būtų apsiribojęs vien Prūsijos istorija, jam būtų pakakę 11 Dusburgo kilčių bei sričių, ir Mažosios Lietuvos reikalas būtų atkritęs. Jam prireikė Mažosios Lietuvos vardo, kai jis, sekdamas Erasmu Stella [15], turėjo padalyti Vaidevučio paliktą

---

patriarcho raštuose (*e Mikra Rosia*) O. Pritsak and J. S. Reshetar, *The Ukraine and the Dialectik of the Nation-Building. The development of the USSR*, Seattle 1964, 256 psl.

[11] S. Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach, 1875, I t., 69 psl.

[12] Ten pat: «.... von Boycko und Nymmo der flissende wasser .... und .... eine feste .... Gartho, und dis lantt hoite heist Undir — aber Kleinlittaw».

[13] K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 18 (1941) 68 psl., pastaba.

[14] S. Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach, 1875, I t., 36 psl.

[15] Erasmas Stella parašė 1518 m. mažą veikaliuką *De Borussiae antiquitatibus libri 2*, kur mini tarp prūsų mitologinių vardų ir vieną *Lyttpho*.

valstybę tarp jo sūnų ir pirmam jų *Lyttpho* skirti Lietuvą. Bet jis vietoje Lietuvos parinko jam, turi būti, artimesnę Mažąją Lietuvą. Jis net pažymėjo, kad tas Vaidevučio vyriausio sūnaus kraštas «šiandien Mažąja Lietuva vadinamas». Iš šios jo pastabos aišku, kad Grunau Mažosios Lietuvos pavadinimas paimtas iš žmonių kalbos ir jis jo neprasimanė, kaip tvirtina Forstreureris [16]. Iš to galima spręsti, kad Mažosios Lietuvos vardas jau prieš XVI amž. vartotas ir todėl Lukanus gal ir turėjo pagrindo kalbėti apie lietuvių kurdinimą nadruvių ir skalvių žemėse jau XIV amž. [17]

Matyti, tam fantastui vienuoliui su artimu Mažosios Lietuvos vardu šmėkšojo ir pačios Lietuvos vaizdas. Galimas daiktas, kad jo *Lyttpho* sūnui duotas *Gartho* vardas kilo iš Lietuvos kunigaikščio, sakysim, Algirdo vardo. Patys *Gartho*, *Grottna* ir *Gartz* vardai nebūtinai turėjo reikšti Gardino miestą. Jam jie galėjo būti sinonimais Aukštaičių Lietuvos, kaip žodžiui *Garthen* ta prasmė duota 65 keliaraštyje [18], t. y. Ordino raštinėje apie 1400 m. Tada išeitų, kad tam pramanytam *Lyttpho* kunigaikščiui priskirta Mažoji Lietuva sujaukta su Didžiąja Lietuva ir su Gardino miestu. Kad Mažoji Lietuva Grunau vaizduotėje rizgo su visa Lietuva, galima spėlioti su geru pagrindu iš ypatingos pagyros prikergtos *Gartho* kunigaikščiui: «Ir *Gartho*, laikui slenkant, galingus kraštus įsigijo, ir buvo galingas, ir visai karališkai elgėsi, ir turėjo daug bajorų sūnumis» [19]. Apie jokią kitą sritį jis taip neatsiliepė ir todėl leistina manyti, kad esamoji Lietuvos didžioji kunigaikštija jam šią pastabą bus įteigusi.

Grunau sekdamas ir Lucas David duoda Mažosios Lietuvos vardą 1576 m. baigtoje kronikoje [20]. Įdomus Davido Mažosios Lietuvos vardo paminėjimo būdas. Jam jis iškilo kalbant apie kryžiuočių

---

[16] K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 18 (1941) 68 psl.

[17] Ten pat. Forstreuteris neturėjo pagrindo jam prikaišioti, kam jis kalba apie lietuvių įkurdinimą XIV, o ne XVI amžiuje.

[18] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 692 psl., 24 išnaša.

[19] Ten pat, I t., 69 psl.: «Und Gartho mit der Zeit mechtige lande gewan und wardt mechtigk und sich ganz koenigsch hilt und helt auch viel bajores zu soene».

[20] Lucas David, *Preussische Chronik*, išleido E. Hennig, Karaliaučius 1818, V t., 64-65 psl.

karus su Lietuva, kurią « nekuriose vietose nuo Ordino žemių skiria didelė Nemuno upė ». Tęsdamas kalbą toliau, jis prasitaria apie Lietuvos kraštus (*Lande*). Ir lyg pasiteisindamas dėl pavartotos daugiskaitos čia pat priduria žodžius (gal būti kronikos leidėjo skliausteliuose suimtus): «Aš turiu galvoje Didžiąją ir Mažąją Lietuvą». Negalima pritarti Forstreuteriui, kai jis mano [21], kad Davidui Mažoji Lietuva buvo Gardino sritis. Juk jis kalba apie abu, Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kraštus, šliejančius prie Nemuno ir šis keliose vietose juos skiriąs nuo Ordino valdų. Vadinasi, Mažoji Lietuva yra kraštas prie Nemuno ir prie Ordino žemės ir nėra pagrindo ginčyti, jog tai nebuvo lietuviška sritis, apie kurią jau kalbėjo Lukanus.

Iš L. Davido Didžiosios ir Mažosios Lietuvos gretinimo aiškėja, jog abi sąvokos tuo metu laikytos santykinėmis (koreliatyvinėmis), atseit pareinamomis kita nuo kitos. Galimas daiktas, kad iš pradinio oficialaus didžiosios Lietuvos kunigaikštijos pavadinimo kilo Didžioji Lietuva. Tada šalia jos atsirado ir Mažoji Lietuva. Šis paskutinis pavadinimas turėjo žymėti kraštą už Didžiosios Lietuvos ribų. Tai sritis Ordino ir vėliau Prūsų kunigaikštijos valdžioje.

Iš pasakyto turėtų aiškėti, kad Mažoji Lietuva, kaip ją Prūsijos autoriai vaizdavosi, maždaug sutapo su minėtomis nadruvių ir skalvių kilčių sritimis. Tos sritys Ordino ir Lietuvos karų metu, XIII, XIV amž., vis vadintos *vasta deserta*, *magna solitudo* ar tiesiog *deserta* bei *solitudo*, t. y didžioji dykra. Iš Dusburgo kai kas galėjo išskaityti, kad ta dykra pasidarė dėl karų, Ordinui išnaikinus gyventojus. Jau Grunau turėjo šios dykros vaizdą, kai jis rašė, jog tarp Mažosios Lietuvos ir Ordino « dideli krūmai ir miškai tėra », kuriems karai pradžią davė [22]. Iš kitos pusės buvo žinoma sisteminga ir be pertraukos varyta Ordino kolonizacinė politika, traukiant nausėdžius iš svetur, ypač iš Vokietijos. Iš to ir padaryta išvada, kad Mažoji Lietuva ar pradžioje buvę nadruvių ir skalvių kraštai lietuvių kolonistų turėjo būti apgyvendinti. Bene pirmas autorius taip galvojęs buvo minėtas Lukanus. Jis kalbėjo apie prūsų paliktą dykrą Nadruvoje ir iš

---

[21] K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 18 (1941) 68 psl.

[22] S. Grunau, *Preussische Chronik*, išleido Perlbach, 1875, I t., 69 psl.

dalies Skalvoje, kurią « didieji magistrai ne taip stipriai kaip kitas sritis vokiškomis kolonijomis pildė, bet daugiau didlietuvius apgyvendė » [23].

II. Mažlietuviai čiabuviai ar imigrantai?

Kai nuo XIX amž. pradžios ryšium su kilusia romantizmo srove Vokietijoje imta tikrai moksliškai, pagal griežtą šaltinių kritiką, tirti praeitį, Ordino istorija susilaukė ypatingo dėmesio. Ordinas romantikams rodėsi ideališka viduramžiška institucija, vokiečių tautos taurumo pavyzdys. Imta domėtis jo praeitimi ir ją tirti. Iš romantinės istoriko Liudeno (Jenoje) mokyklos išėjęs Jonas Voigtas, atvykęs profesoriauti į Karaliaučių, ėmėsi rašyti didelę Ordino istoriją. Per 14 metų prirašė net 9 tomus. Didelis darbas parašytas perdėm pagal šaltinius, imtus daugiausiai iš Karaliaučiaus archyvo, kurio direktoriumi jis buvo. Atrodo, kad tame dideliame veikale turėjo būti plačiai paliesta ir Mažosios Lietuvos praeitis iki 1525 m., kol jo istorija siekia. Bet to nėra. Voigtui daugiau rūpėjo Ordino ir tai politinė istorija. Jis beveik nematė Mažosios Lietuvos ir lietuvių Rytprūsiuose. Mažai jam rūpėjo ir dykros kolonizacija.

Mažosios Lietuvos klausimą XIX amž. pirmieji ėmė kelti Prūsijos sritiniai istorikai. Jų pirmųjų ir įžymiųjų tarpe buvo M. Toeppenas. Jis bus bene pirmas vokiečių autorius XIX amž., suabejojęs nadruvių, skalvių ir sūduvių prūsiškumu ir taręs juos buvus lietuvius [24]. Jis užsimena lietuvių (iš Didžiosios Lietuvos) imigracijos teoriją ir ją paneigia, sakydamas : « Nėra užsilikę jokių duomenų, kad gyventojai maždaug Ordino laikais ten būtų atėję ». Jam nieko nereiškia ir Voigto užuominos apie lietuvių apsigyvenimą Prūsijoje ir jis daro reikšmingą, vėliau ne vieno autoriaus kartotą išvadą : « Ši tautybė (t. y. lietuvių) turi visas autochtoniškumo žymes » (*das Gepräge einer ursprünglichen*). Pasak jo, Dusburgas juos priskyrė prie prūsų todėl, kad jie priklausė Ordino valstybei, kaip priskyrė prie prūsų ir Kulmo gyven-

---

[23] A. H. Lukanus, *Preussens uralter und heutiger Zustand*, Lötzen 1912, I t., 376 psl.

[24] *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, 34 psl.

tojus lenkus. Toeppenas tezei sutvirtinti naudoja dar Mindaugo dovanojimo dokumentus, kur minima Nadruva ir Skalva tarp Ordinui dovanotų žemių. Mindaugas vargiai jas būtų dovanojęs, jei tos giminės būtų buvusios prūsiškos.

Įtakingo istoriko Töppeno įrodinėjimai prislopino, jei ir nenutildė, lietuvių imigracijos šalininkų balsus ir atgaivino XVII amž. Hartknocho skelbtą minėtą pažiūrą. Ką Toeppenas įrodinėjo istorijos mokslo priemonėmis, tai sutvirtino A. Bezzenbergeris filologiniais argumentais. Priimdamas Toeppeno tezę, jis ėmėsi brėžti pirmykščią sieną, skyrusią lietuvius nuo prūsų. Tam jis panaudojo prūsišką kaimo pavadinimą *kaimis* ir lietuvišką — *kiemas* (jis rašo *kėmas*)[25]. Pagal vokiečių generalinio štabo žemėlapį ir dar kai kuriuos kitus šaltinius jis vedė rytinę liniją vietovardžių su galūne *keim* (*kaim*), kurie turėjo būti prūsiški. Iš kitos pusės jis vedė vietovardžių liniją su galūne *kehmen* ir stengėsi susekti vakarinę lietuvių gyvenamo ploto sieną. Jei kas pagal suminėtas jo vietoves žemėlapyje vestų linijas, žiūrėdamas, kad už prūsiškų vardų linijos į rytus neliktų vietovardžių, sudarytų su *keim* ar *kaim* ir už lietuviškų vardų linijos į vakarus su *kiem* (*kėm*), tai tarp abiejų linijų gautųsi spėjamoji siena tarp senųjų prūsų ir lietuvių sričių. Šią išvadą Bezzenbergeris tikrino dar ir kitomis žodžių poromis : *garbis* — kalnas, *ape* — upė[26]. Suminėjęs nemaža prūsiškų ir lietuviškų vietovardžių, Bezzenbergeris padarė išvadą, kad jie « bendra linkme » patvirtina *keim* ir *kiem* liniją[27]. O ši linija, jo teigimu, sutampa su Toeppeno nubrėžta rytine prūsų siena[28].

Toeppenas, laikydamas nadruvius lietuviais, tą sieną pažymėjo nuo Kuršių įlankos šiaurėje Deimenos, Priegliaus, Alnos upėmis vakaruose ir maždaug Unguros ir Goldapės upėmis pietuose. Iš čia ir atsirado garsioji Deimenos, Priegliaus ir Alnos upių siena, kurios siekė pirmykščių mažlietuvių sodybas.

Didelis Bezzenbergerio autoritetas ir dar beveik kompaktiškai

---

[25] A. Bezzenberger, *Die litauisch-preussische Grenze*, žr. *Altpreussische Monatsschrift*, 18 (1882) 651-655 psl.

[26] *Über die Verbreitung einiger Ortsnamen in Ostpreussen*, žr. *Altpreussische Monatsschrift*, 19 (1892) 123-128 psl.

[27] Ten pat, 127 psl.

[28] A. Bezzenberger, *Die litauisch-preussische Grenze*, žr. *Antpreussische Monatsschrift*, 18 (1882) 653 psl.

lietuvių gyventi Rytprūsiai iki Deimenos ir Alnos tvirtino tą sieną ir pažiūrą drauge, kad lietuviai yra pirmykščiai krašto gyventojai. Ši pažiūra, pavyzdžiui, pirmavo Tilžėje 1879 m. įsikūrusioje draugijoje, — *Litauisch Literarische Gesellschaft*, — ir jos organe skelbti duomenys tvirtino lietuvių autochtoniškumą. Bet iš kitos pusės tie patys tyrinėtojai žinojo prieš šimtmečius buvusią didelę dykrą ar geriau girią (*Wildnis*) dabartinės prūsiškos Lietuvos vietoje. Įvairiuose lokalinės istorijos tyrinėjimuose buvo susekta kaimų, bažnyčių ir šiaip gyvenviečių įvairios įsikūrimo datos vėlesniais laikais, ypač XVI amž. Iš čia ir prasikišdavo šalia autochtoniškumo ir lietuvių imigracijos iš didžiosios Lietuvos mintis. Pirmas žymesnis praeito šimtmečio autorius, suabejojęs lietuvius buvus pirmykščius gyventojus, buvo kruopštus Ordino laikų šaltinių tyrinėtojas dvarininkas L. Weberis [29]. Jis patikėjo Dusburgui ir jo pasekėjui Schützui, kalbėjusiems apie Nadruvos ir Skalvos beveik visišką ir Sūduvos gyventojų visišką išnaikinimą. Iš to Weberis padarė išvadą: «Šis mažas, maždaug 2000 nevokiečių sielų skaičius nepakankamas vėlesniems Lietuvos gyventojams išaiškinti» [30]. Jam lietuviai Rytprūsiuose yra mįslė ir jų įkurdinimo istorija «turėtų būti dar aiškinama» [31]. Tiesa, Weberis nekalba apie lietuvių imigraciją. Jam kyla tik klausimas, kaip lietuviai įsiveisė kraštuose, kurie Ordino pasiekti ištuštėjo. Kitaip sakant, jam neaišku, kaip buvo apgyvendinta ta didžioji giria.

Gilinantis į Rytprūsių ūkio istoriją, imta plačiau liesti kolonizacijos klausimas ir tame sąryšyje lietuvių kurdinimas buvusiose apytuščiose giriose. Šiuos dalykus tyrinėję istorikai pirmiausia dėstė Ordino kolonizacinę politiką jo galybės laikais, maždaug iki 1400 m. Per tą laiką Ordinas tesuskubo kolonizuoti kraštą maždaug iki Priegliaus ir tai nepilnai. Toliau į rytus silpnai vyko vokiečių kolonizacija. Pati rytinė didžiosios girios dalis pradėta labiau kolonizuoti tik kunigaikščio Albrechto Hohencolerno. Su jo kolonizacija vokiečių istorikai ir sieja lietuvių imigraciją į Rytprūsius.

Bene pirmas istorikas, palietęs aiškiai lietuvių imigraciją

---

[29] L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren*, Dancigas 1878.
[30] Ten pat, 115 psl.
[31] Ten pat, 141 psl.

buvo H. Plehnas [32]. Jo nuomone, Mažoji Lietuva iki Albrechto laikų į rytus nuo Deimenos ir Unguros tik šiek tiek buvo apgyventa palei Priegliaus upę. Toliau į rytus plotai buvę apytuščiai. Šiuose plotuose kunigaikštis vykdė kolonizaciją, traukdamas kolonistus iš vakarų ir daugiausia iš rytų. Kolonizacija Albrechto laikais vykusi ir be valstybės vadovybės. Kaip ji vyko, mūsų autorius nesiteikia paaiškinti. Tačiau jis paleidžia reikšmingą teiginį: «Kiek mums žinoma, XVI amž. pradžioje vyko didelis persikėlimas iš Lenkijai priklausiusios Lietuvos (t. y iš didžiosios kunigaikštijos) į Ordino kraštą» [33]. Teiginys plikas, be įrodymų. Tiesiog stebėtis reikia, kai autorius daugiausia remiasi Toeppeno ir Bezzenbergerio autoritetais, kurių nė vienas panašiai nekalbėjo, nors Toeppenas ir užsiminė tik šiek tiek apie imigraciją iš Lietuvos kunigaikščių laikais. Nekalbėjo taip ir Weberis, jo cituojamas trečias autoritetas.

Nors Plehnas kalbėjo apie imigraciją iš Didžiosios Lietuvos, tačiau jis neneigė čia ir anksčiau buvusių sodybų [34]. Jei buvo sodybos, galėjo vykti ir vidaus kolonizacija. Tik mūsų autorius apie ją nekalba. Lyg pasiteisindamas, kodėl neteikia įrodymų lietuvių imigracijai, jis baigdamas pastebi: «Kolonizacijos istorija XVI ir XVII amž. dar neparašyta».

Plehno mesta mintis apie lietuvių imigraciją XVI amž. pradžioje be svaresnių įrodymų iš pat pradžių nesusilaukė didesnio dėmesio. Ji tik po 15 metų prisiminta ir pasistengta labiau pagrįsti ir išplėtoti. O tuo tarpu betarpiškai po Plehno sekusieji autoriai nepaisė jos. Pavyzdys yra J. Kuckas [35].

Jo išvedžiojimu, vakarinėje Nadruvoje (buvusios Labguvos apskrities dalis į rytus nuo Deimenos ir buvusios Vėluvos apskrities dalis į šiaurę nuo Priegliaus) atvykęs Ordinas rado gyvenančius lietuvius, kurie — nors ir nedidelis kiekis — paliko ir po naikinančių karų. Jų išliko čia pakankamas skaičius senoms tradicijoms išlaikyti. Vėliau jų krašte įsikūrusieji kalbos atžvilgiu

---

[32] *Zur Geschichte der Agrarverfassung von Ost- und Westpreussen*, žr. *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, 18 (1905).

[33] Ten pat, 99 psl.

[34] Ten pat, 106 psl.: autorius kalba apie palivarkus Ordino laikais, neišskirdamas, rodos, ir Mažosios Lietuvos.

[35] J. Kuck, *Die Siedlungen im westlichen Nadrauen* (disertacija), Leipcigas 1909.

sutapo su jais. Tokią išvadą jis tegalėjo daryti turėdamas galvoje čia beveik vien lietuvius gyvenančius.

Pamokančios autoriaus sustatytos lentelės, kur pagal archyvinius dokumentus duodami vardai kaimų nuo XIV amž. pradžios iki 1905 metų. Mus dominančiame laike, 1300-1525 m., t. y. tada, kai, pagal naujus autorius, dar nebuvo lietuvių Rytprūsiuose, Kuckas priskaitė vakarinėje Nadruvoje 50 kaimų, kurių 38 turi gryniausius lietuviškus vardus [36]. Jiems lietuviško skambesio negalėtume paneigti, nors jų gyventojus ir prūsais laikytume, kaip nemaža dabartinių autorių linksta.

Kaip matome, per visą XIX amž. vyravo pažiūra, kad lietuviai senieji, pirmykščiai krašto gyventojai Mažojoje Lietuvoje. Ji, kad ir netiesioginiai, pareikšta jau Grunau kronikoje, kurioje randame seniausią Mažosios Lietuvos vardą. XVII amž. gale ją turėjo Chr. Hartknochas, grindęs kalbos duomenimis. Visai panašiai apie Mažąją Lietuvą kalbėjo ir M. Praetorius, vadinęs ją tiesiog Nadruva [37]. Du žymūs mokslininkai, Toeppenas ir Bezzenbergeris sutvirtino, tikrai moksliškai pagrindė lietuvių autochtoniškumo mokslą.

Šalia šios vyraujančios pažiūros prasikišdavo ir kita — lietuvių imigracijos pažiūra. Apie Lietuvių imigraciją imta kalbėti ryšium su dykra ar, geriau, giriomis, dengusiomis nadruvių ir skalvių kraštus. Jos buvo žinomos iš Dusburgo kronikos ir iš kitų šaltinių. Apie jas kalbėjo ir S. Grunau [38], užsiminė kiek ir Hennenbergeris [39]. Girios, vėliau apgyvendintos, turėjo gauti gyventojus iš visų pusių, ypač iš Didžiosios Lietuvos. Taip galvojo pirmas Lukanus, rašęs apie bent dalies Didžiosios Lietuvos lietuvių atvykimą į Rytprūsius jau XIV amž. Vėlesniais laikais, matyti, klausimas nuolatos keltas, ar lietuviai vietiniai, ar imigrantai. Pirmas rimčiau šį klausimą pastatė, kaip matėme, Weberis ir paliko jį atvirą. Daugiau apie lietuvius imigrantus ėmė

---

[36] Ten pat, 23 psl.

[37] M. PRAETORIUS, *Von den unterschiedlichen Mundarten der alten Preussen*, žr. *Acta Borussica*, II (1731) 551 psl.

[38] *Preussische Chronik*, išleido PERLBACH, 1875, I t., 36 psl. Nadrauerlandt ist heute auch meisten teile wuste ».

[39] *Erklärung der Preussischen grössern Landtaffel*, Karaliaučius 1595, Erlaeuterung 6 : « Im Insterburgischen, Rangnittischen und etzlichen anderen Aemtern .... zuvor auch lange Zeit wuest gelegen ».

kalbėti Rytprūsių ūkio istorikai, dėstę krašto kolonizacijos bei ūkių kūrimo istoriją. Jie susidurdavo su dokumentais, kalbėjusiais apie lietuvių įkurdinimą. Iš to jie padarė išvadą, kad lietuviai atvyko iš Didžiosios Lietuvos, kaip rodo Plehno pavyzdys.

III. Suklestėjęs lietuvių imigracijos mokslas

Klausimas tebuvo gyvas, ar mažlietuviai yra čiabuviai ar ateiviai iš Didžiosios Lietuvos. Vyravo lietuvių čiabuvių pažiūra, sutvirtinta didžiųjų autoritetu. Tuo tarpu antroji, imigracijos, daugiau partizaniška paliko. Tokia padėtis tęsėsi iki I pasaulinio karo galo.

Karas, po jo sekusios revoliucijos ir Europos žemėlapio pakitimas atsiliepė žmonių galvosenose. Didelės permainos darė įtakos ir istorijos mokslui, kuris glaudžiai syja su visuomenine buitimi. Įvykiai smarkiai sukrėtė, gali sakyti, diskreditavo mažlietuvių čiabuvių mokslą. Greičiausiai neatsitiktinai lietuvių imigracijos į Mažąją Lietuvą klausimas stačiai pastatytas tuo metu, kada pokariniais revoliuciniais Vokietijos laikais (1918-1919 m. pradžioje) sujudo Tilžės lietuviai organizuotis ir net kalbėti apie atsiskyrimą nuo Vokietijos ir susijungimą su Didžiąja Lietuva. Jiems veikti ir kalbėti pagrindas buvo Toeppeno-Bezzenbergerio mokslas. Tada Karaliaučiaus istorikams ir šiaip Prūsų lietuvių praeities tyrinėtojams parūpo išvilkti į viešumą nuo seniau šiek tiek užsimenama lietuvių imigracijos mintis ir pagal ją sugriauti vyraujančią Toeppeno-Bezzenbergerio teoriją.

Tam tikru atžvilgiu prasmingas ženklas, kai iniciatyva iš naujo tvirtinti lietuvių imigracijos teoriją išėjo iš lietuvių kilimo profesoriaus J. Gerulio. Tiesa, ne savo darbu jis pradėjo tą kryžiaus žygį, bet paveikdamas savo studentę istorikę G. Heinrichaitę, kilusią iš Pakalnės apskrities (netoli Tilžės). Jo pasiūlymu ji ėmėsi rašyti disertaciją tema : *Tautybių ir apgyvendinimo santykių Prūsų Lietuvoje apybraiža*[40].

Darbas itin originalus, labai kruopštus, parašytas pagal spausdintus ir nespausdintus šaltinius. Jis padarė tikrą revoliuciją

---

[40] G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussischen Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927.

Mažosios Lietuvos tyrinėjimuose ir pradėjo naują erą. Kur glūdi darbo originalumas?

Pagrindinis disertacijos objektas — trys Dusburgo minimos prūsų kiltys: nadruviai, skalviai ir sūduviai. Jai pirmiausiai rūpi įrodyti, kad jos niekuomet neturėjusios ryšio su Lietuva, ypač su Mindaugo valstybe. Ji atskiria skalvius ir nadruvius nuo Mindaugo valstybės, įrodinėdama, kad Žemaičiai jam nepriklausė. O jų nevaldydamas, jis negalėjo valdyti ir tų prūsiškų giminių. Ji nesvarsto Mindaugo dovanojimo dokumentų, nes laiko juos Ordino falsifikatais.

Kaip Žemaičiai šliejosi betarpiškai prie skalvių, taip Aukštaičiai (jos vadinami *Oberlitauen*) prie sūduvių. Kai Ordinas sūduvius nukariavo (1283), jo siena su Lietuva ėjusi Nemuno upe[41]. Kad ji tegalėjo būti vien Ordino pretenduojamoji siena, o ne faktinoji, autorė neprileidžia.

Įrodžiusi, kad nadruviai ir skalviai nebuvo Lietuvos valstybės dalis, — lyg kas priešingai kada būtų tvirtinęs! — Heinrichaitė stengėsi sugriauti tradicinę pažiūrą, jog tos dvi kiltys buvusios lietuvių tautybės. Ji pagal Dusburgą linkusi jas prūsais laikyti. Tačiau Dusburgas, kaip ir kiti kronikininkai, jai nėra visai tikri įrodymai. Iš viso, apie nadruvius ir sūduvius sunku ką tikro pasakyti, nes jie jau XIII amž. išnyko. Išsilaikė vien skalviai net iki XVI amž. apie Tilžę ir Ragainę ir autorė juos nuodugniai tyrinėja.

Galima nesutikti su autorės galutinėmis išvadomis, tačiau negalima nepripažinti jai didelio originalumo ir vertės jos naujai iškeltų duomenų. Pirmiausiai ji teikia Karaliaučiaus archyvo foliantą su 26 žemių dovanojimais tarp 1281 ir 1383 m. Iš jo matyti, kad Tilžės ir Ragainės apylinkėse plačiai skalvių gyventa. Tarp 26 padovanotų bent 3 buvo iš Lietuvos. Antras šaltinis vadinamas nuostolių knyga. Joje surašyti skalviai, nukentėję nuo 1411 m. žemaičių puolimų. Suminėta 92 šeimų galvos, kas sudarytų apie 460 nukentėjusių asmenų. Trečias jos cituojamas šaltinis yra 1540 m. mokesčių mokėjimo aktas Tilžės apskričiai. Šis ir kiti aktai autorei dera įrodymu, kad skalvių ir prūsų vardai XV amž. sinonimiškai vartojami. Iš to ji veda, kad skalviai

---

[41] Ten pat, 21 psl.

buvo ne lietuviai, o prūsai [42]. Skalvių nelietuviškumą jai patvirtina dar ir vieno dokumento (1540) užuomina, kur skalvio ir lietuvio vardai vartojami greta: *Schalmen und Littauer vorm Schlos Rangnith* [43]. Dar skalvių prūsiškumą ji veda iš Spliterio kaimo gyventojų pavadinimo prūsais (1563 m. dokumente) ir iš iki šio laiko prie Tilžės išlikusio Prūselių kaimo.

Iš skalvių prūsiškumo jai aiškus ir nadruvių prūsiškumas, nes į vakarus nuo skalvių negalėjo būti kokios kitos tautybės įtarpo.

Sūduvių prūsiškumas išvedamas iš popiežiaus Inocento IV 1253 m. bulės, pagal kurią Kujavijos kunigaikščiui Lenčycui leidžiama juos sau pasilenkti, jei jie geruoju pasiduos; o jei priešinsis, tai juos palikti Ordinui nukariauti. Jos nuomone, popiežius taip galėjęs patvarkyti tik žinodamas sūduvius esant prūsus, jau anksčiau pavestus Ordinui nukariauti.

G. Heinrichaitė, įrodžiusi, jos įsitikinimu, trijų kilčių prūsiškumą, leidosi į beveik niekieno nebandytą sritį — susekti, kaip toli į rytus siekė jų sodybos. Pagrindinis ir beveik vienintelis jai šaltinis šiuo reikalu buvo Ordino žygiams į Lietuvą surašyti keliaraščiai (*Wegeberichte*). Pagal juos ji nubrėžė vakarinę Žemaičių sieną ir sudarė jos žemėlapį.

Ji ėjusi nuo Nemuno Dubysos upe iki maždaug Butkiškio kaimo; toliau sukusi į šiaurės vakarus iki Kvedarnos apylinkių, nuo kurių vėl suko į šiaurę ir, išsilenkusi ties Tveriais, ėjo iki Medingėnų. Kad žemaičiai būtų siekę Baltijos jūrą, ji aiškiai nesako, bet, atrodo, linkusi neigti.

Taip nubrėžta vakarinė siena maždaug sutapusi su Žemaičių aukštuma; atseit, ji rodo, kad gyvenvietės (*Land*) tebuvo vien toje aukštumoje. Į vakarus nuo jos traukėsi girių padengta žemuma be pastovių gyvenamų sodybų.

Aukštaičių sodybų vakarinė siena ėjusi nuo Nevėžio upės Nemunu iki Gardino ir toliau maždaug iki Valkavisko. Nuo kairiosios Nemuno pusės traukėsi girios, sudariusios su Prūsijos giriomis vieną bendrą masyvą.

Išvedusi šią Žemaičių bei Lietuvos vakarinę sieną, Heinrichaitė imasi ginti jos senumą ir pastovumą. Ji panaudoja tam

---

[42] Ten pat, 41 psl.
[43] Ten pat, 42 psl.

reikalui ilgai trukusius ginčus Vytauto su Ordinu ir mūsų kunigaikščio vestas Žemaičių vakarines sienas, jos netikromis laikomas.

Pasinaudojusi 1237 m. dokumentu, popiežiaus legato Kuršo vyskupijos išvesta siena, ji įrodinėja, kad sritis tarp Kuršių įlankos, Nemuno ir Žemaičių aukštumos jau XIII amž. buvo giria [44]. Jei kokios gyvenvietės ir buvo, jos dar prieš Ordino atėjimą ištuštėjo. Dėl ko taip įvyko, Heinrichaitė nesiima aiškinti.

Maža, vos 60 puslapių disertacija yra įspūdingas, pionieriškas darbas, iš pat pradžių patraukęs Karaliaučiaus akademikų dėmesį. Labiausiai patrauklios joje išryškintos trys vedamosios mintys : 1. skalviai, nadruviai ir sūduviai buvo ne lietuviai, bet prūsai ; 2. jų kraštas po Ordino užkariavimo virto beveik negyvenamomis giriomis ; 3. Mažosios Lietuvos lietuviai nėra senieji, pirmykščiai krašto gyventojai. Jau seniau kai kurių autorių užsimintai vėlyvai lietuvių imigracijai į Rytprūsius Heinrichaitė pasistengė rasti daugiau įrodymų [45].

Heinrichaitės disertacijos pasisekimą lėmė ne tik jos duomenų originalumas, bet ir parašymo laikas (1921). Senoji Toeppeno-Bezzenbergerio teorija padėta į archyvą ir Karaliaučiaus istorikai ir kalbininkai persiorientavo pagal jaunos disertantės mokyklą. Pavyzdys tam senesnės kartos žinomas kalbininkas R. Trautmannas. 1910 m. išleistame veikale *Die altpreussischen Sprachdenkmäler* jis vedė senųjų prūsų ir senųjų lietuvių sieną pagal Bezzenbergerį [46]. Bet jau 1925 m. išleistame veikale apie skalvius sako, — nors ir ne be svyravimo —, kad jie « kalbos ir istorijos požiūriu iš tikrųjų prūsais laikytini » [47]. Visai pagal Heinrichaitę, žinoma, kalbėjo ir Gerulis apie sūduvių kalbą : « Sūduviai-jotvingiai kalbiškai buvo labai artimi prūsams, daug artimesni nei lietu-

---

[44] Ten pat, 59 psl.

[45] Kadangi apie lietuvių imigraciją jau seniau buvo kalbama, tai be reikalo vokiečiuose Heinrichaitė to mokslo pradininke laikoma. O jos vyro H. Mortenseno net « naujų išvadų atradėja » (*Entdeckerin des neuen Ergebnisses*) pavadinta. Palygink jo laišką Vydūnui, žr. *Naujienos*, 1965. I.9 d.

[46] VIII psl.

[47] *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingenas 1925, 203 psl.

viams. Ar jų kalbą reikėtų laikyti prūsiškos dialektu ar jau savaiminga baltų šaka ... negalima susekti »[48].

Nors Heinrichaitė rašė disertaciją politinės aplinkos poveikyje, tačiau negalima jos darbui neigti tikro akademiško rimtumo. Tiesa, ji siekė politinio momento diktuojamų išvadų; tačiau ji siekė jų rimtai, nenuklysdama nuo moksliško dėstymo kelio. Kad ir priimant ne be rezervų pastabą jos vyro, kalbėjusio apie žmonos visišką bepartiškumą tame pirmame darbe[49], tačiau vis dėlto tenka apgailestauti, kai jos vardas suplakamas su vėlesniais tikrai politikavusiais istorikais.

Pirmas ir vienas žymesniųjų šios rūšies istorikų grandinėje buvo P. Karge, ilgametis Karaliaučiaus archyvaras. Jis išreklamavo dar rankraštinę Heinrichaitės disertaciją ir ją palenkė politiniams tikslams. Karge atreferavo jos turinį atskiru veikalu[50], pridurdamas savus komentarus bei papildymus. Jis pirmas smarkiai atakavo Toeppeno-Bezzenbergerio Deimenos-Alnos sieną ir iškišo Heinrichaitės priešingus išvedžiojimus. Jis, senas istorikas, gerai susipažinęs su Lietuvos istorija, randa reikalo pabrėžti bereikšmį dalyką: « Autorė davė stipriai pagrįstą įrodymą, kad skalvių ir nadruvių kraštai niekuomet neįėjo nei į Lietuvos valstybę nei į Žemaičius »[51]. Keista, kad Karge nesuprato, jog autorės tvirtinimas šiuo atveju buvo veržimasis į atviras duris, nes priešingai istorijose nekalbėta.

Antroje studijos dalyje Karge kalba jau daugiau nuo savęs, lyg papildydamas disertaciją. Jis pirmiausia dėsto Ragainės ir Tilžės apylinkių kolonizaciją nuo XIII iki XV amž. pabaigos. Pasak jo, visi kolonistai buvo skalviai ir vokiečiai ir tik vienas lietuvis. Jis jam lietuvis todėl, kad pavadintas *Pauwl Litthe* ar *Paul Lytthew*[52]. Tuo tarpu tokie vardai, kaip *Jondele*, *Salwithe*, *Sudnike*, *Thradike* ir panašūs vis skalviški ar prūsiški. Skalviški

---

[48] *Zur Sprache der Sudauer-Jatwinger*, žr. *Festschrift für Bezzenberger*, Göttingenas 1921, 50 ir sek. psl.

[49] Laiške Vydūnui H. Mortensenas rašė: « Meine Frau .... ist an ihr Arbeitsgebiet, das nordöstliche Ostpreussen, völlig unvoreingenommen », žr. *Naujienos*, 1965. I. 9 d.

[50] *Die Litauerfrage in Altpreussen in geschichtlicher Beleuchtung*, Karaliaučius 1925.

[51] Ten pat, 14 psl.

[52] Ten pat, 55 psl.

jam ir vietovardžiai, kaip *Melenn*, *Brasta*, *Kallkapen*, *Linkuhnen*, *Pogegen*, *Weynothen* ir net Ragainės ir Tilžės vardai.

Pakrikštytų skalvių ištikimybė Ordinui ir jų panaudojimas sienoms nuo lietuvių saugoti jam ir dera įrodymu, kad skalviai buvo lietuvių priešai ir ne jų tautybės. Šiais ir dar kitais įrodymais pasirėmęs, Karge daro išvadą, kad Tilžės ir Ragainės apylinkėje maždaug iki 1500 m. lietuvių nebuvo [53].

Nuo Tilžės ir Ragainės apylinkės Karge persikelia prie Deimenos upės ir tuojau randa reikalą pažymėti, kad ta upė nebuvo jokia tautų siena. Abiejose jos pusėse gyveno prūsai. Tačiau jis ima beveik vien dešiniosios upės vietovardžius bei asmenvardžius ir vis tvirtina jų prūsiškumą. Tik kur-ne-kur jam pasitaiko žemaičiai pabėgėliai, Ordino laikinai įkurdinti. Karge randa vis dėlto vieną kaimą — Proničių (*Pronitten*), kur « šalia senų įsikūrusių prūsų buvo ištisa lietuvių kolonija » [54]. Kaip jis ją atskiria nuo prūsų, nesiteikia paaiškinti. Vėl duoda daug vietovardžių iš Labguvos ir Laukiškos apylinkių, kurie jam, be kelių vokiškų, vis prūsiškai skamba. Iš to jis veda : « Labguvoje ir Laukiškoje, abiejose Deimenos upės pusėse, prūsai buvo pirmykščiai gyventojai, o ne lietuviai » [55].

Kalbėdamas apie beveik centrinę Nadruvos sritį, t. y. Įsrutės ir Norkyčių apylinkes, Karge visai teisingai pastebi, kad ją Ordinas vėliausiai pradėjo kolonizuoti. Pirmos kolonijos nuo XIV amž. pradžios kurtos didžiosios girios pakraščiuose. Vėl jis išrašo iš dokumentų daugybę vietovardžių ir asmenvardžių ir tarė juos — pasirėmęs Gerulio autoritetu — visus, išskyrus kelis vokiškus, prūsiškus esant. « Juose nė vieno nėra lietuviško » — sprendžia autorius. Iš tikrųjų iš jo suminėtų « nadruviškų » vardų, kaip *Rudekaym*, *Rudlacken*, *Bubein* arba asmenvardžių, kaip *Clawes*, *Glaude*, *Steppone*, *Clawsutte* ir nekalbininkas lietuvis galėtų pasidaryti išvadą, kad ta nadruviška kalba turėjo būti labai artima lietuviškai, jei jos kiek ir skyrėsi.

Pagaliau paskutiniame jau išvadiniame skyriuje Karge kalba apie lietuvių imigraciją. Jis bus bene pirmas į tą dalyką arčiau pažvelgęs.

---

[53] Ten pat, 53 psl.
[54] Ten pat, 61 psl.
[55] Ten pat, 64 psl.

P 659

Jis pradeda lietuvių kaip ir imigraciją jau nuo XIII amžiaus, kada Ordino šaltiniuose minimi pabėgėliai į Prūsiją ir jų įkurdinimas. Nors tų pabėgėlių netrūko visais Ordino laikais, tačiau Kargei aišku, kad jie vieni negalėjo sudaryti tos kompaktinės lietuvių masės Mažojoje Lietuvoje, kokią randame XVI amž. Iš to Karge samprotauja, kad turėjo būti masinė lietuvių imigracija. Tai jis įrodinėja pagal įkurdinimo dokumentus. Bet tie dokumentai nerodo, kad įkurdinamieji būtų atvykę iš Didžiosios Lietuvos. Juk pats Karge net pabrėžtinai pastebėjo, nepaisydamas Dusburgo liudijimo, kad ta didžioji giria niekuomet nebuvo tuščia. Jei taip, tai Ordinas galėjo tvirtinti dokumentais senas sodybas ar dalyti naujas vietiniams, kaip jis visą laiką darė. Jau paties Karges pastaba, kad dalijamos ūbos ir upės vis turėjo vardus [56], verčia manyti, kad ten buvo kurdinami aplinkiniai gyventojai. Karges vien imigracijos teorijos neremia ir jo itin akcentuojamas dažnai pasitaikantis nausėdžio terminas. Juk kolonizaciniame krašte įprasta vadinti nausėdžiu naujoje vietoje įsikūrusį ir vietinį gyventoją. Nėra jau taip prašmatnus liudijimas ir Karges minimo ūkininko Morico Švėkštos iš Žirgulių kaimo (1591 m.), kur jis gynė savo teises į 6 ūbas ne paveldėjimu, o jo protėvio pirkimu už 5 jaučius. Minėdamas pirkimą, o ne protėvių nuo amžių gyventą sodybą, jis tenorėjo pabrėžti savo teisinę nuosavybę iš pirkimo einančią [57]. Šiaip žemėje nuo amžių galėjo sėdėti ir ne savininkas, pavyzdžiui, činšininkas ar baudžiauninkas, kuris priklausė kokio didiko ir žemės nuosavybės teisės neturėjo.

Karges veikaliukas yra lyg Heinrichaitės disertacijos tęsinys arba jos išvados. Dėmesio verti jo gausūs archyviniai šaltiniai, kurie bendrais bruožais rodo, kaip Mažoji Lietuva buvo apgyvendinta ypač nuo XVI amž. Bet iš kitos pusės, jis žiūri į dalyką vienašališkai, kai ieško vien lietuvių imigracijos ir visai neužsimena apie vidaus kolonizaciją. Šališkas atrodo ir griežtas skyrimas lietuvių nuo skalvių ir nadruvių, laikant šiuos prūsais. Karge savo kovinga studija pagrindė naujovišką Mažosios Lietuvos istoriją — lietuvių iš Didžiosios Lietuvos imigraciją nuo XVI amžiaus.

---

[56] Ten pat, 75 psl.
[57] Ten pat, 75 psl.

Bene pirmas artimas Karges pasekėjas pasirodė O. Barkowskis su plačia studija apie Įsrutės apskrities apgyvendinimą 1525-1603 m.[58] Studija skirta, kaip autorius sako, antram Prūsijos kolonizacijos periodui, prasidėjusiam po Ordino nuosmukio (1466 m.) ir lietusiam didelės girios apgyvendinimą.

Apie tą girią jis kalba pirmiausia pasiremdamas keliaraščiais ir iš jų veda, kad ta giria nebuvo tuščia. Joje gyveno medžiotojai, žvejai, bitininkai ir klajokliai kariai (plėšikėliai — *latrunculi*) ir bent pakraščiuose šienpioviai. Tačiau, pasak jo, joje nebuvo gyventojų su pastoviomis sodybomis. Svarbiausias įrodymas tam keliaraščių surašytojai, vis kilę iš pakraštinių girių vietovių, o ne iš pačių girių. Girių gyventojai būtų buvę geresni kelių žinovai nei pakraštiniai, ir Ordinas juos būtų pasirinkęs [59]. Tačiau iš tų pačių keliaraščių Barkowskis cituoja eilę upių ir vietovių vardų, kurie sutinkami ir vėlesniais laikais upių ir kaimų pavadimuose. Kad iš to seka gyventojų kontinuitetas nuo girių laikų iki išplitusių sodybų XVI amžiuje autoriui neateina į galvą. Barkowskis nelinkęs matyti kaimų keliaraščiuose minimuose vietovardžiuose išskyrus vieną *Walkow*, kurį tarė buvus sutvirtinimų ribose [60].

Barkowskio nuomone, Ordino laikais apgyventos vietos siekė vos Įsrutės ir Tamoviškių apylinkių. Į rytus nuo jų gyventojai imti kurdinti nuo 1526 m., kada po sekuliarizacijos paskirtas pirmas Įsrutės *hauptmanas*. Nuo to meto ima rastis sodybų dovanojimo dokumentų ir autorius juos kruopščiai registruoja. Barkowskio duodamos dvi pagrindinės dokumentų katastrų grupės: 15 Įsrutės apskrities namų knygų ir Įsrutės činšo registras [61]. Prie šių jis prisidūrė dar kai kuriuos mažesnius šaltinius.

Į platų registrą autorius dar įterpė du dalykus: trumpą įkurdinamų asmenų vardyną ir lietuvių imigracijos į Rytprūsius priežasties svarstymą.

Pagal vardus Barkowskis skiria tris įkurdinamųjų tautybes:

---

[58] O. Barkowski, *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg unter Herzog Albrecht und Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525-1603*, žr. *Prussia*, 28 (1928) ir 30 (1933).

[59] *Prussia*, 28 (1928) 170 psl.

[60] *Prussia*, 28 (1928) 172 psl.

[61] *Prussia*, 28 (1928) 163 psl.

vokiečių, prūsų ir lietuvių. Vokiečių užtinkama kuo mažiausia ir jų nėra činšininkų tarpe. Prūsiškais jis laiko tokius vardus, kaip *Aiczen*, *Bitel*, *Daugail*, *Darge*, *Geystoth*, *Genske*, *Jorge*, *Jaxste*, *Karioth* ir kitus. Kai kuriose pavardėse šalia prūsiškų formų užtinkama ir lietuviškos, kaip *Darge* — Dargus, *Jatze* — Jatzus, *Stanke* — Stankus, *Staski* — Staskus, *Waitke* — Waitkus ir panašios. Čia pat jis pažymi, kad prūsiškos formos retai pasitaiko, tuo tarpu lietuviškos dažnai. Lietuviški vardai priklauso imigrantams ir jis tuojau kalba apie jų persikėlimo priežastis.

Jau Karge kėlė šį klausimą ir sprendė, jog po Horodlės unijos pradėję lenkėti bajorai spaudė baudžiauninkus ir šie bėgo į Rytprūsius. Barkowskis, priešingai, kelia aikštėn religinę bėgimo priežastį, tardamas, jog į Mažąją Lietuvą bėgo persekiojami lietuviai protestantai. Dėl religinio persekiojimo į Karaliaučių persikėlę Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis jam yra akivaizdūs pavyzdžiai. Kad Lietuvoje būtų buvęs koks masinis protestantų persekiojimas, Barkowskis nenurodo. Jis ir negalėjo nurodyti, nes jo nebuvo, kaip teisingai pastebėjo Z. Ivinskis [62].

Naujovišką lietuvių imigracijos teoriją trumpai suformulavo Chr. Krollmannas lyg baigiamoje savo gražaus straipsnio [63] pastaboje, pramieštoje politiniu kartėliu. «Vadinamoji Prūsijos Lietuva, imant ir mums prarastą Klaipėdos kraštą, niekuomet neturėjo nieko bendra su Lietuva» [64]. Toliau autorius maždaug šiaip išvedžioja. Labai retai gyvenę prūsai skalviai sumišo su vokiečiais ir XVI amž. išnyko. O šiaurėje apie Klaipėdą skurdžiai gyveno medžiotojai ir žvejai kuršiai. Ordino siena su Lietuva ėjo ne Nemuno slėniu, o toliau šiaurėje — Žemaičių aukštumos pašlaičiu. Pirmiausiai paskutiniame XV amž. trečdalyje Ordino priimami lietuviai valstiečiai, savų ir lenkiškų ponų spaudžiami, paliko sodybas ir svetimame krašte pragyvenimo ieškojo. Taip kūrėsi kaimai abiejose Nemuno pusėse. Prūsų kunigaikščiai globojo lietuvius ir steigė jiems bažnyčias. O vokiečiai mokslininkai

---

[62] *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, žr. *Historische Studien*, išl. E. Ebering, 236 sąs., Berlynas 1933 (persp. Vaduz 1965).

[63] *Die Deutsche Besiedlung des Ordenslandes*, žr. *Prussia*, 29 (1931) 250-268 psl.

[64] Ten pat, 266 psl.

sukūrė (*sic*!) jiems literatūrą ir iš nežinios mokė, jog jie pirmykščiai krašto gyventojai. Atbundantis lietuvių nacionalizmas pasinaudojo vokiečių mokslininkų klaida ir pareiškė pretenzijas į sritis, «kurios per 700 metų vokiškos buvo ir vokiškomis pasilikti nori».

Jei kas mano, kad vokiečiai revoliucionavo pokariniais laikais Mažosios Lietuvos istoriją vien grynai moksline tiesa vedini, tepaskaito šiuos Karaliaučiaus archyvo direktoriaus postringavimus. Kiekvienas nuoširdus praeities tyrinėtojas, rodos, turėtų įsitikinti, kad tas mokslas ne be politiškų premisų sukurtas.

Tiesa, ne visi vokiečiai mokslininkai jau taip iškišo tą politinį motyvą. Kai kurie gan rimtai dalykus svarstė ir išvadas rėmė mokslo duomenimis. Rimto mokslininko pavyzdys buvo H. Mortensenas (1894-1964), dirbęs su savo žmona G. Henrichaite, anos pionieriškos disertacijos autore.

Jis, kaip ir visi Karaliaučiaus istorikai, visai pritarė G. Heinrichaitės išvadoms ir tuojau paskelbė jos naujai parašytos disertacijos referatą [65]. Plačiau jau su savais argumentais Mortensenas pasisakė dėl Mažosios Lietuvos apgyvendinimo ir dėl vakarinės ir šiaurinės Lietuvos sienos apie 1400 m. viename pranešime [66].

Mortensenas pirmiausiai pasitelkė tada naują K. Būgos iškeltą teoriją apie aisčių, t. y. lietuvių, atsikėlimą į Pabaltijį iš pirmykščių Minsko-Smolensko sodybų apie 500 m. po Kristaus. Bet čia pat skaitytojui pakišamas tvirtinimas, kad prūsai tuo pat metu gyveno tarp Vyslos ir Nemuno [67]. Atrodo, mūsų autorius bus pritaręs B. Ehrlichui, kurio autoritetu jis pasiremia, rašiusiam apie prūsų pasklidimą minėtame krašte germanams pasitraukus ir apie jų giminystę šiems. Tuo būdu jau Mortensenas aiškiai skyrė — kad ir netiesioginiai — prūsus nuo lietuvių, kaip darė visi imigracijos teorijos propagandininkai.

Pažymėjęs pagal Mortensenienę vakarinę ir šiaurinę Lietuvos sieną apie 1400 m., Mortensenas aiškina, kaip ji susidarė. Jo sprendimu, žemaičiai, atsikėlę į miškingą kraštą, pirmiausia

---

[65] *Die Nationalitätengrenze zwischen Altpreussen und Litauen*, žr. *Zeitschrift der Gesellschaft für die Erdkunde*, Berlynas 1922.

[66] *Die Litauische Wanderung*, žr. *Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Philologisch-historische Klasse, Heft 3, 1927.

[67] Ten pat, 179 psl.

pasirinko sau gyventi sausesnius ir lengvesnius diliuvialinės aukštumos plotus. Jų pasirinkimą lėmė dar geras vandens nuotakumas. Tuo tarpu žemesnės vietos į vakarus ir į šiaurę nuo Žemaičių aukštumos buvo žymiai vandeningesnės ir mažiau tiko sodyboms kurti. Jos paliko miškų padengtos ir žmogaus mažai paliestos.

Kitas veiksnys, lėmęs aukštumos pasirinkimą, buvo upių tėkmė. Žmonės ir miškuose vis stengėsi kurtis palei upes dėl visokių patogumų. Pagal šią taisyklę žemaičiai ir aukštaičiai pasirinko sau pirmiausia upes, tekančias į vidurinį Nemuną. Žemaičių aukštumos gyventojai kaip tik ir susėdo išilgai Nemuno traukos upių ir šiųjų upių sodybos sudarė jų teritoriją. Nemunas turėjo didžiausios svarbos tiek žemaičiams, tiek aukštaičiams. Mortenseno nuomone, jų vardai ir kilo nuo sodybų išdėstymo jo atžvilgiu, ir jis nesutinka su Būgos tų vardų kilmės aiškinimu [68].

Žemaičiai, laikęsi aukštumose, nuo XV amž. antros pusės pajudėjo keltis į buvusias skalvių ir nadruvių žemes, girių padengtas. « Maždaug nuo 1450 m. prasideda nuostabi lietuvių ekspansija į vakarus ir šiaurę » [69]. Kas staiga stūmė lietuvius iš jų senų sodybų, mūsų autorius neaiškina. Jis kalba bendrybėmis ir savo studijos išvadą nusako šiais žodžiais : « Prūsų kunigaikščių pakenčiami braunasi ten (t. y. į vakarus) lietuviai nesulaikomai ir apgyvendina pamažu plėsdamiesi visą girių plotą » [70]. Prie to Mortensenas pastebi, kad lietuviai kūrėsi tuščiuose plotuose ir niekur nesiterpė į apgyventas vietoves. Kaip atsitiko, kad lietuviai rado gausius senus vietovardžius ir juos perėmė, jei ten nebuvo gyventojų, Mortensenas, nors išnašoje ir užsimena tą faktą [71], tačiau nesiima aiškinti. Ak, kitame straipsnyje [72] pastebi, kad giriose vyko gan gyvas judėjimas ; jose klajojo medžiotojai, žvejai, bitininkai ir kitokio verslo žmonės. Dėl to girių upės, aikštės, laukai turėjo pavadinimus ir jie išliko iki naujausių laikų.

---

[68] *Litauen. Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburgas 1926, 83 psl.
[69] *Die litauische Wanderung*, 191 psl.
[70] Ten pat.
[71] Ten pat, 195 psl.
[72] *Landschaft und Besiedlung Litauens in frühgeschichtlicher Zeit*, žr. *Baltische Lande*, Leipcigas 1939, I t., 334 psl.

«Nuostabios lietuvių ekspansijos» pagrindiniai keliai, pagal Mortenseną, gali būti aiškiai nurodyti iki 1540 m. Pačiame šiaurės rytiniame smaigalyje ekspansijos kelias ėjo Danijos ir Minijos upėmis, kitas kelias prasidėjo nuo Jūros įtakos ir Vilkiškių aukštumos ir traukėsi Jūra aukštyn. Kiti kolonizacijos keliai ėjo palei Šešupę ir Vištyčio ežerą.

Po 1540 m. kolonizacija sulėtėjo, bet vyko iki XVIII amž. pradžios. Paskutinis jos tarpsnis vadinama šatulinė kolonizacija, pradėta didžiojo kurfiursto Friedricho Vilhelmo I (1640-1688), kur girių pareigūnai sodino žemdirbius giriose.

Trumpai ir lengvesnėje formoje beveik pakartojo tik ką išdėstyto pranešimo mintis straipsnyje: *Die litauische Einwanderung nach Ostpreussen* [73]. Skirtumas tik tas, kad čia taip nepabrėžiama lietuvių imigracija po 1450 m., kaip aname pranešime. Dabar Mortensenas kalba apie lietuvių pajustą gyvenamos erdvės siaurumą maždaug aplink 1400 m. ir apie jų ekspansijos pradžią. Vėl autorius palieka skolingas skaitytojui, kai nemotyvuoja savo teiginio.

Antras naujas ir vertingas dalykas šiame straipsnyje yra aprašas G. Mortensenienės sudaryto, bet neišspausdinto žemėlapio, rodančio lietuvių giriose kolonizuotas vietas apie 1540 m. Iš jo matyti, kad lietuviai tuo metu buvo pasiekę Prūsijos sieną ir ją net peržengę. Bet jų sodybos nesiekė vakarinių girios pakraščių. Tik išilgai Įsručio upės jos tęsėsi iki senųjų Priegliaus sodybų. Apskritai, naujos sodybos kūrėsi palei upes, kaip Vieviržą, Jūrą, Šešupę ir aplink Vištyčio ežerą ir į jį tekančias upes.

Pagal Mortensenienės apskaičiavimą, 1540 m. Mažojoje Lietuvoje gyveno apie 5.000 lietuvių šeimynų, kas būtų maždaug 30.000 iki 40.000 asmenų [74]. Kas gali įrodyti, kad šie visi gyventojai ar jų protėviai būtų iš Didžiosios Lietuvos atsikėlę? Tik žinoma, kad Albrechtas varė labai smarkią krašto kolonizaciją. Tai rodo kad ir duodamas Mortensenienės Įsruties apskrities pavyzdys, kur per 11 metų, tarp 1553-1554 ir 1564-1565, gyventojų kiekis paaugo nuo 713 iki 1.085, t. y. 50%. Faktas tik patvirtina Albrechto varytą labai greitą kolonizacijos politiką ir nieko nesako apie lietuvių imigraciją.

---

[73] *Prussia*, 30 (1933).

[74] Ten pat, 139 psl.

H. Mortensenas, kaip matėme, nuo pat pradžių grindė savo istorinius-geografinius Mažosios Lietuvos tyrinėjimus Heinrichaitės disertacijos išvadomis. Gal būt jų bendri moksliniai tikslai suvedė juos į vedusiųjų porą. Toliau jų bendrą gyvenimą lydėjo bendri mokslo darbai, skirti Mažosios Lietuvos praeičiai. Didžiausias ir paskutinis jų darbas yra trijų tomų (trečias tomas palikęs rankraštyje) veikalas apie šiaurės rytinių Rytprūsių apgyvendinimą iki XVII amž. pradžios [75].

Didelis darbas yra nepaprastai plataus, gilaus ir nuodugnaus tyrinėjimo vaisius. Autorių aprėpiama labai gausi literatūra, sutelkti paskelbti ir dar nepaskelbti šaltiniai iš buvusio Karaliaučiaus archyvo. Pagrindiniai archyviniai ir spausdinti šaltiniai yra žemės dovanojimų bei mokesčių registrai (*Zinsregister*). Priduriama dar gausybė kronikų, aktų ir kitokių šaltinių duomenų. Tai didžiausias ir gausiai dokumentuotas Mažosios Lietuvos istorijos veikalas, koks pasirodė iki šiol.

Veikalas nėra įprasta Mažosios Lietuvos arba, kaip autoriai vadina, šiaurės rytų Rytprūsių istorija. Jis ir neapibrėžiamas tąja teritorija. Mažosios Lietuvos istorija čia stengiamasi dėstyti, kaip autoriai sako, « bendrose rytų problemose » [76]. Ypatingas dėmesys kreipiamas tautiniams santykiams. Trys tautybės rūpi mūsų autoriams: vokiečiai, prūsai ir lietuviai. Pagal jų pripažįstamą ir ginamą imigracijos mokslą lietuviai griežtai skiriami nuo prūsų ir kuo uoliausiai stengiamasi įrodyti, kad sėslūs lietuviai (ir žemaičiai) apsigyveno Mažojoje Lietuvoje ne anksčiau, kaip XV amžiuje (tik paskiri pabėgėliai minimi ir ankstyvesniais laikais atvykę).

Nagrinėjamas Mažosios Lietuvos plotas beveik įterpiamas į didžiąją girią (*Wildnis*) tarp Deimenos, Priegliaus ir Alnos upių vakaruose ir Žemaičių aukštumos rytuose. Pirmas tomas skiriamas vakariniam tos girios pakraščiui, rodant jį apgyvendintą apie 1400 m. Svarbesnieji gyvenviečių punktai jų pažymimi Labguva, Tepliuva, Girduva, Laukiška ir toliausiai į rytus įsikišusi Įsrutė. Nuo šių vietovių driekėsi sodybos daugiausia paupiais. Toliausiai į rytus įsikišusios rodomos Priegliaus upės sody-

---

[75] H. und G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, 2 t., Leipcigas 1937-1938.

[76] Ten pat, XI psl.

bos. Pagal įrengtus sutvirtinimus (*Hagen*) nuo lietuvių puolimų apsisaugoti autoriai veda rytinių gyvenviečių ribas.

Dviejuose ilguose skyriuose autoriai kalba apie gyventojus, prūsus ir vokiečius, apie 1400 m. Jie skirsto visus kaimiečius dviem luomais: laisvaisiais ir priklausomais ar nelaisvaisiais. Šiuos paskutiniuosius jie tiesiog vadina ūkininkais (*Bauern*). Pirmiausiai smulkiai apžvelgia prūsų sodybas ir sumini gyventojams duotus raštiškus žemių dovanojimus (*Handfeste*) ar mokesčių registrus, į kuriuos jie įtraukti. Daug vietos skiriama polemikai su autoriais, kaip M. Rouselle ir H. Łowmiańskiu, įrodinėjusiais, kad prūsams dovanojamieji dokumentai reiškė jų apgyvendinimą naujose sodybose. Mortensenai su geru pagrindu įrodinėja, kad daugumas dokumentų buvo vien senų prūsų gyvenviečių patvirtinimas. Prūsai galėjo gyventi jose dar prieš Ordino atėjimą. Prūsai susirūpino gauti patvirtinimo dokumentus prasidėjus vokiečių kolonizacijai. Tačiau autoriai neigia prielaidą, kad vokiečiai kolonistai būtų atiminėję prūsams žemes. Pagal juos, vokiečiai užiminėjo negyvenamus miškų plotus ir juose kūrėsi kaimus atskirai nuo prūsų. Vokiečių kaimai buvo beveik išimtinai plėšinių kaimai (*Rodungsdörfer*)[77].

Pagrindinis pirmo tomo tikslas ir yra parodyti, kaip susidėjo santykiai dviejų tautybių tame vakariniame girios pakraštyje apie 1400 m. Vyraujantį sluoksnį sudarė vokiečiai dvarininkai ir laisvieji. Laisvieji vokiečiai įkurdinti pagal Kulmo ir Magdeburgo teisę. Jų svarbiausia pareiga buvo karo tarnyba. «Laisvasis vokietis yra iš esmės karys»[78]. Karo tarnybos pareigos įvairavusios pagal žemės dydį. Išimtinais atvejais kariais galėjo būti ir laisvieji prūsai, kurie turėjo būti «mažiausiai kalbiškai germanizuoti»[79]. Šie prūsai ir «kraujo giminyste» sumišo su vokiečiais ir autoriai juos todėl skiria prie vokiečių tautybės.

Pagal autorių išvedžiojimus, vokiečiams kolonistams skiriami plotai įvairavo savo didumu. Didesnius plotus gavusieji laikyti ne paprastais laisvaisiais, bet didikais. Jie gautuose plotuose nuo savęs kūrė kaimus. Dėl vokiškos kolonizacijos galėjo susidaryti Mažojoje Lietuvoje apie 1400 m. kiekybinis santykis

[77] Ten pat, I t., 107 psl.
[78] Ten pat, I t., 64 psl.
[79] Ten pat, I t., 63 psl.

tarp vokiečių ir prūsų 2 : 1[80]. Autorių nuomone, santykis rodo nemažą prūsų kiekį ir apie jų išnaikinimą negali būti kalbos. Bet dvigubas vokiečių kiekis vadovaujančiose politinėse ir ūkinėse pozicijose ir vyravęs miesteliuose galėjo jaučiamai smelkti prūsus. Asimiliacijos procesas vyko savaimingai.

1410 m. Žalgirio smūgis atsiliepė ir kolonizacijai. Jau seniau pradėję mažėti ateiviai dabar beveik nebevyko. Rodomi gyventojų pasikeitimai įvairiose vietovėse. Autoriai visur mato nelaisvųjų ūkininkų mažėjimą ir laisvųjų prieauglį. Kokia to pasikeitimo priežastis, jie nesvarsto. Kita permaina — diduomenės didesnis vyravimas ir stambių ūkių padaugėjimas. Didikai gaudavo juos iš Ordino už skolą užstatu ar dovanojimais. Pažymėtina, kad Ordinas įkeisdavo už skolą daugiau vokiškus kaimus ir dovanodavo prūsiškus.

Sociališki-ekonomiški pakitimai vyko paskutiniais Ordino gyvavimo dešimtmečiais prieš Žalgirį kolonizuotose srityse ir jos nesiplėtė toliau į rytus. « Vokiečių prūsų kolonizuoto krašto rytinė siena, pasiekta iki suirimo (t. y. iki 1410 m.) paliko pastovi per tolimesnius dešimtmečius »[81]. Pagal Mortensenų imigracijos mokslą, ją pasiekė vėliau iš rytų kolonizavę lietuviai.

Visai originalus ir didžiai vertingas antras tomas, visas skirtas dižiajai giriai. Stengiamasi visašališkai apžvelgti ją ir duoti jos vaizdą, kokį ji turėjo apie 1400 m. Tai pirmas ir didelis užmojis Prūsų istoriografijoje. Mortensenai pasišovė kuo nuodugniausiai apžvelgti ją, tikėdamiesi duoti atbaigtą jos vaizdą[82].

Į viso tyrinėjimo pagrindą padėta vedamoji mintis : giria (*Wildnis*) buvo sodybų, bet ne žmonių tuštuma (*siedlungsleer und nicht menschenleer*). Žmonių joje niekuomet netrūko. Tai buvo visokie bastūnai ar klajokliai, kokiu nepastoviu verslu vertęsi. Jie neturėjo pastovių gyvenviečių, t. y. nepritapę prie jokio girių ploto (*nicht bodenständig*). Mortensenai girių perėjūnais laiko pirklius, vykusius iš Ordino į Lietuvą ar atvirkščiai, karius plėšikėlius (*latrunculi*, *Struter*). Jie tarnavo abiem kariaujančioms pusėms, vokiečiams ir lietuviams, kariais šnipais ir net

---

[80] Ten pat, I t., 133 psl.

[81] Ten pat, I t., 156 psl.

[82] Ten pat., II t., 4 psl. : « .... ein hoffentlich abschliessendes Bild zu gewinnen ».

kelių vadovais. Autoriai, rodos, jau per toli eina, kai juos laiko net žinomų keliaraščių autoriais [83]. Giriose buvoję, bet pastoviai neįsikūrę verslininkai autorių minimi šienpioviai, bitininkai, kopinėję laukinių bičių medų, medžiotojai, žvejai, miškų kirtėjai.

Suminėti girių verslininkai niekuomet pastoviai giriose nesikūrė. Jie klajojo iš vietos į vietą, apsistodami laikinai pasistatytose būdose. Ilgoje išnašoje [84] cituojami šaltiniai ir iš jų išvedama, kad « žmonės ir dykra nėra priešybė » (*Menschen und Wildnis kein Widerspruch sind*). Jų ginamam teiginiui neprieštarauja nei kuršių žvejų kaimai prie Kuršių įlankos, nei 21 bitininko kaimas prie Įsrutės. Jiems vis laikinės sodybos.

Didžioji giria, be sodybų, be pastovių gyventojų, be kelių ir sunkiai pereinama driekėsi nuo Žemaičių ir jos ribose buvusios dabartinės Užnemunės iki senų prūsų sodybų ir dengė 30.000 ar 40.000 kv. km plotą. Prošvaistės joje buvo dažnai keliaraščiuose minimi laukai (*Campi*, *Felder*). Autoriai skiria jiems ypatingą dėmesį [85]. Jiems tie laukai — liekanos kadaise buvusių sodybų dėl tam tikrų priežasčių neužžėlusių mišku. Jie išliko pievomis daugiausia virtę ir tiekė pašarą ir ganyklas kryžiuočiams, žygiuojantiems į Lietuvą ir lietuviams į Ordino kraštus. Aplinkiniai ūkininkai šienaudavo jas ir gyvulius ganydavo.

Kad tie laukai pastovių sodybų liekanos, autoriai sprendžia iš jų išlaikytų vardų. Nors čia pat ir pastebi, kad vardus jiems galėjo duoti ir girių klajūnai. Kaip tie vardai per ilgus amžius išliko be aplinkinių gyventojų, autoriai neaiškina. Jie pažadėjo tai padaryti trečiame neišspausdintame tome.

Mortensenai, kalbėdami apie laukus, jau netiesioginiai pripažino, kad tos girios nuo amžių nebuvo tokios tuščios, kokios randamos apie 1400 metus. Jose pasklidę gyveno ūkininkai su pastoviomis sodybomis. Buvusių gyventojų klausimas giriose veda autorius į nadruvių, skalvių ir sūduvių praetį.

Jiems nėra mažiausios abejonės dėl jų priklausomybės prūsų tautybei, kas, jų supratimu, jau anksčiau ganėtinai išaiškinta. Jiems telieka išdėstyti tų kilčių susidūrimai su Ordinu, jų išnykimas ir vienos, skalvių, menkos liekanos. Turėdami reikalo

---

[83] Ten pat, II t., 20 psl.
[84] Ten pat, II t., 39-40 psl., 152 išn.
[85] Ten pat, II t., 8-14 psl.

su kilimu artimomis giminėmis bei kiltimis, autoriai duoda dėmesio vertą principinio pobūdžio paaiškinimą [86].

Kiekviena tų kilčių (*Stamm*) gali būti laikoma savaiminga ar tik padaliniu kokios kilties (*Untergruppe*). Kur glūdi skirtumas tarp kilties ir padalinio, — kalboje ar kitose žymėse, — autorių išvadoms nesvarbu. Tad jie ir nesigilina į kilčių tarpusavės priklausomybės laipsnį. Tačiau jie pabrėžia, kad tarp atskirais vardais žymimų kilčių turėjo būti koks skirtumas, jei pavadinimuose jos nemaišomos. «Mes nežinome atvejo, kur šaltiniuose prūsai būtų pavadinti lietuviais, kuršiai prūsais, žiemgaliai kuršiais, prūsais ar lietuviais». Autorių nuomone, anais laikais buvusi gyva tautybių ar kilčių samprata ir jos skirtos net ir tuo atveju, kai sumišusios gyveno.

Kai kurie pavyzdžiai iš aisčių kilčių pavadinimų, rodos, nesiderina su šiuo atbaigtu autorių teigimu. Jei kiekvienas vardas vis reiškė atskirą tautybę bei kiltį, tai kaip išaiškinti sūduvių dar antrą, jotvingių, ar trečią jų krašto Dainavos pavadinimą, duotą viename Mindaugo dokumente? Visai netinka autorių duodamas lietuvių į nelaisvę paimtų ir Lietuvoje įkurdintų skalvių pavyzdys [87]. Juk tie skalviai kilę, kaip autoriai visai teisingai pastebi, «iš senos skalvių srities prie Ragainės» ir todėl jie Lietuvoje būtų turėję visuomet savo vardu vadinami, jei kilties pavadinimas reiškė atskirą tautybę. Bet iš Vigando mes sužinome, kad jie vadinti lietuviais, nors jų kaimui paliktas senas skalvių vardas [88]. Skalvių sulietuvinimas gali eiti tikru liudijimu, kad kilties pavadinimas turėjo ne kilminę, bet teritorinę prasmę.

Visų trijų kilčių susidūrimai su Ordinu ir jų sunykimas dėstomas pagal žinomas kronikas, ypač Dusburgą. Kronikinės žinios kiek papildomos gyvenamųjų vietų katastrais. Kalbėdami apie nadruvius, autoriai aplenkia svarbų 1352 m. dokumentą, kuriuo Sembos vyskupas ir Ordinas dalijosi diecezijos žemėmis beveik nuo Priegliaus iki Nemuno ir Šešupės. Dalijamoji sritis pavadinta Nadruva ir iš minimų vietovardžių nematyti, kad ji būtų buvusi grynai negy-

---

[86] Ten pat, II t., 67-68 psl.

[87] Ten pat, II t., 68 psl.

[88] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 548 psl.: «Kynstud ordinaverat 150 Lithwanos de villa Schalowen».

venama giria. Mortensenai nemano, kad Nadruva būtų siekusi Nemuno ir todėl nekreipia dėmesio į vietovardžius, esančius prie jo.

Visai pagrįstai kritikuojamas Dusburgas, kalbėjęs apie visišką nadruvių išnaikinimą. Jei, pagal autorius, gyventojai išliko, tai kyla klausimas, kodėl jie tada negalėjo būti *bodenständig*, t. y. gyvenę pastoviose sodybose.

Skalvių istorija tiekė aiškiausią giriose išlikusių gyventojų pavyzdį. Tiesa, rodoma, kad skalviai gyveno daugiausia susispietę aplink pilis ir buvo skirti jų apsaugai, tačiau netrūko jų ir pasklidusių krašte. Taip antai, Vigando minimame Kęstučio puolime 1365 m. į nelaisvę paimama net 800 skalvių [89]. Plačiose Nemuno apylinkėse buvo išmėtytos jų sodybos, kurių 15 suregistravo autoriai pagal dovanojimo dokumentus.

Daugiau periferinis Mažosios Lietuvos Sūduvos kraštas bendrais bruožais aprašomas. Sūduviai jiems neabejotinai prūsų tautybės, nors tarp prūsiškų sembų apgyvendinti sūduviai dar po 300 metų savo kalba nebuvo visai sutapę su vietiniais [90]. Jei Mortensenai būtų atkreipę dėmesį į tai, jie būtų turėję sušvelninti savo tvirtinimą ir atsižvelgti į tuos autorius, kurie laiko sūduvius lietuviais ar savaiminga kiltimi aisčių šeimynoje [91].

Antra taip pat periferinė Mažosios Lietuvos kiltis — kuršiai mūsų autorių jau pagrindinai gvildenama. Jiems pirmiausia rūpi įrodyti, kad šiaurinis Klaipėdos kraštas ir šiaurės vakarinė Žemaičių dalis (sritis šaltiniuose vadinama Ceklis) nuo proistorinių laikų buvo kuršių gyvenama. Istorinių laikų pradžioje kuršiai tuos kraštus apleidę ir gyvenę vadinamame Kurše. Klaipėdos kraštas ir žemaitiškasis Ceklis virto besodybine giria. Dėl Ceklio ir kitų vietovių gyventojų polemizuojama su A. Saliu [92] ir jam priekaištaujama, jog jis klaidingai supratęs girią, kai laikęs ją visai negyvenamą, o ne vien besodybiniu plotu. Besodybinis girių plotas

---

[89] Scr. 11, 549.

[90] V. Vileišis, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 42 ir sek. psl.

[91] Paskutinis autorius, laikąs sūduvius savaiminga kiltimi, yra A. Kamiński, *Jaćwież, Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Lodzė 1953.

[92] H. G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, II t., Leipcigas 1938, 204 psl., 1086 išn.

driekėsi ir pajūriu tarp Klaipėdos ir Kuršo. Pati Palangos tvirtovė, (kuri, pagal juos, nebuvusi pilis, o šiaip sau kalnas), ir stovėjusi negyvenamoje aplinkoje. Panaudojant nemaža archyvinių duomenų ir juos įmantriai interpretuojant, įrodinėjama Palangos pajūrį buvus be pastovių sodybų iki XV amž. antros pusės.

Suradę dar naują aisčių giminę, karšuviečius, Mortensenai baigia ilgą tautybių apžvalgą. Pabaigoje dar kartą apmetamas plačiu žvilgsniu girios plotas ir vis įtikinėjama, kad sėslūs gyventojai joje nuo senų laikų neišsilaikė. Jie pradeda rastis tik XIV amž. gale ar, geriau, nuo XV amžiaus. Nuo šio meto negyvenamą girią pildė iš Didžiosios Lietuvos traukę lietuviai.

Kiek plačiau aptartas Mortensenų veikalas yra išsamiausias ir pats pagrindinis nuo 1920 m. pradėto imigracijos mokslo dėstymas. Ir nesutinkant su kai kuriomis autorių išvadomis ir su pačia jų vedamąja mintimi, negalima vis dėlto ginčyti veikalui tikrai moksliško pagrindo. Veikalo pobūdis įpareigoja tikėti Mortenseno nuoširdumu, kai jis laiške Vydūnui 1948 m. rašė, jog jis su ponia mandagiai atsisakė panaudoti mokslą nacionalsocialistinio režimo politiniams tikslams [93].

Kaip tame pat laiške rašoma, jiems atsisakius visai paklusti režimui, trečias tomas negalėjo būti išspausdintas tuojau po pirmų dviejų. O tas darbas turėjo būti viso tritomio vainikas, patvirtinęs iš teigiamos pusės išvadas, kurios pirmuose dviejuose iš neigiamos pusės įrodinėjamos. Jis skirtas rytinio didžiosios girios pakraščio apžvalgai ir lietuvių imigracijai iš Didžiosios Lietuvos į Mažąją Lietuvą iki XVII amž. pavaizdavimui. Neišspausdinus to tomo, du pirmieji paliko torso ir didelis darbas nebaigtas.

Pasikeitusiose pokarinėse aplinkybėse Vokietijoje jis jau negalėjo iki šiol pasirodyti, nors pradžioje, atrodo, tikėtasi jį išspausdinti. Kodėl tomas iki Mortenseno mirties (1964.V.27) neišspausdintas, paaiškino jo mokinys W. Wöhlke, pranešime mirusiojo pagerbimui surengtoje akademijoje Göttingene. Jis kalbėjo : « Trečias tomas, kuris turėjo nagrinėti rytinę girios sieną ir lietuvių imigraciją į Rytprūsius, buvo uždraustas, ir todėl negalėjo pasirodyti » [94]. Kodėl ir kas jį uždraudė, deja, nepasakyta.

---

[93] M. Gelžinis, *Prof. H. Mortenseno laiškas Vydūnui*, žr. *Naujienos*, 1965 m. sausio mėn.

[94] *Gedenksitzung am, 25. Mai 1965, Göttingen*, žr. *Geographische Abteilungen*, Heft 34, 28 psl.

Vokiečių ryškiai naujoviškai pastatytas Rytprūsių lietuvių klausimas palenkė ir kaimynų dėmesį. Ne vienas jų kritiškai žvelgė į vokiečių išvadas ir nurodinėjo jų iš politinių aplinkybių kilusias tendencijas.

Bene pirmas kaimynas autorius, palietęs kalbamą dalyką, buvo lenkų istorikas H. Łowmiańskis. Jis su nuostabiu kruopštumu parašytame dideliame veikale [95] kalba apie nadruvių, skalvių ir sūduvių visišką išnaikinimą po karų su Ordinu ir apie jų kalbą [96]. Pasak jo, filologai nėra tikri, kad jų kalba buvusi prūsiška; jie skiriasi nuo istorikų, laikančių juos be svyravimų prūsais. Łowmiańskis lyg imasi derinti filologus ir istorikus savaimingu samprotavimu. Girdi, skalviai, nadruviai ir sūduviai priklausė prūsų tautybei. Bet jų srityse dar sename kilčių laikmetyje «išsivystė stipri lietuvių kolonizacija» ir pakeitė jų etninį pobūdį. Kad tai iš piršto išlaužtas tvirtinimas, pastebėjo jau H. G. Mortensenai.

Apskritai, Łowmiańskis neturi savo nuomonės apie mažlietuvius. Jis daugiau kombinuoja svetimas mintis. Pavyzdžiui, jis kalba, sekdamas Mortesenienės disertacija, apie skalvių, nadruvių ir sūduvių visišką išnaikinimą, išskyrus mažas skalvių liekanas prie Ragainės ir Tilžės. Bet kitame jau pokariniame veikaliuke [97], rašo apie išlikusius kad ir negausius nadruvius į rytus nuo Vėluvos ir palei Prieglių iki Įsrutės. Šiaip kalba jis jau pasekęs dideliu Mortensenų veikalu.

Taip pat jis neaiškiai pasisako ir dėl lietuvių sodybų padaugėjimo Rytprūsiuose. Dėl kažkokių priežasčių «pirmoje XVI amž. pusėje plačiame Lietuvos pasienio ruože (Klaipėdos, Ragainės, Tilžės, Įsrutės) susidarė stiprus skaičiumi lietuvių elementas, greitai persvėręs negausius tose vietose vokiečius ir prūsus» [98]. Kaip tas lietuviškas elementas būtų galėjęs jau XVI amž. pradžioje perviršyti skaičiumi vokiečius su prūsais drauge, autorius būtų turėjęs paaiškinti. Juk, pagal vokiečių istorikus, lietuviai

---

[95] H. Łowmianski, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, 2 tomai, Vilnius 1930.

[96] Ten pat, I t., 64 psl.

[97] *Polityka ludnościowa Zakonu Niemieckiego w Prusach i na Pomorzu*, Dancigas 1947, 20 psl.

[98] Ten pat, 29 psl.

tik to paties XVI amž. pradžioje pradėjo traukti į Rytprūsius. Aplamai, Łowmiańskis studijose ir kituose darbuose lietė nemaža Prūsijos ir Lietuvos istorijos dalykų. Bet jis aplenkė Mažosios Lietuvos apgyvendinimo klausimą.

Kiti lenkų autoriai ne ką tuo reikalu pasakė. Pavyzdžiui, St. Zajączkowskis tik pakartojo vokišką emigracijos mokslą [99]. J. Wisniewskis studijoje apie jotvingių krašto apgyvendinimą [100] palietė lietuvių kolonistų traukimą XVI, XVII amž. iš šiaurės į Goldapės apylinkes, kur jie susitiko su lenkais mozūrais. Žymus sūduvių-jotvingių tyrinėtojas A. Kamiński [101] visai nekalba apie lietuvius. Jis nelaiko sūduvių, kaip jau pastebėta, nei lietuviais nei prūsais, bet atskira kiltimi aisčių šeimoje.

4. Pasipriešinimas lietuvių imigracijos mokslui

Nors Karaliaučiaus istorikų staigus posūkis, nukreiptas prieš Toeppeno-Bezzenbergerio mokymą, kilo iš jų reakcijos prieš Mažosios Lietuvos veikėjų politinius užmojus 1918 m. gale, tačiau lietuvių mokslo sferose jis buvo «akademiškai» ir net su pritarimu sutiktas. H. Mortenseno Heinrichaitės disertacijos referatas tuojau buvo išverstas į lietuvių kalbą ir išspausdintas Švietimo ministerijos žurnale *Švietimo Darbas* 1922 m. Visiems imponavo ir veikė nauji, iš archyvo ištraukti šaltiniai. Veikė ir įmantri jų interpretacija, telkta vis vienam tikslui: palyginti vėlyvai lietuvių imigracijai įrodyti. Reikia suprasti ir iš dalies pateisinti ir mūsų jaunų akademikų, ėjusių mokslus vokiečių universitetuose, įsirikiavimą į vokišką liniją stažiniuose darbuose. A. Salys, pavyzdžiui, visai prisijungė prie filologų skalvių tautybės klausimu ir uždėjo tašką ant i, kai jis, nepaisydamas pirmatako Trautmanno rezervų, tarė jų prūsišką tautybę esančią *endgültig* įrodytą [102]. Tačiau jis polemizavo vietomis su Mortenseniene ir kitais, surasdamas

---

[99] St. Zajączkowski, *Podbój Pruss i ich kolonizacja przez krzyżaków*, Torunė 1935, 50 ir sek. psl.

[100] *Osadnictwo Suwalszczyzny. Studia i mateirialy do dziejów Suwalszczyzny*, Balstogė 1965.

[101] Žr. 91 išnašą.

[102] *Žemaitische Mundarten*, Kaunas 1930, 123 psl.

gyvenamas vietoves Žemaičiuose ir Klaipėdos krašte, kur jie tuštumas tematė. Z. Ivinskis irgi pripažino lietuvių imigraciją į Rytprūsius [103]; tik jos pradžią jis nukėlė į daug ankstyvesnius laikus nei vokiečiai darė.

Iš lietuvių pusės neatsirado gilesnių tyrinėtojų, kurie būtų pasiryžę tikrinti vokiečių naujovišką mokslą ir surasti jo priedangoje slypinčią tendenciją. Pirmaisiais metais, kol vokiečiai-publicistai jo nenaudojo politiniams tikslams, nebuvo nė iššūkio tam reikalui. Dalykai pakitėjo po Klaipėdos prijungimo, kai vokiečių spaudoje imta rašyti tos teorijos šviesoje apie senus vokiškus Rytprūsius su Klaipėdos kraštu ir apie lietuvius vėliau iš vokiečių kunigaikščių malonės įsikūrusius. Vokiečių spaudoje kartojami išpuoliai prieš lietuvius pažadino mūsų akademikus reaguoti. Pirmasis išėjo prieš vokiečių mokslą Povilas Pakarklis, jaunuolis be dvasinės pusiausvyros ir be tvirtų gyvenimo principų, bet uolus patriotas. Jis reagavo keliais polemiškais straipsniais ir ypač veikalu *Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje* (Kaunas 1935).

Negalima sakyti, kad čia būtų tikras mokslo darbas, prilygstąs vokiečių veikalams. Pirmame skyriuje autorius tiesiog švaistosi tarp dabarties ir praeities ir stengiasi įtaigoti skaitytojui mintį, kad prūsų lietuvybė dar neišnykusi ir šiandieną. Mūsų autorius užmiršta, kad polemikai su vokiečiais ne tiek svarbu lietuvių buvimas Rytprūsiuose, kiek įrodymas, kad jie yra pirmykščių gyventojų palikuonys. Sekantieji trys skyriai yra inventoriško pobūdžio: ištraukos įvairių autorių atsiliepimų apie Rytprūsių lietuvius. Atsiliepimai labai įvairūs. Ir kai Pakarklis iš jų nedaro jokių apibendrinamų išvadų, tai juos perskaičius, gaunamas kaleidoskopiškas vaizdas.

Įdomiausias ir vertingiausias paskutinis skyrius, kur duodamos kai kurios kritiškos pastabos dėl vokiečių mokslo. Pakritikuojama kiek Mortensenienė, tik ne jos vedamoji mintis. Geriau vykusi Karges kritika. Manding, Pakarklis teisingai kritiškai atsiliepė apie Karges aiškiai lietuviškų vardų prūsinimą. Šiaip jis nepersijojo per kritišką sietą visų Karges argumentų.

Įdomi Pakarklio ekskursija po įvairias studijas, ypač kur sumini savus autorius, rėmusius jo mintis. Savaip kritiškai atsiliepė apie

---

[103] *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, žr. *Historische Studien*, išl E. Ebering, Berlynas 1933 (persp. Vaduz 1965), 243 psl. ir kitur.

K. Būgą ir A. Salį (ypač apie šį paskutinį !), priekaištaudamas jiems lengvai pasidavus vokiečių įtakai.

Pakarklio darbas girtinų intencijų, bet mokslo atžvilgiu paviršutiniškas. Tai ne tiek istorinė studija, kiek istorinė publicistinė apybraiža.

Kur kas su aštresne kritika ir geriau pagrįsta pasirodė Franz-Constantin von Karp [104], kurio net veikalo paantraštė « kritiški svarstymai » rodo autoriaus užmojį. Pats kritiko smaigalys nukreiptas į P. Kargę. Jau prakalboje kreipia skaitytojo dėmesį į jo išvedžiojimus ir rodo juose slypinčias politines tendencijas.

Pats dalyko dėstymas pradedamas nuo ne esmingo ir ne taip jau liečiamai temai svarbaus dalyko — nuo 1259 m. Mindaugo dokumento, kur Ordinui atiduodamos skalvių ir sūduvių (Dainavos) sritys. Pagal jį, dokumentas yra bendralaikis Ordino falsifikatas, rodąs, jog ir jis pripažino abi kiltis Mindaugo valdomis. Išvada, žinoma, teisinga. Bet žinant, kad Mindaugas valdė tiesiog tik Aukštaičius (ir dar ne visus), jam, kad ir pripažįstamos teisės į tas dvi sritis buvo grynai formalinės. Jų santykiai su Mindaugo valstybe nieko nesako apie jų lietuviškumą. Čia Karpio pastangos tiek vertos, kiek ir G. Mortensenienės, įrodinėjusios, kad Mindaugas tų sričių faktinai nevaldė.

Antrame skyriuje kritikuojamas Mortensenienės didžiosios girios mokslas ir įrodinėjama, kad žemaičių sodybos siekusios iki Jūros ir Nemuno. Jam vadovais šiuo atveju yra H. Łowmiańskis, St. Zajączkowskis ir Žemaičių piliakalnių tyrinėtojas Krzywickis. Pasinaudojo jis ir Salio įrodinėjimais apie apgyvendintas sritis Mortensenienės nubrėžtos girios ribose. Didžiausia spraga Karpio kritikoje yra nepaisymas Mortensenienės panaudotų keliaraščių. Jei jis būtų įsigilinęs į keliaraščius, kažin ar jis būtų galėjęs kalbėti [105] apie XIII, XIV amž. apgyvendintą kraštą tarp Jūros ir Mortensenienės nurodytos rytinės girios sienos. Autorius turėjo suderinti duomenis apie minėtos srities apgyvendinimą, kaip ir apie pilis ties Minija ir Vievirža su keliaraščių duomenimis. Kai jis nepaisė keliaraščių, tai skaitytojui sudarė įspūdį, jog jis ne tiek kritikavo

---

[104] *Beiträge zur ältesten Geschichte des Memellandes und Preussisch-Litauens*, Klaipėda, be datos.

[105] Ten pat, 21 psl.

Mortensenienę, kiek pro šalį kalbėjo. Gera kritika galėjo būti dar geresnė.

Vokiečiams anais laikais kėsinantis į Klaipėdos kraštą, kritiškas autorius, pats būdamas, rodos, mažlietuvis, pabrėžtinai įrodinėjo Klaipėdos srities lietuviškumą. Čia kalba sukosi apie apgyvendinimą dviejų sričių: Pilsaten ir Ceklis. Karpis, nepaisydamas Mortensenienės girios mokslo, įrodinėja jas buvus apgyventas lietuvių Ordino atėjimo metu. Kuršiai tegalėjo gyventi tik pačiame šiauriniame smaigalyje. Jis nesutinka daugelyje vietų su Saliu, kuris matė daugiau kuršių Ceklyje ir Pilsatėje, ir seka Pakarkliu, net ir K. Pryšmantu, smarkiai gynusiais Klaipėdos lietuviškumą nuo pat Ordino laikų. Įrodinėjimai būtų, rodos, pagrįsti, jei būtų suderinti su tuo didžiosios girios mokslu. Ir čia turėjo būti atsižvelgta į keliaraščius, kurie, gal būt, būtų padėję lokalizuoti kai kuriuos vietovardžius.

Su skyriumi apie sūduvių, skalvių ir nadruvių lietuviškumą Karpis įsivelia į ginčus su filologais. Pirmiausia jis pakrato Gerulį, kalbėjusį apie sūduvių prūsiškumą. Karpis aštriausiai susiduria su profesoriumi, komentuodamas žinomą pastabą 1545 m. prūsiškame katekizme [106]. Iš jos aišku, kad sembų kalba kiek skyrėsi nuo sūduvių, nors abi kiltys per pustrečio šimto metų glaudžioje kaimynystėje gyveno. Iš to Karpis išveda, prisidūręs dar kelis jo laikomus lietuviškus vietovardžius, kad sūduviai buvo lietuviai. Išvada, rodos, per greita. Jo nepaisyta dar vienos, tikresnės galimybės: sūduviai galėjo būti atskira aisčių giminė, kaip jau spėliojo Toeppenas [107] ir dabartinis autorius Kaminskis. O ir Gerulis nebuvo visai tikras jų prūsiškumu ir neneigė prielaidos, kad jie galėjo būti atskira kiltis aisčių šeimoje.

Karpis pagrįstai kritikuoja Mortensenienės pasitikėjimą Dusburgu dėl skalvių prūsiškumo. Tik jo Mortensenienės kritikai panaudotas 1243 m. popiežiaus legato sudarytas Prūsijos vyskupijų ribų dokumentas netinka. Juk dokumento žodžiai, kad Sembos ir Varmės vyskupijų sienos siekia *ad terminos Letuinorum* (Karpio klaidingai cituojama) [108] tepasako, kad vyskupijos turi aprėpti

---

[106] Ten pat, 57 psl.

[107] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 51 psl., 2 išn.

[108] F. C. Karp, *Beiträge zur ältesten Geschichte des Memellandes und Preussisch-Litauens*, Klaipėda, be datos, 70 psl.

visą likusią Prūsiją iki Lietuvos. Kur ir nuo kokių kilčių ta Lietuva prasideda, dokumento autoriui nesvarbu.

Tolimesnius skalvių ir nadruvių lietuviškumo įrodymus mūsų kritikas grindžia R. Trautmanno veikalu *Die altpreussischen Personennamen*. Įdomus panaudojimo būdas. Jis ima Trautmanno laikomus skalviškus ir nadruviškus vardus ir jų daugumui duoda lietuviškus atitikmenis, išrinktus iš Lietuvos istorijos šaltinių, ypač iš Sprogio XVI amž. Žemaičių žemės geografinio žodyno. Čia mūsų autorius atskleidžia svarbią tiesą: aisčių kilčių kalbos buvo taip artimos, kad iš jų asmenvardžių ar vietovardžių negalima susekti aiškių ribų tarp jų. Tačiau Karpis pasivelija sau kiek «pakombinuoti». Iš Trautmanno suregistruotų daugybės žodžių daro išvadą: skalviai buvo lietuviai; nadruviai — tarpinė kiltis tarp lietuvių ir prūsų. Jis palietė dar kiek ir sembus ir drįso išvesti, kad jų kalba buvo pereinamoji iš prūsų į lietuvių.

Karpio perdėm polemiškas veikalas, skirtas, svarbiausia, Klaipėdos krašto lietuviškumui įrodyti, yra įmantrus tyrinėjimas. Parašytas gyvu, žurnalistiniu stiliumi, išvados grindžiamos gausiais šaltiniais, nors kartais pertemptai ir kreivokai interpretuojamais. Jis rimtai pajudino vokišką imigracijos teoriją ir pirštu prikišamai parodė joje slypinčią politinę tendenciją.

Didžiausias naujo vokiško mokslo kritikas ir senos Toeppeno-Bezzenbergerio mokyklos gynėjas buvo V. Vileišis, ekonomistas su gera istorine nuovoka, autorius veikalo apie Mažąją Lietuvą [109]. Jaunuolis, paveiktas politikuojančių vokiečių autorių, ryžosi atremti jų išvedžiojimus ne kokia publicistine retorika, bet svariais moksliškais argumentais. Jo atsidėjus studijuoti šaltiniai ir literatūra. Jis rašė veikalą apsišarvavęs dideliu mokslo bagažu, turėdamas prieš akis du tikslus: apginti seną Toeppeno-Bezzenbergerio mokslą ir duoti Mažosios Lietuvos istoriją iki pirmo pasaulinio karo. Pirmoje veikalo pusėje, siekiančioje maždaug iki 1600 m., vyrauja pirmas tikslas. Šio veikalo dalis daugiau poleminio nei dėstomojo pobūdžio. Pati Mažosios Lietuvos istorija jau be didesnės polemikos dėstoma maždaug nuo poreformacinių laikų. Ši dalis, neliečianti mūsų temos, gali būti šioje veikalo apžvalgoje ir aplenkta.

---

[109] *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935.

Vileišis, kaip Pakarklis ir Karpis, pirmiausiai trumpai atreferuoja prieškarinius ir pokarinius mokymus apie tautinius santykius Mažojoje Lietuvoje. Po referato leidžiasi į visai originalią sritį, būtent, įrodyti « prūsų ir lietuvių tautinį bendrumą ». Pagal jo, istorinėje Prūsijos teritorijoje, maždaug tarp Vyslos ir Nemuno, nuo pat pradžių maišėsi dviejų pavadinimų aisčiai: prūsai ir lietuviai. Prūsais pradžioje vadinti patys vakariniai, pavyslio aisčiai : pamedėnai ir pagudėnai. Vėliau, Ordino nukariavimų eigoje, prūsų vardas pradėtas taikyti kitoms kiltims. Kai Ordinas pasiekė Nemuną ir sustojo, jo visas nukariautas kraštas gavo Prūsijos vardą. Prūsijos terminas iš pat pradžių turėjo politinę prasmę, kokią jam skyrė ir Dusburgas, kalbėjęs apie 11 prūsų kilčių. Aišku, Dusburgas tų kilčių vardų neišrado. Nedavė jų prūsų kiltims nė nukariautojai vokiečiai. Tad tų kilčių pavadinimai, kurie Ordino valstybei įsikūrus, buvo apibendrinti vienu prūsų vardu, turėjo siekti dar proistorinius laikus. Jei ir sutikti su autoriumi, kad tarp aisčių kilčių nebuvo jokio kilminio ar kalbinio skirtumo, tai tektų pripažinti bent geografinį pasiskirstymą, lėmusį jiems skirtingus vardus. Bet Vileišis ir tai kategoriškai neigia, sakydamas : « Žinome betgi, kad geografinių priežasčių čia nebuvo — nebuvo nei kalnų, jūrų, kurios galėjo aisčius suskaldyti »[110]. Mūsų uoliam istorikui neatėjo į galvą dar įvairios geografinės priežastys, galėjusios aisčius skaldyti : girios, upės, ežerai, pelkynai, raistai. Jie dengė didžiausius plotus ir gyvenamosios sodybos buvo lyg salos jų tarpe. Matyti artimesnės sodybos sudarė lyg atskirą teritoriją ir jų aistiškų (prūsiškų) tarp Vyslos ir Nemuno Dusburgas priskaitė 10.

Išvedęs prūsų ir lietuvių tapatybę, Vileišis, žinoma, nedaro skirtumo ir tarp jų kalbos. Įrodinėjimas labai drąsus ir kažin ar įtikintų kalbininkus.

Daug autorių rašė apie prūsų kalbą, tačiau Vileišis apsiribojo tik vienu Trautmannu ir jį drąsiai kritikuodamas neigia skirtumą tarp lietuvių ir prūsų kalbos. Neigimas, rodos, nebūtų pateisinamas turint galvoje, pavyzdžiui, Mažvydo lietuvišką ir A. Willio prūsišką ar sembišką katekizmą. Jau pats faktas, kad Albrechtas patvarkė rengti du katekizmus, rodo, kad ir Karaliaučiaus dvare žinota, jog esama jei ne dviejų kalbų, tai bent tarmių — vienos

[110] Ten pat, 17 psl.

Semboje, kitos Rytprūsiuose. Autoriaus spėjimu, skirtumas atsiradęs XIII amž. ir anksčiau jo nebūta.

Jo pripažįstama bendra aisčių kalba išsilaikė trijose rytinėse kiltyse: skalvių, nadruvių ir sūduvių. Ji buvusi lietuvių kalba ir tai autorius stengiasi įrodyti. Vėl iškišamas tas pats 1243 m. dokumentas, nubrėžiąs 4 Prūsijos vyskupijų ribas. Kaip jau pastebėta, dokumentas netinka tų trijų kilčių lietuviškumui įrodyti.

Labai sumani ir taikli G. Mortensenienės ir P. Karges skalvių prūsiškumo įrodymų kritika. Iškiliausioji Mortensenienės panaudoto 1540 m. dokumento kritika [111]. Šiame dokumente prūsų ir skalvių vardai mišrai vartojami ir iš to Mortensenienė padarė išvadą, kad skalviai buvo prūsai. Vileišis visai įtikinamai įrodė, kad dokumente prūsų žodžiu pažymima ne kokia tautybė, bet skalvių prūsiškos baudžiavinės teisės. Iš tikrųjų, Ordino valstybėje vietiniai buvo daugiausia apgyvendinami pagal prūsiškąją teisę ir ji šiuo atveju taikyta skalviams.

Graži lengvapėdiškų Karges filologinių argumentų kritika.

Vileišis cituoja daugybę lietuviškų vardų šalia tariamų prūsiškų skalvių ir rodo, kaip jie Ordino raštininkų užrašyti. Juos gretindamas rodo jų panašumą. Jo dar kartą įrodoma, kad žodžiai ir jų formos, kaip jos užrašytos, netinka bet kokiems etniniams skirtumams įrodyti.

Dėmesio verta autoriaus mintis dėl lietuvių kalbos «įpilietinimo» Mažojoje Lietuvoje [112]. Nuo reformacijos laikų, autoriaus konkrečiu nurodymu, nuo Sembų vyskupo Polentzo įsakymo 1524 m. vartoti bažnyčiose gimtąją kalbą, žmonių šnekamoji kalba pradėta labiau gerbti dvasiškių ir valdininkų. Šieji ėmė ir vietovardžius tiksliau, pagal žmonių šnekamąją kalbą rašyti. «Vietovardžių rašybos sulietuvėjimas tenka skaityti pamaldų sulietuvėjimo ir pilietinių teisių suteikimo lietuvių kalbai rezultatu» [113]. Kiek ši autoriaus mintis teisinga, turėtų dar patikrinti kalbininkai ir literatai. Vadovaudamasis šiąja išvada, autorius smarkiai priekaištauja Kargei, kad jis nepaisė lietuvių kalbos pasikeitimo ir neteisingai puolė Bezzenbergerį.

Galutinė išvada: Skalva niekuomet nebuvo siejama su Prū-

---

[111] Ten pat, 33 ir sek. psl.
[112] Ten pat, 37 psl.
[113] Ten pat, 40 psl.

sija. Jos gyventojai « geografine tradicine prasme » vadintini lietuviais. Išvada ne visai derinasi su istorine raida.

Sūduvių lietuviškumas stengiamasi įrodyti kalbiškais duomenimis, kurie nėra įtikinami. Išplėsta polemika su Geruliu dėl Maletiaus duodamų sūduviškų žodžių ir dėl sūduvių kalbos užuominos Willio prūsiškame katekizme neveda prie siekiamo tikslo. Bet su Albrechto 1546 m. statuto potvarkiu ir dar M. Stryjkowskio liudijimu gražiai įrodo, kad Sembos ir Mažosios Lietuvos gyventojai buvo artimi tų pačių aisčių palikuonys [114].

Klaipėdos apylinkėse Vileišis neranda kuršių, o tik žemaičius. Jis smarkiai puola Salio Klaipėdos srities kuršiškumo įrodymus. Jo panaudojami Gilbert de Lannoy, Enejaus Silvijaus Piccolomini liudijimai ir ypač Vytauto ginčų su Ordinu 1412-1422 m. dokumentai. Daugeliu atveju remiasi Pakarklio kruopščiai surinktais duomenimis. Įrodymai rimti ir įtikinantys.

Ketvirtuoju skyriumi pradedama jau tikra Mažosios Lietuvos istorija nuo XVI amžiaus, duodant net jos pradžios metus (Mortensenais sekant) — 1540, « kada šiose vietose (Mažojoje Lietuvoje) gyveno neabejotinai lietuviai ». Autorius gan sumaniai imasi dėstyti tą centrinį veikalo dalyką, kai jis pirmiausiai apskaičiuoja, kiek Mažoji Lietuva turėjo gyventojų Mortensenų priimtos « spartesnės » lietuvių kolonizacijos bangos gale, t. y. 1540 m. Vileišio surinktais šaltinių duomenimis Mažojoje Lietuvoje 1540 m. gyveno apie 33.000 žmonių.

Konstatavęs Mažosios Lietuvos gyventojų kiekį, autorius leidžiasi į smarkią polemiką su Z. Ivinskiu ir A. Saliu, kurie kalbėjo apie didelį lietuvių traukimą į Rytprūsius. Labai kritiškas autorius seka Ivinskio daugiausia iš Ordino kasos knygos (*Tresslerbuch*) paimtus lietuvių bėgimo atvejus ir vis stengiasi įrodyti, kad ten buvo ne kokie pabėgėliai, o karo belaisviai. Šalia jų dar galėjo kiek būti politinių pabėgėlių ir nusikaltėlių.

Įmantrioje polemikoje išryškėja autoriaus dialektiniai gabumai. Jis sugebėjo plačiai užsimotoje kritikoje įrodyti, kad Skalvoje ir Nadruvoje arba toje didžioje girioje jau XIV-XV amž. gyveno nemaža sodybininkų ir kad tada tas kraštas kartais Lietuva vadintas [115]. Pabrėžtinas jo labai sąmojingas išvedžiojimas apie kelia-

---

[114] Ten pat, ypač 44 psl.
[115] Ten pat, ypač 106 psl.

raščiuose ir kitur minimus *Feldt.* Pagal Mortensenus tai buvusios negyvenamos senų sodybų liekanos. Vileišis griauna tą laukų tuštumos teoriją ir rodo juose buvusias sodybas [116].

Ypatingas ir, rodos, jo temai ne taip jau reikalingas dalykas yra skyrius C, kur jis pasišovė pavaizduoti valstiečių socialinę ir ekonominę būklę Prūsų kunigaikštijoje ir Lietuvoje. Klausimas labai sudėtingas ir jam trumpai ir tiksliai išdėstyti reikia gero istorinio pasiruošimo, kurio mūsų entuziastingam tautiečiui trūko. Jis sudėtingą dalyką suprastino (simplifikavo). Vedamoji mintis jam buvo Prūsų ir Lietuvos valstiečių būklės kontrastas : Prūsijos valstiečių padėtis buvusi kur kas sunkesnė nei Lietuvos. Kontrastas bandomas pagrįsti tezei įrodyti.

Vargiai Lietuvos visuomeninių ir ūkinių santykių tyrinėtojai sutiks su Vileišiu, kad valstiečių padėtis joje būtų buvusi lengvesnė nei Prūsijoje. Baudžiava Lietuvoje buvo nuo pat pradžių, kiek siekia istorinės žinios, ir Vileišio toks pasakymas, kaip « apie ją (baudžiavą) prieš 1410 m. čia negali būti kalbos » [117] yra atitrūkęs nuo tikrovės. Baudžiava buvo neatskiriamas feodalinės santvarkos elementas ir ji vystėsi drauge su ja. Be reikalo ieškoma jos pradinės datos. Ji nesusekama. Neįvedė jos nė 1447 m. Kazimiero žinoma privilegija bajorams [118]. Ji tik pavedė baudžiauninkus ponų valiai. Krikščionybė neturėjo mažiausios įtakos baudžiauninkų padėčiai. Ji nesmukdė jų, kaip autorius ją be pagrindo kaltina [119].

Palieka neginčijama tiesa, kad baudžiava XV, XVI amž. buvo kaip Prūsijoje, taip ir Lietuvoje. Kur ji labiau slėgė valstiečius, negalima susekti. Kalbant jau ne apie baudžiavą, bet apie ekonominius visuomeninius to meto santykius, aplamai, tegalima manyti, kad Prūsijoje dėl pažangesnės kultūros pats gyvenimo lygis buvo aukštesnis nei Lietuvoje. Ten ir valstybė pažangiau tvarkėsi nei bajoriškose laisvėse panirusi Lietuva. Tad prasminga buvo

---

[116] Ten pat, 88-89 psl.

[117] Ten pat, 77 psl.

[118] V. Vileišis, Rimkaus suklaidintas, laiko šią privilegiją 1457 m. datos, o ne tradicinės 1447. Palygink J. Dainauskas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos įstatymai ir statutai iš 1457-1563 m.*, žr. *Tautos Praeitis*, II, 2 (1965), 96 psl.

[119] V. Vileišis, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 81 psl.

paskiriems baudžiauninkams ar net ir bajorams ten nešdintis ir kurtis. Manding, autorius nueina per toli, kai jis iš viso neigia net ir paskirų valstiečių persikėlimą į Prūsus ūkiškais motyvais. Jis palieka tik teisus nepripažindamas vokiečių taip atkakliai ginamos masinės lietuvių imigracijos XVI, XVII amžiais ir vėliau.

Skyriuje D kalbama apie Mažosios Lietuvos apgyvendinimą ir rodoma, kad joje ir prieš XV amž. netrūko sodybų. Teisingai pažymima, kad žemės darbas nebuvo gyventojams pagrindinis verslas. Šalia to dar verstasi bitininkyste, žvejyba, medžiokle ir gyvulininkyste. Tuo būdu lietuvis autorius priartėjo prie Mortensenų.

Ir maišant įvairių laikų šaltinių duomenis vis dėlto įtikinamai įrodomas Mažosios Lietuvos gyventojų kontinuitetas nuo seniausių laikų iki XVI amžiaus. Vileišis gražiai parodo, kad XIV, XV amž. minimi kaimai žinomi ir vėlesniais laikais su pastoviais gyventojais, apie kurių atsikėlimą niekur neužsimenama. Provokiškoji masinės imigracijos teorija tuo būdu sugriaunama.

Mažosios Lietuvos apgyvendinimo istorija XVI, XVII amž. baigiama lietuvybės padėties apžvalga tame laike. Suminimos vietos, kur sakyti lietuviški pamokslai ir laikyti lietuviai pamokslininkai. Plačiai kalbama apie Bretkūną ir įrodinėjama — prieš Gerulį, — jog jo lietuvio būta. Autorius pagrįstai pabrėžia puikų Bretkūno lietuvių kalbos mokėjimą, kas rodo, jog ji buvusi jo gimtoji kalba.

Autorius dar kartą tvirtina savo naują vienos aisčių kalbos tezę. Jo itin pabrėžiamas faktas, kad visoje Mažojoje Lietuvoje ir net pačiame Karaliaučiuje nepaisyta prūsų kalbos, nors ir buvo išleistas prūsiškas Willio katekizmas. Kur-ne-kur, o ypač Semboje turėjo dar skambėti XVI amž. senoji prūsų kalba, paliudyta čia net iki XVII amž. vidurio. Atrodo, ji dabar neskirta nuo lietuvių ir laikyta jos tarmė [120].

V. Vileišio darbas — drąsus ir perdėm originalus kūrinys. Tai išsamiausia vokiškos imigracijos teorijos kritika, antipodas aptartam H. ir G. Mortensenų veikalui. Jo apvaldyta ir kritiškai persijota labai gausi šaltininė medžiaga ir sukaupta literatūra rodo jaunuolį turėjus didelius mokslininko tyrinėtojo (erudito) gabumus. Įmantri vietomis istorinių duomenų kombinacija ir daromos originalios išvados stebina skaitytoją. Autorius aiškiai ir tiesiai eina

[120] Ten pat, 111 psl.

į užsibrėžtą tikslą ir stengiasi giliu kritišku protu šalinti pasitaikančias kliūtis. Kas kaip bežiūrėtų į tą veikalą, vieno nuopelno autoriui negalėtų neigti: jis įvarė plyšius į tą tuo pažiūrėjimu sklidiną vokišką lietuvių imigracijos mokslą. Dabartiniai vokiečių autoriai neturėtų jo nepaisyti ir vis dar kartoti be rezervų savo susikurtą teoriją.

V. Tarybinė istoriografija apie mažąją Lietuvą

Lietuvos tarybiniai istorikai aklai seka P. Pakarklio nubrėžtu keliu, nieko nepridurdami. Iš jo jie turi pasisavinę geografinę, vakarinės Lietuvos sąvoką. Jie kalba apie ją šalia Prūsijos, kai mini Ordino valstybę. Vakarinė Lietuva tarybiniams istorikams yra tradicinė Mažoji Lietuva: Nadruva, Skalva ir dalis Sūduvos [121]. Jiems jos senos lietuviškų kilčių žemės. Nekeliamos jų apgyvendinimo problemos. Tik R. Jasas, kalbėdamas minėtame J. Jurginio redaguotame veikale apie kovas su kryžiuočiais, pastebi, jog jie, sugriovę nadruvių vakarines pilis, nesiveržė toliau į rytus, «nes ten iki pat Kauno plytėjo miškai» [122]. Turėta, be abejo, galvoje ta šaltinių vadinama *Wildnis*, tik kažkodėl ji išplėsta iki Kauno. Nieko nekalbama apie tos girios pobūdį. Tačiau randama reikalo vis dėlto pastebėti, jog «dėl pasienio kovų su žemaičiais Skalva ir toliau liko palyginti retai gyvenama. Tik pasibaigus karui nuo XV amž. pasienio girioje vėl ėmė kurdintis lietuviai valstiečiai» [123]. Kaip, iš kur jie kurdinosi, taip ir nepasakyta. Matyti, autoriaus turėta galvoje ta imigracijos mintis, tik ji neryškinta. Teiginys palieka pakibęs ore.

«Prūsai ir vakariniai lietuviai» yra, gali sakyti, standartinis terminas didelės tarybinės Lietuvos istorijos [124] autoriams žymėti kryžiuočių nukariautiems kraštams tarp Vyslos ir Nemuno. Tačiau ta vakarinių lietuvių istorija nėra išskiriamai iš visos Prū-

---

[121] J. Jurginis (red.), *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius 1964, 170 psl.; V. Mažiulis (leid.), *Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius 1966, 20 psl.

[122] J. Jurginis (red.), *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius 1964, 172 psl.

[123] Ten pat, 172 psl.

[124] *Lietuvos TSR istorija*, red. J. Žiugžda ir kiti, Vilnius 1957, I t., 75, 175, 356 psl.

sijos istorijos dėstoma. Ji sumaišoma su visa Prūsijos istorija net ir ten, kur, rodos, nepriderėtų, pavyzdžiui, kalbant apie 1260-1274 m. sukilimą [125]. Juk sukilimo metu Ordinas dar nebuvo pasiekęs vakarinių lietuvių ir jie, žinoma, prie to sukilimo neprisidėjo. Tinkamas dėmesys atkreipiamas vakariniams lietuviams, kai dėstoma Lietuvos kultūra XVIII amžiuje. Čia suminima eilė to krašto autorių ir jų veikalų ir kiek daugiau pakalbama apie K. Donelaitį.

Bene vienintelis tarybinis istorikas Mažosios Lietuvos apgyvendinimo klausimu yra P. I. Kušneris (Knyševas) [126]. Jis kalba plačiai apie Mažąją Lietuvą antroje veikalo dalyje, skirtoje Pabaltijo pietryčių etniniams pasiskirstymams svarstyti.

Autoriaus prisipažinimu, veikalas rašytas tariantis su prof. J. Žiugžda ir P. Pakarkliu. Aiškiai juntama neigiama Pakarklio įtaiga. Jis bus perdėtai įdiegęs jam politinę vokiečių tendenciją. Kušneris, turėdamas ją prieš akis, tiesiog nežiūrėjo rimtai į naujus vokiškus autorius. Jam, rodos, nebūtų derėję išpuoliai, nukreipti prieš Gerulio asmenį, išvadinant jį « vokiška-lietuviška kulverta » (*pereverten*) [127] ar « lietuvišku renegatu ». Taip jį būdinti tegalėjo tik Pakarklio paveiktas.

Kušneris, liesdamas Mažąją Lietuvą, labai paviršutiniškai atpasakoja Bezzenbergerio teoriją ją pakritikuodams, ir grybštelėja kiek Mortensenų mokslą. Jis nerimtai ir mokslo atžvilgiu nederamu būdu svarstomas. Nuostabu, kad jam nežinomas paskutinis šių autorių veikalas.

Bendrais bruožais atpasakojamas Livonijos, Prūsijos užkariavimas ir Mindaugo Lietuvos įsikūrimas. Dėstymas paviršutiniškas, ne pagal šių dienų mokslo lygį. Tikras nukrypimo nuo mokslo linijos ženklas yra nuolat cituojamas K. Marksas, lyg jis būtų buvęs koks Prūsų istorijos mokovas. Visai pasikliaudamas Markso autoritetu Kušneris kalba apie dykros zoną, Ordino sudarytą po Nadruvos, Skalvos ir Sūduvos gyventojų išnaikinimo [128].

Nors dykros zona driekėsi nuo Deimenos ir Alnos į rytus, ta-

---

[125] Ten pat, 76 psl.

[126] P. I. Kušner (Knyšev), *Etničeskie territorii i etničeskie granicy*, Maskva 1951.

[127] Ten pat, 163 psl.

[128] Ten pat, 189 psl.

čiau Kušneris randa joje vakarinius lietuvius. Jie, Ordino nukariauti ir prūsais laikyti kalbėję savo « vietiniais dialektais », kuriuos išstūmė « pagrindiniai lietuviški žemaičių ir aukštaičių dialektai ».

Matome, kaip autorius « išeina į lankas » ir svaičioja, kai gaudo prieštaringas svetimas pažiūras, nesugebėdamas jų derinti. Tačiau jis moka dar kartą parūgoti « vokiškus nacionalistus ir lietuviškus renegatus » Gerulio tipo, kalbėjusius apie lietuvių įsibrovimą iš rytų [129].

Keista ir metodišku atžvilgiu nepateisinama įtarpa yra skyrius (aštuntasis) apie skalvius ir žemutinės panemunės gyventojus. Jis skirtas ne dalyko dėstymui, kaip kiti skyriai, bet kaip ir istoriografinei apžvalgėlei ir polemikai « su reakcionieriais ir falsifikatoriais » vokiečiais, suraizgiusiais pokariniais laikais lietuvių imigracijos mokslą. Jis trumpai atpasakoja tą mokslą ir jį kritikuoja ne savais argumentais, bet pasigaudamas Vileišio minčių. Nors šiam « buržuaziniam publicistui » jis ir prikiša « nacionalistines tendencijas » [130], tačiau pripažįsta jo įrodymus dėmesio vertus. Kušneris tik nelinkęs pritarti Vileišiui, sutapdžiusiam prūsų kalbą su lietuvių. Jis čia geriau pasitiki Endzelinu ir Būga, kurie skyrė abi kalbas. Kušneris vis dėlto laiko jas artimais dialektais.

Kiek plačiau pakalba apie žemėlapį, pridėtą prie G. Mortensenienės disertacijos su žemaičių vakarinėmis ir girios rytinėmis sienomis. Kadangi žemėlapis sudarytas daugiausia pagal keliaraščius (bet ne vien tik), tai Kušneris atsargiai kritikuoja autorę drauge su pačių keliaraščių kritika. Jis linkęs pritarti ne Mortensenienei, laikiusiai juos tikrais geografiniais aprašymais, bet T. Hiršui [131], pagal kurį, keliaraščiai buvo pasiųstų šnipų trumpi užrašyti pranešimai. Juose neduodamas tikras krašto vaizdas. Suabejojęs Mortensenienės išvadomis, Kušneris būtų turėjęs dar prisidurti kritikos reikalui puikų Thomaso tų keliaraščių studiją [132]. Iš jos būtų galėjęs ištraukti daugiau duomenų savo kritiškoms pastaboms. Šiaip Kušnerio suabejojimas keliaraščių panaudojimu nepeiktinas, nors kritika ne visose smulkmenose pateisinama.

---

[129] Ten pat, 191 psl.

[130] Ten pat, 203 psl.

[131] *Scriptores rerum Prussicarum* II, 662-64 psl.

[132] J. A. Thomas, *Litauen nach den Wegeberichten im Ausgange des 14. Jahrhunderts. Königliches Realgymnasium zu Tilsit*, Tilžė 1885.

Iš viso, Kušnerio daugiau palaidi samprotavimai apie Mažąją Lietuvą iš esmės nėra originalūs. Jie pagrįsti iš šalies inspiruotų minčių. Aiškiai kyšo iš marksistinės-leninistinės mokyklos kilusi galvosena su pramieštu pagiežos jausmu. Neturėdamas savų idėjų jis graibstosi jam tinkamų autorių darbuose ir juos parafrazuoja. Jo įnašas į Mažosios Lietuvos istoriją menkas.

IŠVADOS

Kaip matome, Mažosios Lietuvos istorijografijoje pirmauja krašto apgyvendinimo klausimas. Su juo neatmezgiamai syja seniausioji krašto praeitis nuo pat Ordino atsikėlimo. Trys dalykai glūdi tame klausime : pirmykščiai kalbamos srities gyventojai, — nadruviai ir skalviai, — krašto giria (*Wildnis*) ir vėlesnis jau visai susidariusios lietuvių tautybės iškilimas. Turint galvoje tuos tris dalykus, kilo klausimas, ar yra koks sąryšis tarp pirmykščių gyventojų nadruvių bei skalvių ir vėliau, XVI amžiuje, iškilusių lietuvių, jei šie daugiausia skindami girias kūrėsi. Lietuvių kūrimasis giriose kėlė kolonizacijos ir ryšium su tuo imigracijos iš Didžiosios Lietuvos klausimą. Kaip matėme, jau XVIII amž. viduryje Prūsų autorius Lukanus kalbėjo apie lietuvių iš Didžiosios Lietuvos perkeldinimą į nadruvių ir skalvių žemę. Atkeltieji lietuviai ir žemaičiai, pasak jo, jungėsi su vietiniais ir tuo būdu darėsi Mažosios Lietuvos gyventojai. Tad jau Lukanus davė pradžią pažiūrai, kad Mažosios Lietuvos gyventojai yra iš dalies vietiniai, iš dalies atsikėlusieji iš Didžiosios Lietuvos.

Nuo pat XIX amž. pradžios ta Lukano iškelta mintis gyva paliko. Tik čia kilo klausimas, ar mažlietuviuose vyravo senųjų nadruvių ir skalvių palikuonys ar atsikėlusiųjų lietuvių. Tą klausimą pirmas aiškiai pastatė M. Toeppenas ir atsakė tvirtindamas, jog mažlietuviai iš esmės yra palikuonys nadruvių ir skalvių, kurie ir buvo lietuviai. A. Bezzenbergeris parėmė jo mintį filologiniais argumentais. Dideliu tų dviejų mokslininkų autoritetu buvo paremtas lietuvių autochtoniškumo mokslas. Jis vyravo iki I pasaulinio karo pabaigos.

Po karo dalykai staiga pakitėjo. Dėl politinių permainų tiko atgaivinti kiek seniau keltą lietuvių imigracijos mokslą ir juo naujai grįsti Mažosios ar Prūsų Lietuvos praeitį. Pradininkė to

beveik revoliucinio mokslo tapo G. Heinrichaitė-Mortensenienė su savo disertacija.

Du svarbesnius naujus dalykus iškėlė Heinrichaitė: nadruviai ir skalviai buvo ne lietuviai, bet prūsai ir didžioji giria — tuštuma, be gyventojų. Pirmas jos teiginys susilaukė visiško vokiečių autorių pritarimo. Tuo tarpu antras — apie girios tuštumą — priimtas su rezervais. Net ir toks P. Karge, labai pritariančiai priėmęs Heinrichaitės disertaciją, vis dėlto įrodinėjo, kad girios nebuvo be gyventojų. O vėliau rašęs Mortensenas jau kalbėjo apie pilnas gyventojų girias. Tik tie gyventojai, pasak jo, neturėjo giriose pastovių sodybų ir vertėsi klajoklinių žmonių verslu. Girių klajūnai, pasak Mortenseno, nebuvo lietuviai ir su vėlesniais lietuviais nieko bendro neturėjo. Kur jie dingo, kai ateiviai iš Didžiosios Lietuvos ėmė giriose kurtis ir kodėl jie nesikūrė greta lietuvių, taip Mortensenas ir nesiteikė paaiškinti.

Pripažinus girias nebuvus tuščias ir vis dėlto mokant, kad jų vėlesnieji gyventojai sėslieji nebuvo vietiniai, nenuosekliai elgiamasi. Jei paskutiniai didieji magistrai ir kunigaikščiai sodino lietuvius ateivius, tai kodėl jie nesodino vietinių klajūnų? Antra vertus, ir dokumentai, katastrai, beveik ir nekalba apie kokius ateivius ūkininkus. Jie teregistruoja daugiausia vien žemės gavėjus ir nurodo jiems uždedamas pareigas. Šie dokumentai liudija apie Prūsijos valdovų plačiai varytą vidaus kolonizaciją, kuriai Rytprūsių istorikai nekreipė didelio dėmesio. Jie težiūrėjo vien imigracijos iš Didžiosios Lietuvos, turėjusios antraeilės reikšmės Mažosios Lietuvos apgyvendinimui. Ryšium su vidaus kolonizacija galima grįsti ir tęstinumą nuo senųjų nadruvių bei skalvių iki vėlesniųjų mažlietuvių ir tuo būdu nurodyti, kaip iš senųjų prūsiškų kilčių išsivystė Mažoji Lietuva.

DR. J. JAKŠTAS

Cleveland, Ohio, J. A. V.

HISTORIOGRAPHICAL OUTLINE OF PRUSSIAN LITHUANIA

by

Dr. Juozas Jakštas

(*Summary*)

Prussian or Minor Lithuania was the name given to the northeastern corner of Prussia where the people of Lithuanian nationality were in the majority until about the middle of the 19th century. The oldest inhabitants of this area are known as Nadrovians and Scalovians, names which appear first in the written sources of the 13th century. The oldest chronist of the Teutonic Knights, Peter of Dusburg (ca. 1339) lists them among the 11 Prussian tribes. He considers them to be Prussians.

At the end of the 13th century Minor Lithuania was conquered by the German or Teutonic Knights. The largest part of the country was then known as the Wilderness (Wildnis). The name was given to the extensive areas of forests, bushes, lakes, rivers, moors and swamps. The Wilderness was sparsely populated until the end of the 15th century.

Changes took place after the Teutonic Order suffered a great defeat during the thirteen year war (1453-1466). The Wilderness then became an important part of their greatly reduced territory. The last Grand Masters of the Order initiated the colonization of the desolate Wilderness. Their work was continued on a larger scale later on by their sucessors, the dukes, after the secularization of the Teutonic Order.

The people who had settled in the Wilderness were mostly of Lithuanian origin. However, since Lithuanians are seldom mentioned in the historical sources referring to the times previous to this colonization, the question about the origin of the earlier inhabitants was raised. Were they old Prussians, as Dusburg put it, or immigrants from Greater Lithuania ? The Prussian author of the 18th century, A. H. Lukanus, pointed out the possibility of a transfer of the people from Samogitia and Lithuania to Nadrovia and Scalovia, i. e. Minor Lithuania. Hence, Lukanus was the first author who presumed that the inhabitants of Minor Lithuania were partly from Lithuania and partly indigenous.

The same question about the origin of the Minor Lithuanians was again raised at the beginning of the 19th century. M. Toeppen, the renowned Prussian historian, was the first to formulate the question precisely and to answer it affirmatively : Nadrovians and Scalovians were ancestors of the inhabitants now living in Minor Lithuania. Consequently, M. Toeppen (in contrast to Dusburg) affirmed the Lithuanian nationality of these two Baltic tribes. The well-known linguist, A. Bezzenberger, produced philological arguments in support of M. Toeppen's findings.

The view held by these two respected authorities on the Prussian past prevailed without challenge until after World War I. The great political changes at the end of the War, especially in East Prussia, influenced the outlook on the past of Minor Lithuania. It was fitting under the changed circumstances to emphasize the opinion of several past authors who spoke about Minor Lithuanians as immigrants. Miss G. Heinrich was the first who undertook the task of proving the view of Toeppen-Bezzenberger to be wrong. In her dissertation « Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen in Pr. Litauen » (Berlin-Nowawes 1927) she tried to show that the Lithuanians in East Prussia were not indigenous people. Two leading thoughts prevail in this dissertation : Nadrovians and Scalovians were not Lithuanians but Prussians, and the great forests (Wilderness) were uninhabited. Her first assertion met unrestricted support of the German authors, while the second was not totally accepted. Even P. Karge, who highly praised the dissertation of Miss G. Heinrich before it was published, spoke about sparsely inhabited forests. A similar point of view was held also by H. Mortensen, a very prominent authority on the past of Minor Lithuania. In his last exhaustive work « Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts » 2 vol. (Leipzig 1937-1938), written jointly with his wife, the former G. Heinrich, he especially stressed that the Wilderness was always inhabited. However, he strongly denied that the inhabitants of the Wilderness were settlers and land workers. In his opinion they were migrants living as hunters, fishers, beekeepers, haymakers, and warriors or brigands. According to Mortensen, these people of the Wilderness were not Lithuanians. He set out to demonstrate that the Lithuanians first appeared as settlers in East Prussia in the XV century at the request of the state authority. Thus according to him, Minor Lithuania acquired a farming population.

The assertion, that there were always some people in the Wilderness, and the presumption, that the later inhabitants were not local people but from somewhere else, are incompatible. If the grand masters and the dukes settled the Lithuanian newcomers, why did they not settle the local migrants too ? Besides, there is hardly any mention of newly arriving farmers in the land grant documents or kadastres. Listed mostly are only the receivers of land and their

duties. These documents give witness to the inner colonization by the Prussian rulers. But the East Prussian historians do not pay much attention to them. They consider only the immigration from Greater Lithuania which, however, was of secondary importance in populating Minor Lithuania.

With good reason some historians like P. Pakarklis, C. F. Karp, V. Vileišis and others opposed the standpoint of the Prussian historians. They demonstrated the survival of the indigenous population through the ages. According to them, the ever present inhabitants gradually settled down in the Wilderness and in this way the inner colonization was completed.

By stressing this type of colonization it can be shown that the greater part of the Minor Lithuanians evolved from the Nadrovians and Scalovians.

MAŽOSIOS LIETUVOS APGYVENDINIMAS IKI XVII AMŽIAUS PABAIGOS

(*Tęsinys* *)

II. MAŽOSIOS LIETUVOS KRAŠTOVAIZDIS KRYŽIUOČIŲ ORDINO NUKARIAVIMŲ METU

Mažosios Lietuvos istorija neatmezgamai susijusi su visa Ordino valstybe, gavusia Prūsijos vardą. Ji buvo tipiška viduramžių kolonialinė valstybė. Ji ir susidarė kolonialinėms valstybėms būdingu keliu: nukariavimu ir kolonizavimu. Tuo keliu susidarė ir daugelio naujų laikų valstybių kolonijos ir jų sudarymo vyksmui nuo XIX a. duotas imperializmo vardas. Imperializmo terminas, giliai prigijęs moksle vartotas net ištisai istorijos epochai ženklinti, paskutiniais metais pradėtas rungti kito termino — kolonializmo. Šis paskutinis, būdamas naujas, dabar labiau mėgiamas ir pradeda smelkti seną imperializmo žodį. Bet iš esmės ir šis naujas terminas pažymi to paties istorinio proceso tik kitą aspektą.

Paprastai imperializmu ar kolonializmu vadinama naujų laikų jau tautinių valstybių politiką, kuria stengiamasi įsigyti kultūriškai menkai išsivysčiusius kraštus ir juos panaudoti savanaudiškiems politiniams ar daugiausia ekonominiams tikslams. Klaidinga būtų vis dėlto manyti, kad viduramžių imperializmas, taikomas čia Vokiečių Ordinui, būtų buvęs toks, koks naujaisiais laikais. Naujųjų laikų imperializmas buvo tautinių vals-

---

* Pirmas skyrius: *Žvilgsnis į Mažosios Lietuvos istorijografiją*, žr. L.K.M.A. *Metraštis*, IV t., Roma 1968, 1-49 psl.

tybių politika ir derėjo vis valstybiniams tikslams. Kitoks jis buvo viduramžiais. Čia kolonijas kūrė ne valstybės, bet kokios didelės žmonių grupės, pavyzdžiui, kryžininkai Palestinoje ar normanai įvairiose Europos vietose ar net už Europos. Kryžininkų kolonijos buvo visos krikščioniškos Europos, prancūzų vadovaujamos, kūriniai, XI a. kilusios kryžiaus karų idėjos padaras.

Klysta pozityvistinės ir iš jos kilusios socialistinės linkmės istorikai, kai nemato kryžiaus karuose to idėjinio momento ir laiko juos Europos valstybių imperializmu moderniška prasme suprastu. Panašios minties reiškėjas, pavyzdžiui, yra V. T. Pašuto, kai jis kryžininkų nukariavimus tarė buvus pastangas « kelių Europos valstybių » paversti rytus feodaline kolonija[1]. Jei Pašuto būtų įsigilinęs kaip reikiant į kryžiaus karų istoriją, jis būtų turėjęs suprasti, kad kryžininkų nukariavimai rytuose buvo krikščioniškos vakarų Europos bendras žygis. Ten įkurtos kolonijos priklausė jai, o ne kokioms valstybėms.

Iš bendro europinio kryžiaus karų sąjūdžio kilo Vokiečių Ordinas. Neilgai veikęs Sirijoje ir iš jos išguitas su visais kryžininkais atsidūrė Europoje, kurioje jau buvo spėjęs pasklisti. Pasinešęs kovoti su pagonimis, pradžioje buvo įsitaisęs, Vengrų karaliaus kviečiamas, Transilvanijoje kovoti su pagonimis kumanais (1211-1225). Išvarytas iš šio krašto dėl užsimotos savarankiškos politikos, atvyko, Mozūrijos kunigaikščio Konrado kviečiamas, į Prūsiją. Iš jam dovanotos Kulmijos pradėjo ilgamečius karus su prūsais, kol įsikūrė sau valstybę tarp Vyslos ir Nemuno (1283).

Ordino karai su prūsais prilygo maždaug naujųjų laikų kolonialiniams karams, kur geriau ginkluoti ir karo technikoje daugiau patyrę kariai susidūrė su primityviomis ir pasklidusiai gyvenusiomis kiltimis. Prūsai tada sėdėjo išsiblaškę paskirose teritorijose, įsiterpusiose tarp sunkiai pereinamų girių, ežerų, pelkių ir raistų. Gyventojų buvo labai maža ir jų gyvenamos sodybos rodėsi lyg salos plačiuose negyvenamuose plotuose. Ar tos girios išliko tokios nuo seniausių laikų žmogaus rankos nepaliestos,

---

[1] V. T. Pašuto, *Obrazovanie Litovskago gosudarstva*, Maskva 1959, 143 psl.

kaip mano Schlüteris[2], ar jos jau prūsų prieš Ordino atėjimą skintos, kaip sprendžia F. Mageris[3], klausimas palieka atviras. Šis paskutinis mokslininkas, nesiimdamas tirti, kokius pakeitimus giriose prūsai bus padarę ir kokias girias Ordinas nukariaudamas kraštą išnaikino, bando nustatyti Prūsijos miškingumą apie 1280 metus. Vadinasi, jo pasirenkama data, kada Ordinas visą Prūsiją pasijungė ir joje ėmė šeimininkauti.

Pasak Magerio, visa Prūsija XIII a. buvo perdėm miškų kraštas. Didžiosios girios, pelkynai, ežerai, krūmokšniai, upės ir raistai dengė jos žemę. Pagal jį, 1280 m. 80 % viso Prūsijos ploto buvo padengta miškų, ežerų, pelkių, o ariamos žemės buvo kokie 20 %. Dar ir ariamos žemės tarpuose stūksojo pelkės ir miškai. Tad visa Prūsija teikė primityvaus, laukinio krašto vaizdą su retai pasklidusiomis sodybomis. Tirščiau buvo apgyvendintas Vyslos pakraštys nuo Kulmijos iki Aistmarių ir iki maždaug Drauzeno ežero. Tai pačios vakarinės Prūsijos, maždaug Pamedės ir Pagudės sritys. Toliau į rytus tirščiausiai buvo gyvenama Semba. Iš viso, ji vyravo gyventojais kitų prūsų sričių tarpe. Ji ir prašalaičiams daugiau buvo žinoma nei kitos sritys. Ją, lyg pusiasaliu į jūrą įsikišusį kraštą, lankė jau senieji variagai ir paskui hanziečiai pirkliai. Variagai net turėjo kurį laiką Semboje savo koloniją. Kartu ji tiko ir vietiniams geriau nei kitos sritys gyventi ir jų sodybų joje randama daugiau nei kitur. Tačiau nuodugnaus Sembos apgyvendinimo tyrinėtojo H. Mortenseno surinktais duomenimis[4], 50 % ir šio krašto paviršiaus dengė miškai. Likusiose vidurinės Prūsijos srityse, kaip Varmėje, Bartoje, Notangoje miškų nuošimtis buvo didesnis nei dirbamų žemių plotai. Sodybos driekėsi pagal ežerus ir upes ir jos kyšojo lyg mažos oazės tarp girių ir pelkių. Atrodo, gyventojai lyg tyčia būtų pasirinkę gyvenvietes girių apsiaustuose plotuose, kaip samprotauja Mageris[5].

---

[2] O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor der Ordenszeit*, Halle 1921, 2 psl.

[3] F. Mager, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, Kölnas 1960, I t., 25 psl.

[4] H. Mortensen, *Siedlungsgeographie des Samlandes*, Stuttgartas 1923.

[5] F. Mager, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, Kölnas 1960, I t., 28 psl.

Dar mažiau gyventojų turėjo pietinės ir vakarinės Prūsijos sritys. Pietuose, maždaug į rytus nuo Kulmijos, tęsėsi negyvenama Galinda, siekusi rytuose Sūduvos. Vakaruose, į rytus nuo Deimenos, Priegliaus ir Alnos, iki Nemuno rytuose ir kiek už jo traukėsi Nadruvos ir Skalvos žemės. Mageris, sekdamas naujoviška imigracijos teorija, laiko šių keturių kilčių — galindų, sūduvių, nadruvių ir skalvių sritis beveik visu 100% miškų, krūmokšnių, pelkynų ir šiaip vandenų padengtas ir beveik negyvenamas apie 1280 m.[6] Prielaida, kaip matysime, nėra visai pamatuota ir net nesiderinanti su naujų mokslininkų (kaip P. Kargės ir H. Mortenseno) pažiūromis. Šie pripažįsta, kad tos prieš Ordino atėjimą buvusios kiltys neišnyko baigtinai ir Ordino nukariautos. Jų likučiai tebetūnojo didžiose giriose. Bet jų menkas kiekis nyko tarp girių pasklidęs ir metraštininkų beveik nepastebėtas buvo. Dabartiniai kai kurie istorikai, jais pasikliovę, ir ėmė kalbėti apie visišką girios tuštumą.

Didžioji giria su beveik nepastebimais gyventojais teikė visam kraštui nykų, glūdų ir liūdną vaizdą. Po ją slankiojo gausūs laukiniai žvėrys, jau senai išnykę (pavyzdžiui, laukiniai arkliai, išsilaikę iki XVII a.), medžiotojai, bitininkai, žvejai ir kitokie klajūnai ir ypač kariai kryžininkai ir lietuviai skrodė ją. Giria buvo plati karo zona, skyrusi kariaujančias puses per 100 su viršum metų. Iš tos miškingos karo zonos išaugo Mažoji Lietuva. Tad nuo didžiosios girios pradėtina ir jos istorija.

Mažosios Lietuvos giria aprėpė tik vakarinę girios dalį tarp Deimenos, Priegliaus, Alnos ir maždaug Nemuno, atseit, nadruvių ir skalvių kilčių kraštus. Tik šių dviejų kilčių gyventa giria įeina į Mažosios Lietuvos istoriją ir jai ši studija skirta. Kitų dviejų giminių, galindų ir sūduvių, giria nebus liečiama.

Mažosios Lietuvos istorijai labai praverstų žinoti, kaip ta giria atrodė, kai jos dar nebuvo palietęs įsibrovėlis Kryžiuočių Ordinas, kai joje dar gyveno laisvos padrikusios aisčių kiltys. Bet nėra priemonių tiems laikams pažinti ir reikia naudotis vėlesnių laikų, jau Ordino, šaltiniais. Ordino pagrindiniai šaltiniai: kronikos ir visokie dokumentai, daugiausia dovanojimai (*Handfeste*), dažnai mini tą girią ir jos vietoves su įvairiais vardais.

---

[6] Ten pat, 26 psl.

Tik jos neduoda kiek pilnesnio girios vaizdo. Geriausi šaltiniai tai giriai pažinti yra Ordino žygių reikalams į Lietuvą surašyti keliaraščiai (*Wegeberichte*). Jų yra išlikusių lygiai 100[7], parašytų tarp 1348-1402 m., atseit, praslinkus jau šimtui metų, kada Ordinas buvo pradėjęs raižyti tą girią ir beveik valdęs ją ar bent pretendavęs valdyti. Negalima būtų ginčyti, kad ta giria Ordino metu nebūtų kiek pakitusi ypač gyventojų atžvilgiu. Per karus daug gyventojų žuvo ir giria smarkiai pratuštėjo. Bet po užkariavimų krašto vaizdas paliko per daug nepakitęs beveik per 200 metų, kol pakitusiose politinėse sąlygose pradėta jo smarki kolonizacija. Pats Ordinas iki savo gyvavimo pabaigos (1525) nesuskubo prisodinti jame vokiečių kolonistų ir todėl Mažoji Lietuva galėjo išlikti lietuviška ir tokia pasireikšti nuo XVI a.

Tuo būdu, minėti keliaraščiai duoda iš esmės pirmykštį krašto vaizdą ir jais galima pasikliauti. Jau pati jų kilmė laiduoja pasitikėjimą jais. Jie surašyti ne šiaip sau atsitiktinių ir nepatikimų autorių, bet pačios Ordino vyriausybės parinktų. Jų aprašomų vietų smulkus pažinimas, be abejo, patikrintas.

Kaip tie keliaraščiai atsirado, sužinome iš 39 keliaraščio turinio. Jame Įsruties pilies komendantas (*Pfleger*) atsako pagarbiai Karaliaučiuje būstinę turėjusiam didžiajam maršalui, jog gavęs iš jo laišką, kuriuo jam įsakyta ištirti kelią nuo Įsruties iki Marienverderio (prie Kauno). Komendantas sumini net 7 savus kelio tyrėjus, Įsruties ir aplinkinių kaimų gyventojus. Maršalo paragintas, komendantas išsiuntė juos surasti lengviausią kelią nuo Įsruties iki Marienverderio ir net pats juos 2 dienas lydėjo. Sugrįžę vadovai davė raportą apie savo ekspediciją ir iš jo surašytas atsakymas maršalui, t. y. keliaraštis nuo Įsruties iki Marienverderio. Taip, matyti, bus kilę ir visi kiti keliaraščiai, vis vietinių Ordino tarnybai pritrauktų gyventojų sudaryti ir net surašyti. Be šio 39 keliaraščio turime dar 57 keliaraštį tokį pat. Tuo tarpu visi kiti duodami vien sutrumpintuose nuorašuose, žymint keliuose sutinkamus vietovardžius, duodant žygiuojančiai kariuomenei reikalingas žinias su dirvažemio aprašymu.

Su geru pagrindu galima spėlioti, kad panašius paraginimus, kaip Įsruties komendantui, maršalas išsiuntinėjo ir kitiems Lietu-

---

[7] Keliaraščiai paskelbti leidinyje *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 664-708 psl.

vos pasienio pilių komendantams[8]. Šiųjų pasiųsti žvalgai ar vadovai ieškojo lengvesnių kelių į Lietuvą ir juos aprašinėjo [9]. Jų komendantams surašyti keliai buvo persiunčiami į Karaliaučių ir ten bent dalis jų nuorašuose išliko.

Iš keliaraščių kilimo matyti, kad jų sudarytojai nebuvo kokie atsitiktinai parinkti vietos gyventojai, bet žmonės su ypatingu sugebėjimu, gerai pažinę girias, nusimanę apie kliūtis, kurias galės sutikti žygiuojantieji, ir apie priemones joms pašalinti.

Jie turėjo būti žmonės raštingi, moką vokiečių kalbą, kad galėjo kelius aprašinėti ar braižyti. Tik tokie kvalifikuoti ir įrodę savo sugebėjimus asmenys galėjo būti pilių komendantų parinkti žvalgų ar vadovų tarnybai ir dirbti — žinoma, ne veltui — jiems.

Iš čia suprantama, kodėl žvalgais negalėjo būti kokie girių bastūnai, atsitiktinai prie Ordino pritapę. Todėl Barkowskio ir H. ir G. Mortensenų [10] pastabos, kad tokie vadovai būtų buvę parinkti ir iš girių gyventojų, jei tokie būtų buvę, negali tikti tų girių tuštumai įrodyti. Nieko bendro su vokiečiais neturėję girių gyventojai bei klajūnai negalėjo pritapti prie jų pilių ir pasidaryti jų kariškų užmojų dargi tokiais artimais talkininkais.

Žvalgams, žinoma, ne pats girių aprašymas ar jų gyventojai rūpėjo. Jie vien brėžė kelius per girias ir per lietuvių gyvenamas sritis ir nurodinėjo kliūtis, kokios raitiems žygininkams pasitaikys. Kaip iš 39 keliaraščio matyti, didžiajam maršalui primiausia svarbu buvo žinoti, koks kelias, geras ar blogas, ir ar bus prie jo pašaro ir vandens. Šie du paskutinieji dalykai, atrodo, buvo svarbiausieji žygininkams, kaip aiškėja iš beveik stereotipiškos frazės pranešimuose: « Pašaro ir vandens gana ». Kartais pranešimuose, skirtuose vasaros žygiams, vietoje pašaro (*futer*) minima žolė [11]. Bet niekur neminimas maistas, esąs giriose. Imigracijos teorijos

---

[8] 59 keliaraštyje, žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 690 psl. sakoma: Wil man auch vor Leczen vsryten, do findet man die wege in des pflegers brife von Barthen.

[9] Prie kai kurių keliaraščių pažymima, jog vadovai kelius *geczeichnet*, atseit išbraižė ar surašė.

[10] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 243 psl.

[11] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 690 psl.

šalininkai iš to daro išvadą, kad giriose nebuvo pastovių ūkiškų sodybų. Jie nepaiso dar vieno būdo tam reiškiniui išaiškinti, būtent, girių priklausomybės. Juk ir Mortensenai primygtinai kalbėjo [12], kad Ordinas laikė visas girias sava teritorija ir ją uoliai gynė ne tik kardu, bet ir diplomatiškai derybose su lietuviais ir lenkais XV a. pradžioje. Laikę girių sodybininkus savais žmonėmis, vokiečiai nelietė jų nuosavybių, jiems jų turimas maistas nepaisytinas buvo ir todėl jų keliaraščiuose nemini.

Iš trumpų, sausų ir monotoniškų proginių pastabėlių gaunamas glūdaus, pirmykščio žmogaus rankos mažai paliesto miško vaizdas. Kaip jis atrodė bandė bene pirmas kiek aprašyti Tilžės gimnazijos mokytojas A. Thomas savo gražioje apybraižoje [13]. Pagrindinai jį aprašė jau minėti autoriai H. ir G. Mortensenai [14]. Apie Mažosios Lietuvos girias kalbėjo dar F. Mageris daug kartų minėtame veikale plačiuose visų Prūsijos miškų rėmuose.

Senoji Mažosios Lietuvos giria nebuvo ištisas vieningas miškų masyvas. Vyraujančių lapuočių ir spigliuočių medžių plotus arba jų abiejų mišrius perkirsdavo reti pušynai su krūmokšniais, ąžuolynai (Damerau) ir šiaip visokie krūmai. Visų girių podirvis buvo daugiausia drėgnas, šlapias ir vietomis tęsėsi ištisi raistai bei pelkynai. Ypatinga giria tarp Įsruties ir Ragainės turėjo *grauden* vardą. Ją mini be keliaraščių dar Vigando kronika [15] ir austrų poetas Suchenwirtas, atvykęs su savo kunigaikščiu į Prūsiją XIV a. gale ir dalyvavęs išpuolyje prieš lietuvius [16].

Kas per miškas buvo tas *grauden* ir ką pats vardas reiškia, visaip aiškinama. Vigando kronikos ir keliaraščių leidėjas Th. Hirschas, surinkęs iš šaltinių pasitaikančius *grauden* vardus ne tik Prūsuose, bet dar Žemaičiuose ir Lietuvoje, perša prielaidą, kad *graude* vadinta anglims ir degutui deginti skirtas miškas [17]. Jis

---

[12] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 63 psl.

[13] A. THOMAS, *Litauen nach den Wegeberichten*. Königliches Realgymnasium zu Tilsit, Tilžė 1885.

[14] H. ir. G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordostlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938.

[15] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 509, 651, 661 psl.

[16] Ten pat, II t., 159 psl.

[17] Ten pat, II t., 666 psl., 14 išnaša.

remia prielaidą lietuvišku (pagal jį, prūsišku) žodžiu gruzdėti (*grauzdu*, kaip jis klaidingai pasako)[18].

Hirscho nuomonei, nors jo žodiškas *graude* aiškinimas ir teisingas, nebuvo pritarta. Suabejota, kad giriose būtų buvę tiek daug anglių ir deguto deginimo vietų, jog dideli plotai ir dar nemaža jų būtų tos pramonės vardu pavadinti. H. ir G. Mortensenai, turėdami galvoje žymiausią *graudą* tarp Įsruties ir Ragainės, aiškino, jog tuo vardu žymėtas labai klampus, sunkiai pereinamas miškas[19]. Iš tikrųjų, Vigandas ir Suchenwirtas tą vietą vaizduoja dideliu raistu. Pagal Suchenwirtą, arkliai klimpo iki balnų. Vigandas kalba apie «gilų (klampų) kelią»[20]. Kitos *graudos*[21] nėra įsakmiai šlapiomis žymimos. Viena jų[22] net žodžiu «gera» paženklinta, kita[23] — «gera stovinti» (atseit, medžiai nesuvirtę), trečia[24] — turinti «gerą kelią» ir josios pusę galima net su vežimu pravažiuoti. Iš šios paskutinės užuominos Hirschas veda, kad ne visos *graudos* turėjo pelkėtą, klampų podirvį. Kai kurios galėjusios būti ir sausos. Vargiai tokia išvada pateisinama. Atrodo, kai kurios geromis, su stačiais medžiais ar net bent iš dalies pravažiuojamomis pažymėtos *graudos* buvo išimtinės, skyrusiosios nuo paprastų *graudų*. Kokios buvo paprastos *graudos* ir kuo jos skyrėsi nuo kai kurių išimtinių, leidžia spėlioti 17 keliaraštis, kur apie Mažosios Lietuvos *graudas* pasakyta: «Nuo Vilkės iki Bikeriškės ištisos *graudos* ir dalis yra stačios *graudos*»[25]. Jei tik dalis *graudų* minima stačių, tai kitos, matyti, buvo priešingos, nestačios, atseit, medžiai suvirtę. Sutinkant su Mortensenais, kad *graudos* buvo, apskritai, klampios girios, galima dar, pagal cituotą vietą, prie jų pridurti ir išvirtusius medžius. Toks buvo

---

[18] Pagal *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną*, (Chicago) 1962, 237 psl., žodis reiškia degti be ugnies, smilkti.

[19] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 5 psl.

[20] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 651 psl.: via profunda.

[21] 16, 17, 32, 33 ir 34 keliaraštyje.

[22] 32 keliaraštyje.

[23] 17 keliaraštyje.

[24] 34 keliaraštyje.

[25] Ten pat, II t., 675 psl.: Vort von Wilkeen (upė įtekanti į Nemuno šaką žemiau Tilžės) dem vlise lj mile czu Arisken und ist lyde grauden, und ist gut steende grauden.

paprastų *graudų* vaizdas. O jau išimtinės *graudos* turėjo stačius medžius ir kitos net apysausias vietas, kurios galėjo būti ir pravažiuojamos. Tad paprastose *graudose* prie šlapio dirvožemio prisidėdavo dar sugulę, surizgę medžiai ir jie kryžininkams žygiuotę dar labiau apsunkindavo.

Jų ir vardas galėjo būti kilęs iš lietuviško žinomo žodžio griozdas, t. y. senas, nereikalingas daiktas, ar iš griozdynė-užgriozdinta, apversta nereikalingais, kliudančiais daiktais vieta.

Kita dar labiau mįslinga girios rūšis, keliaraščiuose tik vienoje vietoje (prie dabartinės Gumbinės) paminėta, yra *baičiai* (*baiten*). Iš pakartotinio paminėjimo matyti, kad tai būta kuo nors įžymaus, išsiskiriančio ploto. Hiršas mano [26], kad *baičiai* buvo pasienio tvirtovės, kokios anais laikais randamos ir Lietuvoje. Jei taip, tai kyla klausimas, kas jas girios viduryje būtų pastatęs ir prieš ką. Be to, ir pats *baičių* plotas, siekęs net 3 mylias [27] nuo krašto iki krašto [28], negalėjo būti ištisa tvirtovė. Negalima būtų prielaida, kad čia kokia grupė tvirtovių būtų vienetu pažymėta.

H. Müller [29] laiko *baičius* Pisos ir Rudupės slėnių pievas, iš esmės nemiškingas. Jam prieštaravo Mortensenai [30], atkreipdami dėmesį į 39 keliaraštį, iš kurio aiškėja, kad *baičiai* turėjo būti kokie dirbtiniai įrengimai. Mortensenų cituojamoji 39 keliaraščio vieta yra imta iš Įsruties komendanto jau minėto rašto maršalui, kur kalbama apie kliūtis, kokias sutiktų kryžininkai. Apie *baičius* sakoma: «... abiejuose *baičių* galuose yra blogas kelias ... labai užgriautas (*vorvallin*) ir reikia valyti». Mortensenai drįsta spėti, kad kelio rodytojas čia pažymėjo kelius, kokie randami ir Žemaičiuose, kulgrindomis vadinti. Kad šis spėliojimas klaidingas, aišku iš reikalo valyti kelią tuo pačiu būdu, kaip ir kitose miško vietose. Visur dirbama su kirviais ir kastuvais, šalinant

---

[26] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 682 psl.

[27] Tai yra apie 24 kilometrus, nes Ordino mylia truputį ilgesnė už 8 km.

[28] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 682 psl.: ... an den Baitin uf die Pisse das ist llj mile, die dritte nacht von der leger stadt bis uf die andir siet des Baitin, ouch uf die Pisse, das llj mile.

[29] *Über die Ortlichkeiten der «Wegeberichte» innerhalb der heutigen Landesgrenze*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 1927, 43-64 psl.

[30] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 6-7 psl.

medžius, krūmus, visokius raizgynus ir klojant šlapią kelią medžiais ar žabais. Koks reikalas panašiai valyti kad ir seniausiai iškłotą kelią? Net ir supuvę paklodai galėjo būti palikti vietoje ir, jei buvo reikalas, naujais padengti. Jei ne iškloti keliai, tai tie dirbtiniai įrengimai turėjo būti kokie kiti pastatai jau sukritę ir reikalingi iš kelio pašalinti, vadinasi, atlikti valymo darbus, kaip ir kituose keliuose. Jau *baičių* miško darbų pavadinimas tuo pačiu žodžiu «ruemen», kuris taikomas visiems tik ką pažymėtiems kelių valymo darbams, rodo, kad jie nesiskyrė nuo šiųjų [31].

Dideliam *baičių* plotui, ištįsusiam daugiausia palei Pisos upę, geriausiai būtų tikę būti miško medžiagos apdirbimo vieta. Miškas seniems prūsams, kaip ir lietuviams, buvo svarbus pragyvenimo šaltinis ir jie išvystė jame visokeriopą pramonę. Ordino metu ir vėliau miško pramonės vietos šaltinių vadintos *bude*, *baude*, *bawde*, *bote* ar panašiais vardais. Pagal K. Lohmeyerį [32] vardas pradžioje reiškė baudžiauninkų grupę, dirbusią miškuose. Nuo jų vardo pradėtos vadinti ir miškuose jiems gyventi surėstos laikinės pašiūrės arba būdos. Ilgainiui būdų vardo reiksmė išsiplėtė ir juo imta vadinti visa statyba, susieta su miško pramone ir net pats miško darbas. Kad miško pramonė jau buvo žinoma šioje pietryčių girioje bent XIV a., aiškėja iš pirmos 1379 m. taikos sutarties tarp Jogailos ir Kęstučio iš vienos pusės ir Ordino iš kitos, kur bent Ordino žmonėms leidžiama gamintis tam tikra statybinė medžiaga *Wagenschoss* [33].

Iš buvusios miško pramonės tiek Prūsijoje, tiek Lietuvoje leistina spėlioti, jog keliaraščiuose minimi *baitin*, *baiten* ar (vienaskaitoje) *boyte* reiškė ištisą miško pramonės kompleksą. Galimas daiktas, kad ji klestėjo čia dar prieš Ordino atėjimą ir vėliau dėl karų sunyko. Pramonės palikimas, nukirsti ir palikti neapdirbti

---

[31] 39 keliaraštis: *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 683 psl.: ... das in den Baitin ... ouch ser vorvallin, das man in ouch mus ruemen. Dėl žodžio «ruemen» vartosenos keliaraščiuose A. Thomas, *Litauen nach Wegeberichten*, Tilžė 1885, 5 psl. pastebi: «Das 'ruemen' kommt in jeder dritten Zeile der Wegeberichte vor».

[32] K. Lohmeyer, *Das Wort «Baude» im Marienburger Tresslerbuch*, žr. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1911, V t., 5 sąs., 63 psl.

[33] *Codex diplomaticus Prussicus*, ed. J. Voigt, 181 psl., 134 nr.: ... wayenschoss czu houwen.

medžiai, sukritę pastatai ir buvo tie *vorfallin* keliaraščio minimi daiktai. Jie turėjo būti pašalinti, kad kryžininkai galėtų be kliūčių keliauti.

Monotonišką Mažosios Lietuvos girių kraštovaizdį įvairino laukai. Žodis laukas (*Feld*) nuolatos kartojamas keliaraščiuose ir neretai pasitaiko kronikose. Laukas (*Feld*) turėjo lotyniško *campus* prasmę, atseit, buvo atvira, nemiškinga vieta, aikštė. Negalima būtų sakyti, kad laukai būtų buvę visai be medžių. Juose augo paskiri medžiai, nepadengę taip dirvožemio, kad jame nebūtų galėjusi augti pievoms būdinga žolė. Tad laukai iš esmės buvo ne kas kita, kaip pievos giriose. Sprendžiant iš keliaraščių, jos nebuvo didelės apimties ir raiteliams kryžininkams nė kiek nekliudė keliauti. Atrodo, jos nebuvo klampios vietos, per kurias kelias būtų reikėję tiesti. Kai kurios jų net giriamos su pastaba, jog tai « geras laukas ». Matyti tie vadinamieji laukai ar pievos buvo sausi plotai ir tiko būti gyvenvietėmis. Bet keliaraščiai nekalba apie sodybas bei gyventojus jose. Juose tik pažymima, kad ten yra pašaro ar žolės arkliams ir jos tinkamos vietos nakvynėms.

Tiek keliaraščiuose, tiek kronikose tų pievų-laukų ne per daugiausia minima. Iš keliaraščių minimų laukų Mažajai Lietuvai tenka vos 8. Bet viename Karaliaučiaus archyve esančiame skalviams dovanojimo dokumente H. G. Mortensenai išskaitė jau 16 laukų [34]. Aišku, jų buvo daug daugiau nei šaltiniuose užrašyta. Ypač į keliaraščius jų tik maža dalis galėjo patekti, nes jie težymėjo tiesius kelių ruožus su kuo trumpiausiais atstumais nuo lietuvių gyvenamų sodybų, kur jiems « buvo ko plėšti ». Labai miškingoje Prūsijoje tokių niekur netrūko. Jų turėjo būti nemaža ir Mažosios Lietuvos giriose. Vokiečiai kolonistai sodinti tuose laukuose, taip pat ir vietiniai prūsai bei lietuviai Ordino vyriausybės ar vyskupo valia. Pagal Mortensenus, vokiečiai vis gaudavo tuščius laukus, tik kadaise vietinių gyventus. Jie neprileidžia, kad vokiečiai būtų iš jų vietinius išstūmę ar, greta jų susėdę, būtų jų sodybas siaurinę [35].

Mūsų kalbami autoriai ilgoje savo veikalo išnašoje [36] sumini

---

[34] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 104 ir sek. psl.

[35] Ten pat, I t., 89 ir sek. psl.

[36] Ten pat, I t., 9 psl., 29 išnaša.

visą eilę šaltinių, kurie rodą, jog anksčiau buvusios gyvenvietės virtusios laukais. Tai įvykę dar prieš Ordino atėjimą. Jų spėjimu, kokios epidemijos ar tarpusaviai karai išnaikinę gyventojus. Kiek nuostabu, kad sena nuomonė, jog karai su Ordinu bus išnaikinę vietinius gyventojus, mūsų autorių beveik nepaisoma. Net ir apie trijų aisčių giminių, nadruvių, skalvių ir sūduvių, išnaikinimą jų nekalbama. Gyventojai ir čia nykę nuo epidemijų ar tarpusavių kovų. Šiek tiek šių paskutinių gyventojų vis dėlto pergyveno negandų laikus ir Ordino puolimus ir išsilaikė visais laikais. Tačiau autoriai niekur nemato jų gyvenančių keliaraščių ir kitų šaltinių minimuose laukuose.

Laukai ar kokios menkos gyventojų būstinės, kur tokios buvo, nyko neaprėpiamuose girių plotuose. Per jas sunkiai galėjo praliįsti pėstieji. Ką jau kalbėti apie raitelius ir važiuotus, gabenusius proviantą. Sunkiai apsišarvavusius karius ir jų vežimus turėjo lydėti baudžiauninkų darbininkų kolonos su kirviais ir kastuvais ir skinti mišką bei tiesti kelius. Beveik kas trečioje keliaraščių eilutėje kartojamas žodis *ruemen* (valyti), t. y. pašalinti suvirtusius ar stačius medžius, iškirsti krūmus ar visokius raizginus. Ir taip valyti kelią vietomis tenka net kokias dvi, tris mylias ištisai. Kitas didelis darbas, keliaraščiuose vadinamas taip pat nuolat pasikartojančiu žodžiu *brucken*, buvo tiltų ar lieptų tiesimas. Šis didelis ir vargingas darbas atkrisdavo žiemos metu, kai šalčiai sukaustydavo upes ir pelkynus. Todėl kryžiuočiai dažnai žygiuodavo žiemos metu. Bet šiuo metu jie turėjo kęsti šalčius ir rūpintis pašaru arkliams. Šių dalykų vengdami kryžininkai labiau mėgdavo vasaros žygius ir todėl jų keliaraščių dauguma šiam sezonui taikoma.

Vasaros žygiuose baudžiauninkams darbininkams darbas buvo dvigubas: girių valymas ir tiltų ar grindinių tiesimas [37]. Paprastai, pelkes ar mažus upokšnius iškodavo žabais ar medžių apvalainiais. Per upes ar klampesnius raistus statydavo tiltus. Šiųjų kiekvienam maršrutui daug reikėdavo dėl upių ir balų gausumo. Pavyzdžiui, nuo Įsruties iki Širvintos upės (maždaug 60 km. oro

---

[37] A. Thomas, *Litauen nach Wegeberichten*, Tilžė 1885, 5 psl. klaidingai išplečia žodžio «ruemen» reikšmę kai juo aprėpia ne vien miško valymą ir kelių tiesimą, bet dar ir tiltų statybą. Iš tikrųjų, tiltams tiesti visur vartojamas žodis *brucken*.

linija) sužymėta net 13 tiltų bei lieptų. Paskutinis tiltas per Širvintą, rodos, buvo vienas didesnių, 10 metrų ilgumo [38].

Bendram, girių vaizdui paryškinti pravers atpasakoti dviejų šaltinių sužymėtus kelius, vedusius per Mažosios Lietuvos vidurkį maždaug nuo Deimenos ir Priegliaus upių iki Ragainės. Pirmas kelias paimtas iš minėtų keliaraščių. Jis vadovo eitas ir paženklintas 1384 m. gruodžio 4 d.

Kelias nuo Tepliuvos eina per Laukiškius iki Miellaukių tris mylias. Čia reikia pirmą naktį ilsėtis. Pašaro yra pakankamai, tačiau jo reikia palikti sugrįžimui. Nuo Miellaukių viena mylia iki Paurės upės. Reikia statyti tiltas. Nuo Paurės einama prie Uosos upės . Čia irgi reikalingas tiltas. Nuo Argės viena mylia iki Taurės. Pašaro šioje vietoje pakanka ir su kariuomene sustojama. Nuo Taurės 2 mylios iki Tilželės upės. Vėl reikalingas tiltas. Šioje vietoje reikia sustoti grįžtant su kariuomene nuo Ragainės. Nuo Tilželės iki Ragainės viena mylia.

Aprašytasis kelias tuo ypatingas, kad jame netenka niekur valyti, *ruemen*, t. y. skintis per miškus. Bet už tai reikia daug *brucken*, grįsti ar tiesti tiltus per upes ir upokšnius. Atrodo, kelias paženklintas per pelkynus ir raistus, kur medžių ne per daugiausia augo ir jie negalėjo būti kliūtimi keliauninkams.

Visai kitoks kelias aprašomas jau tikrai keliautas, o ne įsivaizduojamas, kaip tas keliaraščio. Jis ėjo per sunkių sunkiausią girią, kurią Fr. Mageris pavadino didžiąja *grauda* [39] ir taip pažymėjo prie knygos pridėtame žemėlapyje. Kelias aprašomas dviejuose 1427 m. laiškuose, rašytuose pačiam didžiajam magistrui [40]. Pirmojo autorius yra pats didysis maršalas, įstrigęs toje *graudoje* į Ragainę keliaudamas.

Gruodžio mėn. išsirengė jis iš Karaliaučiaus su būriu palydovų į Ragainę ir to paties mėnesio 21 d. iš stovyklos prie Uosos upės rašo didžiajam magistrui. Jis ketinęs laivu vykti per Kuršių marias ir Klaipėdą. Tačiau dalykus žinantieji jį atkalbėjo, sakydami, jog su tokiu sunkiu kroviniu ir tiek žmonių negalėsiąs nuvykti. Tada nuspręsta vykti per *graudą* iš artimiausio pasirink-

---

[38] 43 Keliaraštis : *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 685 psl.

[39] Fr. Mager, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, Kölnas 1960, I t., 150 psl.

[40] Abu laiškai atpasakojami pagal Magerį. Ten pat, I t., 151-152 psl.

to kelio per Taplaukius į Didžiuosius Sirus. Kelias tiek biaurus ir užverstas (*ungerumet*), kad «mes jau trečią naktį *graudoje* gulime. Pirmą naktį *graudoje* mes nakvojome Miellaukių lauke, antrą naktį prie Paurės upės ir dabar esame prie Uosos. Tad pirmą dieną, nuo Taplaukių nukeliavome 4 mylias, antrą — 1 ir trečią — 1½, nors turime 200 darbininkų. Tačiau rytoj, jei Dievas padės, vyksime prie Ragainės, kas bebūtų. Metų ketvirtį[41] mes tikrai pasninkavome, nes maisto vežimai atsiliko».

Kaip matyti, pirmą dieną keliauta be gaišties ir pasiektas įprastas anais laikais kelionės atstumas — apie 33 km. Atrodo, tą dieną keliauta dar priemiškiais ir pakenčiamu keliu. Bet antrą ir trečią dieną, įėję į pačią girios gilumą, vos tik ketvirtadalį pirmos dienos kelio galėjo sukakti, nors su savimi tempėsi 200 baudžiauninkų, kelio skynėjų.

Gražiai papildo tą didžiojo maršalo laišką Ragainės komtūro gruodžio 22 d. laiškas, siųstas taip pat didžiajam magistrui. Jis pasakoja apie įstrigusio didžiojo maršalo vargą ir tikisi jį prisikasiantį prie Tilželės ir pasieksiantį Ragainę. Iš savo pusės komtūras siunčia jam skalvius nuo Tilžės ir Ragainės keliui iš priešingos pusės skinti ir padėti išsikapanoti «iš biauraus dumblyno» (*us der mose arg*).

Tokių beveik neperžengiamų girių, kokių vieną šie du laiškai vaizduoja trumpame ruože tarp Miellaukių ir Tilžės, buvo visur Mažojoje Lietuvoje. Jų netrūko visoje Prūsijoje ir pačioje Didžiojoje Lietuvoje. Tačiau aplink jas ir net jose pačiose vietomis gyveno žmonės savo sodybose. Turint galvoje labai retą anais laikais gyventojų tankumą, gyvenvietes galima laikyti lyg salomis tarp girių, ežerų, pelkių, raistų ir upių. Vienur tos salos buvo didesnės ir gausesnės gyventojų, kitur mažesnės. Klausimas, koks buvo Mažosios Lietuvos apgyvendinimas seniausiais ir Ordino laikais, kaip gyventojai kūrėsi giriose ir kuo vertėsi. Šie klausimai dėstomi sekančiame skyriuje.

---

[41] Laiške pasninkas pavadintas *quatember*, kas reiškia ketvirtis metų, Katalikų Bažnyčioje net iki paskutinių laikų įsakomos pasninkų dienos.

III. MAŽOSIOS LIETUVOS GYVENTOJAI ORDINO METU

1. Mažosios Lietuvos užkariavimas

Kaip jau minėta, tirščiau gyvenamos Prūsijos sritys traukėsi nuo Vyslos palei Aistmarias iki maždaug Alnos ir Priegliaus upių. Čia jų kilčių gyvenamos žemės buvo salos, apsuptos miškų žiedų. Prie šio gyvenamo ploto šliejos Sembos pusiasalis. Atskirtas nuo žemyno dviejų susibėgusių upių — Priegliaus ir Deimenos, jis panašėjo į salą. XI a. kronikininkas Adomas Bremeniškis jį ir laikė sala ir gretino su jai artimiausiu Riugenu [42]. Kronikininkas palankiai atsiliepia apie Sembos prūsus, apibūdina juos dažnai cituojamu epitetu — *homines humanissimi* ir užsimena apie jų sodybas. Jis kalba: «Neprieinami tarp balų, nepakenčia jokios sau valdžios» [43]. Vadinasi, sembai ir gyveno tarp balų pasklidę, nors jų kraštas buvo tirščiausiai apgyventa Prūsijos dalis.

Semba pietryčiuose jungėsi su didžiąja giria, t. y. siekė būsimos Mažosios Lietuvos. Vakarinėje šios girios dalyje gyveno jau minėta nadruvių kiltis, buvusi sembų kaimynė. Aiškintinas būtų klausimas, kur ėjo siena tarp sembų ir nadruvių. Klausimas tam tikru atžvilgiu svarbus todėl, kad Semba dar nenukariauta laikyta Ordino ir jo bažnyčios vadovų paskutine rytuose Prūsijos sritimi. Tai rodo popiežiaus legato Vilhelmo Modeniečio prūsų vyskupijų įkūrimo dokumentas 1243 m. [44].

Vyskupas, popiežiaus pavestas, įsteigė 4 vyskupijas: Kulmijos ir tris Prūsijos. Kiekvienai vyskupijai vedamos sienos pagal upes. Kulmo ir dvi Prūsijos vyskupijos steigiamos «pakrikštytame», atseit, nukariautame krašte. Pažymėtina, kad prūsiškos vyskupijos net ir vardų neturi [45]. Jos tik vėliau pavadintos Pamedės ir Varmės vardais. Prie šių trijų diecezijų priduriama ketvirta, pažymint, kad ji yra «nepakrikštytos žemės diecezija», t. y. dar neužkariautos. Jos vakarinė siena yra Baltijos jūra, šiaurinė — Kuršių

[42] Adam Bremensis, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, 1917, IV knyga, 18 skyrius, 245 psl.

[43] Ten pat.

[44] *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 108 psl., 143 nr.

[45] Ten pat: De non conversa autem terra.

marios [46] ir pietinė — Priegliaus upė. Rytuose diecezijos siena siekė iki Lietuvos [47].

Vyskupijų kūrimo dokumentas aiškiai apibrėžė dar visai pagoniškos Sembos srities sienas ir kartu įtraukė ją į būsimų Prūsijos vyskupijų tinklą. Klausimas, kodėl šioje srityje, dar Ordino nepasiektoje, jau numatoma būsima diecezija? Atsakymo į tą klausimą tenka ieškoti, rodos, Vilhelmo Modeniečio misijoje. Romos kurija jį siuntė į Prūsiją ir įpareigojo visoje jos žemėje, kitaip tariant, visoje legacijos srityje įkurti vyskupijas [48]. Tad legatas, eidamas sąžiningai jam pavestas pareigas, neaplenkė nė visai dar pagoniškos Sembos, nes laikė ją Prūsijos dalimi. Pažymėtina, kad pagoniškos diecezijos kūrimas ir skirtingai formuluojamas palyginti su kitomis diecezijomis. Čia randama reikalo dar pridurti, kad ji «su minėta [Varmės] diecezija sujungta» (*coniuncta*). Kaip ji bus sujungta — neaiškinama. Nebent dokumento autoriaus vaizduotėje diecezijos bus tuo sujungtos, kad jų sienos rytuose turės baigtis prie Lietuvos ribų [49].

Iš 1243 m. vyskupijų steigimo dokumento plaukia aiški išvada: Ordinui ir jo bažnytiniams bendrininkams Semba buvo pati rytinė prūsų kiltis, už kurios giriose prasidėjo lietuvių žemės.

Artimiausi sembų lietuviški kaimynai, kaip juos vaizdavosi popiežiaus legatas, buvo nadruviai. Apie juos daugiau sužinome iš Dusburgo, kai jis apie juos pirmiausiai kalbėjo ryšium su Ordino kovomis Semboje.

Kai Ordinas baigtinai pasilenkė sau sembus (1255) ir šieji priėmė krikštą, trys gretimos kiltys, sūduviai, nadruviai ir skalviai, susitarė ir iš vien puolė kryžiuočius ir pasikrikštijusius sembus [50]. Žygis jiems pasisekė. Grįždami su grobiu jie sumojo pastatyti Vėluvos pilį, kad «sembams ir broliams staigus ir netikėtas įsi-

---

[46] Dokumente sakoma «iš šiaurės Nemuno upė», nes Kuršių marios tada laikytos Nemunu.

[47] Ten pat: . . . a meridie flumen Pregore versus orientem usque ad terminos Letuinorum.

[48] Vilhelmas Modenietis apie jam skirtą popiežiaus misiją sako: . . . commisit nobis . . . ut limitare possemus dioceses infra terminos nostre legationis et episcopos instituere in eosdem.

[49] Varmės vyskupijos ribos rytuose ir turės tęstis «*usque ad terminos Letuinorum*».

[50] DUSBURGAS, žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 92 psl.

brovimas į nadruvių žemę nebūtų galimas». Iš šio liudijimo aiškėja, kad dabartinis prie Priegliaus gulintis miestelis buvo mūsų kalbamais laikais pakraštinė nadruvių pilis, skirta saugoti jų kraštui nuo priešų. Apie kitas nadruvių pilis ir šiaip gyvenvietes sužinome iš to paties Dusburgo jų nukariavimų aprašymo.

Kryžiuočiai pradėjo karus su nadruviais 1274 m., pirma pasivergę 6 vakarines prūsų kiltis. Jie paėmė įkaitus iš jų, ir po to jos paklususios jų tikėjimui ir valdžiai. Atrodo, sekant Dusburgo pasakojimu [51], su šių giminių nukariavimu Ordinas baigė pirmą karų su pagonimis etapą ir kovos su nadruviais buvo jo naujas mostas. Magistras ir broliai ėmėsi karo su pagonimis nadruviais «krikščionių riboms praplėsti».

Pirmu žygiu jie traukė į Retavos (Rethowis ar Lethowis) teritoriją, kur paėmė ir sudegino 2 dideles pilis su priepiliais. Daug žmonių išmušę ir į nelaisvę paėmę, grįžo su arklių, galvijų ir kitų gėrybių dideliu grobiu, kad «vos parvilkti galėjo [52]. Įdomu būtų susekti, kurioje vietoje buvo ta pirmoji paminėta nadruvių gyvenvietė net su dviem pilimis. Nėra jokios abejonės, kad čia turime sėslių žemdirbių teritoriją, kaip rodo kryžiuočių paimtas grobis.

Retavos teritorijos nepavyko surasti nė pačiam Dusburgo kronikos leidėjui M. Töppenui, dideliam Prūsų istorinės geografijos mokovui. Bene pirmas ją bandė lokalizuoti H. Łowmiańskis [53] prie dabartinio Briedlaukių kaimo (į pietus nuo Įsruties). Jam nepritarė A. Salys [54] ir ypač H. ir G. Mortensenai [55]. Šie teisingai pastebi, kad kaimo pavadinimo šaknis syja su lietuvišku *briedis* ar prūsišku *braydis*. Tad garsas *b* priklauso vardo šakniai ir jis negali išvirsti į *r*. Mortensenai spėlioja, jog nadruvių teritorijos pavadinimas išlikęs šių dienų Rudupėnų kaime, prie Unguros upės. (Jis sename Schröterio žemėlapyje *Rodwisch* vadinamas). Teritorijos pavadinimas ir jos padėtis prie didelės upės daro Mortensenų spėjimą gan patikimą. Tad prie Unguros,

---

[51] Ten pat, I t., 131 psl.

[52] Ten pat.

[53] H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, Vilnius 1932, II t., 39 psl.

[54] *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., 469 psl.

[55] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 81 psl.

į pietryčius nuo Įsruties užtinkame pirmą nadruvių ūkininkų gyvenamą ruožą.

Tuojau sekė kitas kryžiuočių žygis laivais į teritoriją *Catthow* ir prie jos pilies *Otholichia*. Pilis buvo paimta ir sudeginta. Jau Töppenas tapatino *Catthow* teritoriją su *Katniavos* (vokiškai Kattenau) kaimu, į šiaurės rytus nuo Gumbinės. Ne per toliausiai nuo to kaimo plaukia Pisos upė, kuri galėjo siekti Katniavos žemės. Kadangi Pisos upė yra Priegliaus įtakas, tai visai galima prielaida, kad tomis dviem upėmis kryžininkai įrėsi nuo pat Sembos. Visa bėda, kad šioje apylinkėje neužtiktas vietovardis, kuris galėtų būti tapatinamas su Otholichia. Mortensenai linkę spėlioti [56], kad *Catthow* galėjo būti kita labai žymi vieta Nadruvoje — Norkyčiai prie Auksnės upės. Žodžio pusėje — *kethin* galimas atitikmuo *Catthow*, o Auksinės upės varde gali glūdėti vardas *Otholichia*. Autorių kombinaciją reikia pripažinti perdėm laisva dėl didelių vardų skirtumų. Daug didesnį pagrindą turėjo Töppenas, siejęs teritoriją su Katniavos kaimu. O kryžiuočių sudeginta pilis išnyko be pėdsakų ir jos vardas dingo. Katniavos žemė dar minima ir 39 keliaraštyje, kur aprašomas kelias nuo Įsruties į Marienverderį [57].

Trečiu ir paskutiniu Dusburgo atpasakotu žygiu kryžininkai užėmė *Camenisviko* pilį, stovėjusią prie Arsės upės; 200 vyrų gynė tą pilį, kol kryžeiviai paveržė ją. Vyrai buvo iššudyti, moterys ir vaikai į nelaisvę išvesti [58]. Kryžiuočiai sudegino pilį ir su «neišpasakytu grobiu» pasitraukė.

Camenisviko pilies vieta jau kronikos leidėjo M. Töppeno pripažinta prie Įsruties esantis kalnas Kamsvikas [59]. O metraštininko minima Arsės upė tapatinama su Ungura, kuri beveik juosia tą kalną. Töppeno lokalizavimas buvo beveik visuotinai pripažintas [60], kol pirmi kritikai Mortensenai rimtai pajudino jį [61]. Jie suabejojo, kad Dusburgas Unguros upę būtų vadinęs Arse,

---

[56] Ten pat, II t., 80 psl.

[57] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 683 psl.

[58] Ten pat, I t., 132 psl.

[59] Ten pat, I t., 132 psl., 5 išnaša.

[60] A. SALYS, *Nadruva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., (1959) 470 psl., kur jis Kamsviko piliakalnį laiko senuoju Camenisviku.

[61] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 79 psl.

jei kitoje vietoje jis ją vadina *Wangrapia*. Tą prieštaravimą pastebėjo jau ir Töppenas ir tuo susilpnino savo tvirtinimą. Mortensenai atkreipė dėmesį į keliaraštyje [62] paminėtą *Caniswig*, kuris nurodytas iš Įsruties į Lietuvą vykstančių žygininkų antra nakvynės vieta. Jis turėjo būti žymiai toliau nuo Įsruties nei Kamsviko kalnas. Dėl vietovardžio galūnės visi autoriai linkę gretinti vardą su Vyko upeliu. įtekančiu už 8 km į šiaurę nuo Darkiemio į Ungurą. To upelio aplinkoje ties Unguros upe esantis Kamantų kaimas su pilies kalnu buvo jų spėjamoji Dusburgo *Camenisviko* tvirtovė. Pro kaimą tekantis upokšnis, Unguros įtakas, galėjo turėti Arsės vardą.

Dusburgas suminėjo tris kryžiuočių puolimus vis į skirtingas vietas ir tuo baigė Nadruvos nukariavimų aprašymą. Baigdamas pastebi: «Daug garbingų kovų kovota, kurios nesurašytos šioje knygoje, nes būtų per daug nuobodu viską paskirai išpasakoti» [63]. Pasak jo, nadruviai buvo galinga karių tauta ir turėjo daug pilių. Tačiau nugalėta pasidavė kryžiuočiams ir jų tikėjimui. Tik užkietėjusi mažuma pasitraukė į Lietuvą. Su šiuo nadruvių likimo pavaizdavimu nesiderina jo baigiamoji pastaba: «Taip Nadruvos žemė iki šios dienos palieka tuščia, *desolata*» [64]. Jei ji būtų ištuštėjusi, tai nebūtų buvę kam Ordinui pasiduoti. Netiesioginai ir pats Dusburgas pripažįsta, jog gyventojų dauguma savose vietose paliko, kai jis pavartoja išsireiškimą «išskyrus mažumą» *preter paucos*, taikytą į Lietuvą pasitraukusiems.

Iš tikrųjų, Nadruvoje sutinkami gyventojai visais laikais. Jie tūnojo giriose ar slankiojo jose, ir iš jų bei dar prisidėjusių pašaliečių kūrėsi Mažoji Lietuva.

Ordinas ėmė pulti skalvius tuo pačiu metu, kaip ir nadruvius. Skalviai gyveno abiejose žemutinio Nemuno pusėse. Jų pagrindinės sodybos buvo prie Nemuno ir sunkiai pereinamų miškų atskirtos nuo Nadruvos. Ordinui nebuvo reikalo baimintis dėl suderinto nadruvių ir skalvių pasipriešinimo, kai jis abejus ėmė tuo pačiu metu pulti [65]. Sunkiai pasiekiami sausuma panemunės skalviai pulti taip pat nelengvu vandens keliu, iš Sembos.

---

[62] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 689 psl.
[63] Ten pat, I t., 132 psl.
[64] Ten pat, I t., 133 psl.
[65] Ten pat.

Netikėtai užpulta, rodos, pagrindinė skalvių pilis, stovėjusi ant kalno dabartinės Ragainės vietoje [66]. Aukšta siena supo pilį ir puolėjai užkopė ant jos tik pasistatę kopėčias. Smarkiai priešinančiuosius gynėjus, kurie buvo gausesni nei puolėjai, atrėmė Ordino strėlininkai. Jie pro sieną ir vartus įsibrovė į pilį. Įvykdę įprastą anais laikais egzekuciją — iššudę vyrus, moteris su mažaisiais pasiėmę ir susikrovę gėrybes, pasitraukė. Pasitraukdami sudegino pilį su priepiliu *suburbium* ir su aplinkiniais trobesiais.

Kai Ordinas pavergė visas aisčių kiltis iki Nemuno ir pradėjo tęsti kovas Lietuvai užkariauti, jis 1289 m. pastatė sudegintos skalvių Ragainės vietoje savo pilį ir jai davė vardą *Landeshut*. Nuostabu, kad vokiečių pastatyta ir jų valdoma pilis neišlaikė vokiško vardo. Jį nustelbė senas, prieš 10 su viršum metų sudegintos skalvių pilies vardas. Ne kas kitas, kaip skalviai, pastoviai aplink pilį gyvenę, išlaikė sudegintos pilies ir jos kalno vardą ir jį davė vokiečių atstatytai piliai. Vokiškas vardas, matyti, tuojau buvo išstumtas, kad Dusburgas po kokių 47 m. rašęs, paminėjęs vardą Landeshut, čia pat pridūrė: «Bet dabar visų vadinama *Raganita* nuo artimos upės» [67].

Ragainė paversta pagrindine Ordino tvirtove rytiniame pakraštyje, kokia ji kadaise buvo skalviams. Ji Ordinui derėjo «vyriausiąja būstine» karuose su pagonimis lietuviais ir jos viršininkas komtūras daugiausia vadovavo jiems.

Antra kryžiuočių užpulta skalvių pilis, pasiekta taip pat vandens keliu, gulėjo kitoje Nemuno pusėje. Dusburgas ją vadina *Ramige* [68]. Pilis liko paimta per vieną dieną ir sudeginta; gyventojai iš dalies iššudyti, iš dalies į nelaisvę išvesti.

Pagal Dusburgo aprašymą, pilis turėjo stovėti priešais Ragainę [69] ir jos vietai gerai tinka Rambyno kalnas. Skalviai, matyti, turėjo ant jo pasistatę pilį, dabar kryžiuočių sugriautą. Nors pilis, rodos, nebuvo atstatyta, tačiau Rambynas paliko žymi vieta. Jis minimas bent dviejuose — 22 ir 23 keliaraščiuose, kur jis numatytas pradžiai žygių į Lietuvą. Viename keliaraštyje

---

[66] Ten pat.

[67] Ten pat, I t., 151 psl.

[68] Ten pat, I t., 133 psl.

[69] Dusburgas, aprašęs Ragainės kritimą, apie Ramigę šiaip kalba: ... frater Theodoricus ... ad littus Memele oppositum accedens, castrum Ramige impugnavit. Žodis «oppositum» be abejo reiškia «priešais Ragainę».

visam maršrutui duodama antraštė: «Nuo šv. Rambyno miško iki Medininkų krašto»[70]. Iš antraštės galima spręsti, kad kalnas su mišku nuo senų laikų buvo skalvių kulto vietą, jos atminimas išsilaikė iki krikščioniškų laikų (keliaraštis su šia antrašte parašytas tarp 1385-1395 m.) ir vokiečiams buvo žinomas. Ne kokie ateiviai, bet pastoviai gyvenę čiabuviai galėjo šventos girios tradiciją išlaikyti.

Sekant kronikininko aprašymu gaunamas įspūdis, kad skalviai nebuvo visai pasklidusi ir neorganizuota masė, kuri kryžiuočiams būtų lengvai pasidavusi. Jie turėjo tvirtoves, vadus, pajėgusius atkakliai priešintis užpuolikams. Dusburgas mini vieną skalvių išpuolį į Labguvos vokiečių tvirtovę, kurią pasiekė jų pasiųsti vyrai taip pat vandens keliu. Iš šios tvirtovės, gulinčios prie Deimenos upės, greičiausiai kryžiuočiai išsiruošdavo plaukti prieš panemunės skalvius ir todėl jiems svarbu rodėsi ją sunaikinti. Netikėtai užpulti dar miegantieji pilies gyventojai negalėjo priešintis ir skalviai ją lengvai užgrobė ir sudegino.

Keršydamas skalviams, prieš juos patraukė pats didysis magistras jau sausuma ir teriojo skalvių žemę nuo «krašto iki krašto» jos dalyje, «lietusioje Prūsijos žemę». Matyti, Dusburgas dar nebuvo pakankamai tvirtas priskirti skalvius prie prūsų, kad jų teriojamą vakarinį kraštą laikė gretimą Prūsijai. Bent ta puolamoji vakarinės Skalvos dalis turėjo būti pakankamai gyvenama, kad Ordinas plėšikaudamas ir degindamas traukė per ją[71]. Tik daugiau ar mažiau pastoviai įsikūrusius skalvius galėjo jų vadas suorganizuoti ir priešintis užpuolikams, sekdamas juos su didele kariuomene[72].

Ryšium su Skalvos puolimu Dusburgas žino papasakoti ir vieną pasakaitę apie nekurį pilies komendantą Sareką, sėdėjusį savo vardo pilyje prie Lietuvos sienos[73]. Jis, neturėdamas jėgų pasipriešinti krikščionims, sumojo apgaule keršyti jiems. Sareka siuntė pasiuntinį į Klaipėdos komtūrą, žadėjo jam krikštytis ir

---

[70] Ten pat, II t., 677 psl.

[71] Ten pat, I t., 134 psl.: ... per incendium et rapinam pertransierunt a fine usque ad finem.

[72] Ten pat.

[73] Ten pat.

prašė jį atvykti su palydovais. Kai komtūras paklausęs vyko, Sareika ruošėsi užpulti jį. Perspėtas komtūras pirmas užpuolė Sareiką ir suėmė jį su keliais palydovais. Sareika žuvo grumtynėse, bandydamas išsilaisvinti.

Kur buvo ta Sareikos pilis? Dusburgo leidėjas Töppenas rodo dvi galimas jos vietas: Šerikai Šilalės valsčiuje ir Šarkakalnis prie Jūros, Lauksargų apylinkėje [74]. Mortensenai [75], sekdami Saliu, atmeta Šerikus ir linkę sieti kalbamo skalvio pilį su Šarkakalniu. Prie to jie išvilko iš Karaliaučiaus archyvo 1344 m. dokumentą [76], kur dviem skalviams dovanojama žemė «*im velde gelegen no bi dem huse Sareibe*» [77]. Mortensenai prileidžia — prieštaraudami Saliui — kad Dusburgo minima Sareiko pilis buvo Šarkakalnyje, Lauksargų apylinkėje. O Karaliaučiaus dokumento laukas atitinka dabartinius Šereiklaukius (*Schreitlaugken* Schröterio žemėlapyje), Jūros ir Nemuno santakoje. Pagal jų dokumento interpretaciją žodis *Sareike* sietinas ne su pilimi — *hus*, bet su lauku — *velde*. Pilimi, jų nuomone, dokumento autorius žymėjo Ragainę. Dusburgo aprašomuoju metu ant Šarkakalnio buvusios Sareikos pilies teritorija siekusi Jūros-Nemuno santakos ir iš to skalviams duotame lauke užsilikęs pilies vardas, kurį gavo ir čia pat kilęs kaimas.

Taip suktai aiškina dalyką Mortensenai pagal savo teoriją, kad kokiame XIV a. Skalva buvo tuštuma (bent sodybiniu atžvilgiu) ir jokių pilių joje, be Ragainės ir Tilžės, negalėjo būti. Tad neturėjo būti ir Sareikos pilies ir todėl dokumento minima pilis reiškusi Ragainę. Vargiai toks teksto aiškinimas leistinas, jei jame apie dovanotą lauką sakoma: «Arti prie Sareikos pilies». Antra vertus, Ragainės pilis kad ir buvo žymiausia Skalvoje, tačiau ne vienintelė. Atrodo, dokumento redaktorius būtų turėjęs ją vardu žymėti, jei lauką su ja būtų jungęs. Dėmesio verta

---

[74] Ten pat, I t., 134 psl., 3 išnaša.

[75] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 105 psl.

[76] Fol. 112.

[77] Pagal prof. Salį žodyje *Sareike* per klaidą raidė *k* išskaityta raide *b*: A. Salys, *Skalva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t. (1962), 537 psl.

ir Salio pastaba, kad Sareikos laukas ir pilis turėjo būti kur šiauriau [78].

Dusburgo žodžiai, kad pilis buvusi «toje Skalvos dalyje, kuri liečia (*tangit*) Lietuvos žemę», leidžia ją lokalizuoti prie tų žemaičių sričių (*lant*), kurios keliaraščiuose vis minimos kryžiuočių žygių tikslu. Jiems Lietuva prasidėdavo nuo tų sričių ir jų kronikininkas tai netiesioginai pareiškė.

Paskutiniu Dusburgo aprašytu žygiu į Skalvą sunaikinta pilis *Sasowia*. Prie jos traukė paties magistro vedamų 1500 raitelių ir plaukė 15 laivų. Po ilgų kovų kryžiuočiai paėmė pilį, jos gyventojus iš dalies iššudė, iš dalies į nelaisvę išsivedė ir pilį sudegino[79].

Sasowia pilies vieta jungiama su lauku *Sassow*, minimu 1312 ir 1333 skalviams užrašytų žemių aktuose [80]. Salys [81] ir Mortensenai [82] spėja, kad to lauko su pilimi vieta buvusi kur apie Šešuvies upę, prie Tauragės įtekančią į Jūrą. Ji pakartotinai minima ir keliaraščiuose, atseit, Ordino žmonėms buvo gerai žinoma. Tačiau Dusburgo minimas žygis vargiai galėjo būti į tą vietovę kreipiamas. Juk kronikininko liudijimu, pats didysis magistras vedė 1500 raitelių ir 15 laivų su kariais. Laivai ir raiteliai turėjo atvykti iš Sembos ar kokios jai artimos srities, nes artumoje, kur nors prie Nemuno, Ordinas dar nebuvo įsikūręs. Tad laivai tegalėjo atplaukti ten kur nuo Labguvos Kuršių mariomis, Nemunu ir pasikelti Jūros upe. Bet kaip su raiteliais? Negi jie būtų traukę greta pakrantėmis. O keliauti skyrium kur nuo Vėluvos ar Tepluvos per tą *graudą* (lūžtvietą) iki Nemuno vargiai būtų ryžtasi. Pagaliau, neįmanoma, kad didžiojo magistro vadovaujama ekspedicija būtų nukreipta dviem keliais.

Turint galvoje šias kliūtis, reikėtų priimti seną M. Töppeno lokalizaciją — nors ir su rezervu — Šešupėnus prie Įsros upės[83],

---

[78] Ten pat.

[79] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135 psl.

[80] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 105 psl.

[81] A. Salys, *Skalva*, žr. *Lietuvių Encikopedija*, XXVII t. (1962), 538 psl.

[82] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 105 psl.

[83] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135 psl., 2 išnaša.

kaip ją priėmė ir H. Łowmiańskis [84]. Ši vietovė gulėjo dar, palyginti, gerai apgyventoje Skalvoje ir lengvai pasiekiama nuo Priegliaus upės laivais ir jote.

Dusburgas baigė skalvių nukariavimo aprašymą pavaizdavęs 4 Ordino išpuolius. Čia pat jis pridūrė — kaip ir Nadruvos karų gale, — kad karų daug vesta; tik būtų nuobodu jie visi suminėti. Karai baigėsi pasidavus trims vadams, Surbantui, Svisdotui ir Surdotui, vedusiems kovas su kryžiuočiais. Jie paliko paveldėtas žemes ir su šeimomis bei palydovais pasitraukė pas krikščionis [85], t. y. į Prūsijos gilumą. Jie greičiausiai gavo iš Ordino sodybas, kaip vieno skalvių didiko apgyvendinimo pavyzdys rodo [86]. Liaudis, netekusi vadų, pasidavė, kaip Dusburgas rašo, «krikščioniškam tikėjimui», gal bent iš formos sutiko būti krikščionimis ir ištikimi Ordinui.

Su šiuo Dusburgo karų galo aprašymu visai nesiderina jo baigiamoji frazė: «Taip ta žemė buvo be gyventojo daug metų»[87]. Atrodytų, kad tuojau po karų krašte nebuvo nė vieno gyventojo. Bet vėliau jų iš kažkur atsirado. Skalva Dusburgui nebuvo tuščia, kai jis kroniką rašė (apie 1336 m.), jei kalbėjo apie jos praeities tuštumą (sakydamas *fuit*). Aplamai, ta jo kartojama beveik tais pačiais žodžiai frazė, kalbant apie Sūduvos [88], Nadruvos ir Skalvos nukariavimus, yra lyg kronikininko retorinė formulė, derėjusi jam Ordino žygių įspūdžiui padidinti, o ne tikrai padėčiai nušviesti [89].

2. Vakarinė Nadruvos siena

Kadangi Mažoji Lietuva išsivystė maždaug Nadruvos ir Skalvos srityse, tai jos vakarų sienai bent apytikriai susekti reikia pir-

---

[84] H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, Vilnius 1930, II t. 22 psl.

[85] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135 psl.

[86] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 96 psl.

[87] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135.

[88] Ten pat, I t., 146 psl.

[89] Panašiai Dusburgas kalbėjo apie Putvės (*Putenicka*) ir dviejų Karšuvos pilių *Scroneyte* ir *Biverwate*, sunaikinimą: ... et sic hec tria castra usque in presentem diem remanent desolata. Ten pat, I t., 174 psl.

miausia pažymėti Nadruvos vakarines ribas. Tiesa, siena anų laikų negali būti suprasta mūsų dienų prasme. Ji nebuvo kokia išvesta linija. Sienos tada buvo įvairūs ruožai tarp valstybių ar tautų bei kilčių. Prūsų kiltys, gyvenusios tarp miškų, kaip jau pastebėta, negalėjo turėti sienų ar ryškesnių jas skyrusių ruožų. Miškų masyvai skyrė jas vienas nuo kitų.

Metę žvilgsnį į M. Töppeno žemėlapį, pastebėsime, kad vakarinė Nadruvos siena ėjo maždaug Deimenos, Priegliaus ir Alnos upėmis. Nors neaiškiai, bet šiek tiek pasako apie Nadruvos vakarinę sieną 0. Schlüteris: «Nadruva tęsėsi tarp Deimenos, Priegliaus, Įsros ir pietuose siekė Goldapės»[90]. Daugiau apie Nadruvos sieną kalbėjo Mortensenai[91], nors iš esmės nagrinėjo ne ją, bet visą Nadruvos plotą. Nadruvos vakarinę sieną šiaurėje nuo Priegliaus jie vedė pagal Sembos vyskupijos 1258 ir 1352 m. dokumentus. Iš pirmo jie nustatė, kad rytinė vyskupijos siena tada ėjo kiek į rytus nuo Vėluvos iki Laukiškos. Šios abi vietovės tada priklaususios Sembai. Toliau nuo jų į rytus jau traukėsi Nadruva. Daugiau apie vakarinę Nadruvos sieną į šiaurę nuo Priegliaus pasako 1352 m. Sembos vyskupo ir didžiojo magistro dalybų žemių dokumentai[92]. Bet Mortensenai juos panaudojo daugiau Nadruvos plotams nagrinėti nei jos vakarinėms sienoms. Mat, pasak jų, apgyvendinimo požiūriu siena tarp Sembos ir Nadruvos ne ką reiškė[93]. Jiems svarbiau rodėsi vesti pagal tuos dokumentus rytų nei vakarų Nadruvos sieną.

Iš trijų dokumentų (vienas duplikatas) aiškėja, kad čia buvo dalijama Nadruvos žemė[94] ir jos vakarinės sienos prasidėjusios už Vėluvos-Laukiškos sričių. Jos siekusios Nenės upės. Ta upe

---

[90] O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor Ordenszeit*, Halle 1921, 29 psl.

[91] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 72 ir sek. psl.

[92] *Urkundenbuch des Bistums Samland*, Leipcigas 1905, H. 111; 404, 405, 415 nr.

[93] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 77 psl.

[94] Sembos vyskupo kapitulai išduotame dovanojimo akte sakoma, kad jo su didžiuoju magistru dalybos vyko «in terra Nadrowen extra Sambiam»: *Urkundenbuch des Bistums Samland*, Leipcigas 1905, 287 psl. 415 nr.

siena ėjo iki jos versmės, suko toliau pro Laukiškos sritį į Žalgirius ir per Timbrės upę bei Samanų pelkyną (*Moosbruch*) ėjo į rytus. Tad pagrindinė vakarinė Nadruvos siena į šiaurę nuo Priegliaus ėjo Nenės upe ir pro Laukišką suko į šiaurės rytus Nemuno link. Į pietus nuo Priegliaus Nadruvos pietų vakarų siena vedama pagal 1326 m. dokumentą palei gan ilgą Ašvinės (vokiškai, *Swine*) upę iki maždaug Nordenburgo ežero ir tuo ežeru toliau Gojos upe iki Rėžavo ežero. Nuo jo suko į rytus [95].

Kaip matome, vakarinė Nadruvos siena, vedama pagal XIV a. dokumentus, nesiekė Deimenos, Priegliaus, Alnos linijos, kaip ją maždaug vedė Töppenas. Mortensenai [96] teisingai pastebėjo, kad Nadruvos sodybos nebūtinai turėjo sutapti su Ordino laikais žymėtomis sienomis. Ordino sienos stengtasi žymėti kiek galima tiksliau administraciniams tikslams ir todėl jos vestos dažnai pagal upes. Tuo tarpu aisčių sodybas skyrė miškų ruožai.

Iš tikrųjų, tarpas tarp XIV a. aktų žymimos Nadruvos vakarinės sienos ir Deimenos, Priegliaus, Alnos linijos ne toks jau didelis. Skirtumas tarp tų abiejų ribų anų laikų sėslumo sąlygomis beveik išnyksta. Neklydo, tur būti, Hennenbergeris, kai jis (1595 m.) rašė, kad Deimena vakaruose skyrė Nadruvą nuo Sembos, o pietuose ji ribojasi su Barta [97], atseit, siekė Alnos upės, kurios įtakas Ašvinė buvo Nadruvos pietvakarių siena.

3. Apie tariamą Nadruvos ir Skalvos gyventojų išnaikinimą

Nors nadruvių ir skalvių kilčių kraštas šaltiniuose žymėtas *vasta* ar *ingens solitudo*, t. y. didelių girių plotas, tačiau, kaip nukariavimų aprašymai rodo, jis nebuvo tuštuma. Vokiečiai riteriai visur susidurdavo su pasipriešinimu, turėjo imti tvirtoves ir dar stipriai ginamas. Visur rasdavo gyventojus, kuriuos žudy-

---

[95] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 77 psl; A. Salys, *Nadruva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t. (1959), 470 psl.

[96] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 77 psl.

[97] Hennenberger, *Erklärung des Preussischen grossen Landtaffel*, 331 psl.

davo ar į nelaisvę imdavo drauge su pagrobtomis gėrybėmis.

Dėl šaltiniuose paliudytų girių gyventojų nukariavimo metu kai kurie tyrinėtojai ėmė tvirtinti, kad po karų su Ordinu girios žymiai pratuštėjusios ar visai ištuštėjusios. Pagrindiniu šiam teiginiui liudininku panaudotas vis tas pats Dusburgas, cituojant jo minėtas frazes apie *terra desolata* ar *sine habitatore*. Imta net manyti, kad tos gyventos girios tuščiomis virto ne vien dėl karų, bet dar Ordinui dirbtinai iškeldinus ar išvarius iš jų gyventojus. Jis tai daręs sąmoningai, kurdamasis sau plataus girių ruožo apsaugą nuo pagonių lietuvių puolimų.

Kažkieno paleista mintis apie šį kryžiuočių strateginį mostą reikšta, pavyzdžiui, O. Schlüterio [98]. Jis, tiesa, nesako, kad girios visai tuščios ir be gyventojų buvusios. Bet anksčiau, prieš Ordiną, pasak jo, plotai nebuvo ištisos girios. Jose gyveno pasklidę grupinėmis sodybomis žemdirbiai. Ordinas išnaikino sodybas ir plotus ištisomis giriomis pavertė.

Panašiai galvojo ir Łowmiańskis [99]. Jis netiki, kad visai atsitiktinai vietinių sodybos nukariautoje Prūsijoje tarp Vyslos ir Įsruties išliko, o tarp Įsruties ir Lietuvos sienos išnyko. Karai vyko vienodai visoje Prūsijoje ir todėl negalimas daiktas, kad nuo Įsruties į vakarus jo padariniai būtų vienokie, o į rytus kitokie. Łowmiańskis įtarė, kad čia buvo kryžiuočių darbas, jei tas skirtumas atsirado, nors įrodymų jis ir neteikė [100].

Niekas iš tikrųjų negalėtų surasti įrodymų, kad Ordinas būtų dirbtinai naikinęs nadruvių ir skalvių sodybas ir girias tuščiomis vertęs. Žinoma tik, kad jis kariaudamas žudydavo gyventojus, imdavo belaisvius ir priimdavo pasidavusius. Taip darydavo visoje Prūsijoje, o ne vien Nadruvoje ir Skalvoje. Anų laikų sąlygose Ordinas nė negalėjo turėti intereso paversti rytinius nukariautus kraštus tuščia giria, nes tai būtų buvę priešinga jo strateginiams tikslams. Ordinas, kaip teisingai pastebėjo Mor-

---

[98] O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor der Ordenszeit*, Halle 1921, 80 psl.

[99] H. Łowmiański, *Polityka ludnościowa Zakonu Niemieckiego w Prusach i na Pomorzu*, Dancigas 1947, 21 psl.

[100] Jis tą kryžiuočių naikinimo politiką nusako neaiškiu sakiniu: « Kūrimas pasieninių dykrų, kaip kalbamu atveju, nebuvo kryžiuočių išradimas ».

tensenas [101], iki Žalgirio mūšio (ir net vėliau) puoselėjo agresyvinius tikslus Lietuvos atžvilgiu, vis turėdamas viltį ją pasijungti. Tad jam pravertė turėti kiek galima lengvesnis kelias Lietuvai pasiekti ir tos girios jam tik trukdyti tegalėjo. Jo sunkiai apsišarvavusiems riteriams buvo didelė kliūtis peržengti jas; žymiai didesnė nei daug lengviau ginkluotiems lietuviams, puolusiems juos. Antra vertus, nukariauti, pacifikuoti ir pakrikštyti girios gyventojai tarnavo Ordinui, būnant jam nesiliaujančiame kare su lietuviais. Jie dirbo jam, saugojo pasienio įtvirtinimus ir net karo žygiuose dalyvaudavo kariais ir darbininkais. Nukariauta giria Ordino laikyta sava valda ir jos gyventojai — jo valdiniai. Jam nebuvo prasmės juos po karo naikinti ar kur kitur perkeldinėti. Tuo būdu, galima kalbėti apie sėslius girių gyventojus ir po Ordino nukariavimų.

Įvedamuoju šaltiniu rytinės didžiosios girios gyventojų apžvalgai tinka pirmas 1352 m. jau minėtas Sembos vyskupo ir didžiojo magistro dalybų aktas [102], lietęs Nadruvos ir kiek Skalvos kraštus. Dokumentas tuo reikšmingas apgyvendinimo klausimu, kad veda sieną nuo Vėluvos iki Nemuno ir tuo būdu yra skersinis piūvis per abi sritis, leidžiąs kiek pažvelgti į jų kraštovaizdį. Siena pradedama vesti nuo Vėluvos apylinkių palei Prieglių (jo nesiekiant) iki Nenės upės. Toliau einama iki Nenės ištakos ir iki «senos tvirtovės» prie Laukiškos. Tvirtovė žinoma, skirta senai Laukiškos sodybai saugoti. Tokia pat tvirtovė minima ir prie Vėluvos. Nuo Laukiškos apylinkių sukama į šiaurės rytus ir pasiekiamas Žalgirių kaimas, už kurio yra apsaugos siena (*beschutte grenicze*). Kaimas su tvirtovės siena rodo nemenką, ten buvus sodybą. Nuo šios vietovės toliau žengiama per Timbrės upę ir vėl pasiekiama apsaugos siena, atseit, kokia gyvenvietė. Juk tuščioje girioje negi kas būtų statęs tvirtovę. Tęsiant sieną į rytus, prieinama prie didelio Samanų pelkyno (*Moosbruch*) ir net jame užtinkama «apsaugos siena». Tolimesnis kelias į rytus veda į Linkūnų ir, tur būti, į Veinotų laukus (*Wangelauken*) iki Kalvių prie Nemuno. Apie Nemuną akte sakoma: «Kadangi Nemunas yra didelis, jis yra apsaugos siena». Siena Nemunu

[101] H. MORTENSEN, *Die litauische Wanderung*, žr. *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, 1928, 3 sąs., 190 psl.

[102] Žr. 92 išnašą.

eina iki Šešupės įtakos ir jąja kylama iki netolimos brastos prie Lenkimų. Čia paliekama Šešupė ir einama tiesiai iki Kraupiškių prie Įsros, kur ir yra «sustiprinta siena». Nuo Kraupiškių pagal Įsrą, ir Prieglių prieinama vieta prie Vėluvos, iš kur siena pradėta vesti.

Šiuo dalybų dokumentu paženklinta siena apjuosia, kaip matome, beveik visą Nadruvą ir Skalvą. Ji tikrai nėjo per tuščias girias, nes žymimi kaimai su laukais ir dar su prie jų įrengtomis apsaugos sienomis. Vadinasi, dalybų ploto nužymėtas ribas kirto vietomis žmonių gyvenamos sodybos. Gyvenvietės ypač ryškėja vyskupo pasirinktose trečiosios dalies apibrėžtose sienose, kur suminėtos net 4 apsaugotos ribos. Jos išdėstytos, palyginti, nedideliame plote: trikampyje Kraupiškiai-Įsra su Priegliumi iki Aurės-Skaisgiriai-Kraupiškiai.

4. Nadruvos gyventojai Ordino metu

Mažosios Lietuvos kraštas prasidėjo, kaip jau minėta, iš nadruvių ir skalvių gyvento didžiųjų girių ploto. Gyventojų žymi dalis pergyveno Ordino karus ir paliko savose sodybose jo valdomos.

Nadruviai ir skalviai, gyvenę tose pačiose giriose, negali būti atskirti vieni nuo kitų ryškesnėmis sienomis. Tiek tik aišku, kad pirmieji gyveno vakarinėje girios dalyje ir jos priemiškiuose, antrieji — rytinėje girioje ir siekė Lietuvos (Žemaičių). Nadruviai kiek tirščiau gyveno pačioje vakarinėje dalyje, kuri buvo daugiau gretimų prūsų sodybų tęsimasis. Atitinkamas didesnis skalvių susitelkimas buvo prie Nemuno. Tad kalbant apie Nadruvos gyventojus teks daugiausia liesti sodybas prie senųjų prūsų. O Skalvos gyventojų apžvalgos sritis bus ypač Nemuno žemupys.

Senesnėje literatūroje apie Nadruvos gyventojus maža kalbėta. Sekant Dusburgu manyta juos po Ordino nukariavimų galutinai išnykus. Jų gyventame krašte randami gyventojai, (jeigu jie nebuvo vokiečiai) jau nuo pat Ordino viešpatavimo pradžios laikyti prūsais ateiviais. Taip antai, J. Kuckas [103], Bezzenbergerio

---

[103] J. Kuck, *Die Siedlungen im Westlichen Nadrauen*, Leipcigas 1909, 20 psl.

mokinys, bet jo mokslu jau ne visai pasitikėjęs ir gimstančios imigracijos teorijos kiek paveiktas, tiesa, pripažįsta išlikusius Nadruvoje gyventojus, tačiau aiškiai nesako juos buvus nadruvius. Jis linkęs laikyti juos prūsais. Jo nagrinėjamos vakarinės Nadruvos gyventojai, pagal jį, buvo skirtingi nuo lietuvių ir tą skirtumą jis pagrindžia žinomu Bezzenbergerio mokslu. Juo pasiremdamas jis daro išvadą, kad «to meto dirvų varduose užtinkama vien prūsų kalbos žymės, pavyzdžiui, Ripkaimiai, Kiršnakaimiai, Skvoliškaimiai».

Dar griežčiau prieš nadruvių liekanas po jų nukariavimo pasisakė G. Mortensenienė [104]. Pagal ją nukariauti nadruviai išnyko be pėdsakų ir pirmu įrodymu esąs jų niekur neminimas vardas (lyg kitos prūsų giminės — išskyrus sembus ir skalvius — būtų savo vardus po Ordino nukariavimų išlaikiusios). Tiesa, ji ir pripažįsta, kad rytiniame Deimenos ruože ir ypač Priegliaus slėnyje gyventojų sodybos XIV ir net XIII a. gerokai tęsėsi į rytus. Tačiau ji abejoja, kad tai buvo nadruvių palikuonys. Sodybos galėjo atsirasti kitų giminių kolonizacijos keliu.

Kiek kitaip kalbėjo apie nadruvius H. ir G. Mortensenai [105]. Jie aiškiai pasisakė prieš jų visišką išnykimą ir, sutapdę juos visai su prūsais, išsamiausiai dėstė jų sodybas. Jiems nadruviai (prūsai) ir vokiečiai kolonistai buvo pačios vakarinės didžiosios girios ir jos pamiškių gyventojai. Pagal juos, prūsų sodybos apie 1400 m. atitiko su mažomis išimtimis senas jų sodybas, buvusias Ordino atėjimo metu. Maži pasikeitimai galėjo įvykti nukariavimų metu, kai kurios sodybos tapti karo aukomis. Tačiau iš esmės gyventojai paliko savose sodybose. Jie tesiplėtė vien tik į artimą aplinką, prisidurdami sau žemių iš išskintų girių. Vadinasi, vyko vidaus kolonizacija, kurios didelį vaidmenį visoje Ordino Prūsijoje ypač puikiai nurodė K. Kasiske [106].

Išlikusias nadruvių sodybas Mortensenai daugiausia dėsto pagal dvejopus dokumentus: dovanojimo aktus (*Handfeste*) ir

---

[104] G. Mortensen, Beiträge *zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussischen Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 30 psl.

[105] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t., *passim*.

[106] K. Kasiske, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934.

mokesčių registrus (*Zinsregister*). Dovanojimo aktai, pagal juos, ne tiek skyrė naujas sodybas žemininkams, kiek tvirtino jų seniau turėtas [107]. Nadruviai (pagal juos prūsai) galėjo gyventi ilgus metus visai nepriklausomai nuo Ordino pareigūnų, kol, dėl tam tikrų aplinkybių, ypač pradėjus kurtis vokiečiams kolonistams, jiems parūpo gauti jų nuosavybės patvirtinimą iš didžiojo magistro ar jo valdininkų. Tuo keliu atsirado tie dovanojimo aktai. Mortensenai nurodo vakarinėje Nadruvoje tris sodybų vidurkius: apie Laukišką ir Priegliaus bei Unguros baseinuose.

Nedidelė Laukiškos sodyba Labguvos valsčiuje (*Amt*) Deimenos žemupyje senų nadruvių pasirinkta dėl tinkamų gamtinių sąlygų. Pirmiausia pakili vieta šalino potvynių pavojų, lengva, kiek prie smėlio dirva buvo lengvai įdirbama ir, pagaliau, patogus susisiekimas Mauro upe, įtekančia į Deimeną. Pats Laukiškos kaimas — sena nadruvių sodyba. Jis iškyla pirmą kartą 1327 m. dokumente jau sustiprinta vietove su tvirtove (*hus*). Jis valsčiaus centras (*Kammeramt*) ir jame turi buveinę valsčiaus valdytojas (*Kaemerer*). Jis renka iš aplinkinių kaimiečių, laisvųjų ir baudžiauninkų, duokles ir mokesčius apsaugos ir pilių išlaikymo reikalams [108]. Laukiška, kaip ir į pietus nuo jų esančioji Vėluva, buvo tuojau po nukariavimo įtrauktos į Sembos kraštą ir laikytos jo centru į rytus nuo Deimenos.

Iš vietovių aplink Laukišką 1336 m. dovanojimo akte minimas Padeimių kaimas. Pagal jį, didysis magistras dovanoja trims broliams, Jonui Karšiui, Triškiui ir Erviui (*Erawe*) žemę, «kurią jie Padeimių lauke jau turėjo». Jie jos prisidūrė dar iš išskinto miško ir dabar turi 6 arklus (*haken*) [109] su miškais ir pievomis. Čia turime aiškią seną nadruvių sodybą.

Laukiškos žemės sodybos žymiai prasikišo į šiaurę ir, įsiterpu-

---

[107] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t., 22 psl.

[108] Laukiškos srities gyvenvietes dėstau pagal P. ZIMMERMANNO veikaliuką *Geschichte des Kreises Labiau bis etwa zum Jahre 1500*, Labguva 1925, kur panaudota archyvinė medžiaga. Kaimų, asmenų vardai ir šiaip faktini duomenys apie kolonizaciją iš jo imami. Todėl atkrinta daugelio nuorodų reikalas.

[109] Prūsijos arklas (Haken) buvo lygus vienam valakui (30 margų), vėliau jo dydis sumažintas iki 20 margų. Vokiškasis arklas (Pflug) buvo dvigubai didesnis.

sios tarp girių, siekė beveik Kuršių marių. Pats šiaurinis Laukiškos grupės kaimas buvo Medlaukiai. Jie minimi pirmą kartą 1371 m. dokumente. Nadruvis Paplavys (*Poplauwy*) gauna juose 4 arklus žemės.

Mįslingas yra kalbamoje srityje Krokuvos kaimas (*Crakaw*), sutinkamas 1498 m. dovanojimo aktuose. Vienu jų nekuriam Eigeliui duodami 3 arklai ir kiti taip pat 3 arklai Šviesiui (*Swessus*). Zimmermannas laiko juos iš Lietuvos atsikėlusius, «nes tada prasideda lietuvių smelkimasis į Ordino žemę»[110]. Jokių įrodymų tai prielaidai nepateikia ir net spėlioja, jog tai galėjusi būti sena prūsiška sodyba, dabar išnykusi. Pagal dovanojimo aktus artimesnė, rodos, būtų tiesai prielaida, kad tie du tariamieji ateiviai iš Lietuvos buvo seni Krokuvos gyventojai ir tas kaimo vardas tėra sudarkytas nadruviškas pavadinimas.

Žymiai į pietus nuo Krokuvos randamas senas Gertlaukių kaimas, kur 1402 m. minimi činšiniai ūbai (*hufen*)[111] ir 12 tuščių. 1407 m. jau 10 ūbų apsodinta. Tik jų naujakuriams duodama 5 laisvi metai įsikurti, po kurių jie ir turės mokėti činšą. Matome, kad vyksta vidaus kolonizacija Nadruvoje dar prieš tariamą lietuvių kūrimąsi joje.

Laukiškos sričiai priklausė ir toli į rytus įsikišęs Žargilių kaimas. Jis, matyti, sena ir žymi nadruvių sodyba, minima 1352 m. Sembos vyskupo ir didžiojo magistro Nadruvos pasidalijimo dokumente[112], kur pažymėta ir prie jų buvusi apsaugos siena. Klysta Zimmermannas[113], kai jis, nepastebėjęs 1352 m. akto, kalba apie Žargilių atkūrimą 1495 m. pagal tų metų dovanojimo aktus. Iš tikrųjų, nebuvo reikalo kalbėti apie jų atkūrimą šiais metais, nes du apdovanotieji aiškiai pažymimi esą iš Žargilių kaimo. Žinant, kad tas kaimas buvo jau prieš beveik pusantro šimto metų, nebūtų pagrindo nepripažinti jo pirmykščia ir nepertraukiama nadruvių sodyba. Net ir Zimmermannas drįsta

---

[110] Ten pat, 51 psl.

[111] Ūbas (Hufe, Hube) — senovės prūsų žemės matas — žemės sklypas reikalingas vienai šeimai pragyventi ir apdirbamas tos šeimos darbo jėga. Pagal žemės rūšį, jos derlingumą bei šeimos pajėgumą, galėjo apimti nuo 15 iki 25 ha.

[112] *Urkundenbuch des Bistums Samland*, Leipcigas 1905, 16 psl.

[113] P. ZIMMERMANN, *Geschichte des Kreises Labiau bis etwa zum Jahre 1500*, Labguva 1925, 52 psl.

spėlioti, kad vienas iš apdovanotųjų «savo arklus jau seniau turėjo, gal jau iš savo tėvo perėmęs». O tas kaimas tūnojo gilioje girioje.

Dar giliau girioje iškyla Miellaukių kaimas. Jo vardas *Milow* pirmą kartą paminėtas 1384 m. keliaraštyje [114], pažymint jo trijų mylių (25 km), atstumą nuo Laukiškos. Vien tik iš vardo negalima tikrai pasakyti, ar čia keliaraščio autoriaus nurodytas to vardo upelis ar tiesiog vieta. Sprendžiant iš pavadinimo — vokiškoje galūnėje-*low* slypi lietuviškas *laukas* — ir iš to, kad jis visur deda žodį *upė* prie jos vardo, galima su geru pagrindu sakyti, jog *Milow* vardu jis žymėjo lauką. Galimas daiktas, kad čia turėjo sodybas šienpioviai, kurie pagamindavo žiemai tokias šieno atsargas, kad jų pakako apsinakvojusiai žygininkų kariuomenei ir dar galima buvo palikti kitai nakčiai grįžtant.

Antrą kartą Miellaukiai jau minimi lauku 1427 m. ryšium su aprašytąja didžiojo maršalo labai varginga kelione per girias į Ragainę [115]. Atrodo, tas laukas apie tą laiką jau nebuvo tuščias. Taip spręsti galima iš to, kad 1470 m. nekuriam Pitui (*Pitt*) Miellaukiuose dovanojama 10 ūbų žemės. Dar anksčiau jos buvo duotos 2 valdytojams. Tokio dydžio ūkis (apie 170 ha) tegalėjo būti skirtas ne vienai ir ne dviem šeimoms verstis ir apdirbti. Jis ir anais laikais siekė jau dvaro dydžio ir buvo reikalingas baudžiauninkų ūkininkų. Jų būta, atrodo, anais laikais Miellaukiuose, kur jie įsikūrę nuo seniau gyveno.

Kad Lauknos, į šiaurės vakarus nuo Miellaukių, jau XIV a. būtų buvęs kaimas, kaip mano Zimmermannas, negalima pasakyti. To įrodymui — 1352 m. dalybų dokumentas netinka, nes jame paminėtas laukas *Linkovin* galėjo būti ir dabartinio Linkūnų kaimo (netoli Tilžės) vietoje. Bet už tai didelis Samanų pelkynas turėjo gyventojų, nes jame įtaisyta apsaugos siena, kaip rodo 1352 m. aktas. Kadangi per tą pelkyną teka didelės upės, tai jame tiko kurtis žvejams. Vieno XV a. akto nuorašas kaip tik ir kalba apie prie Lauknos upės gyvenančio žvejo teises.

Žvejų sodybų tarpe prie Kuršių marių minimas ir Gilgės kaimas prie to vardo Nemuno šakos. Jis randamas vadinamoje *Nuostolių knygoje*, kurioje surašyta, ką lietuviai ir lenkai sunai-

---

[114] 43 keliaraštis: žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 685 psl.
[115] Žr. 352 psl.

kino, įsibrovę po Žalgirio mūšio į Prūsiją. Vienam žvejui atimti visi padargai ir dar druska su žuvimi, kitam išvestas bernas, o trečias pats su žmona į nelaisvę išvarytas. Pagal vardus, atrodo, jie buvo vokiečių tautybės. Jie, turėję visoje Prūsijoje laisvą pasirinkimą apsigyventi, nebūtų kūręsi toje vietoje, jei būtų buvusi aplink negyvenama glūduma. Jie pasirinko, be abejo, nuo seniau gyvenamą aplinką. Gilgės kaimas, matyti, XV a. tapo jau žymesne gyvenviete visoje aplinkoje, kad jame 1491 m. įkurdinamas vokietis smuklininkas pagal Kulmo teisę. Jam duodama teisė laikyti smuklę dar ir kitoje gretimoje vietoje ir žvejoti viename upelyje ir Kuršių mariose.

Kaip matome, nuo Laukiškos iki Nemuno tęsėsi sodybos XV, XVI a. Jų daugiau buvo vakaruose, prie Deimenos, ir į rytus jos vis retėjo. Aplamai, jos buvo retos salos didelėje girioje. Zimmermannas priskaitė jų 33 visame Labguvos apskrities plote. Nadruvos apgyvendinimo reikalui Ordino metu panaudojau jų 8, daugiau rytinės pusės gyvenvietes.

Į rytus nuo Laukiškos, palei Mauro upę, 1302 m. didysis magistras duoda «ištikimam Leiliui (*Leylla*) iš Nadruvos ir jo teisėtiems įpėdiniams» du arklus Aukštagirių lauke pagal prūsų teisę. Šis dovanojimo dokumentas tuo ypatingas, kad čia turime retai žymėtą žemės gavėjo kilimo vietą — Nadruvą. Tačiau žemė jam duodama prūsų teise, atseit, jis teisiniu atžvilgiu laikomas prūsu, kaip ir visi vietiniai. Ordinas visus vietinius laikė prūsais ir jiems taikė bendrą teisę. Iš čia kilo ir jų visų bendras vardas — prūsai. Jiems netaikytas by koks tautybės pažymys. Kargės šneka [116] apie Aukštagirius ir apie juose prieglaudą radusius išblaškytus lietuvius pabėgėlius tegalima laikyti grynu sapaliojimu. Iš tikrųjų, kaimui pradžią davė ir vardą vietiniai nadruviai greičiausiai dar prieš Ordino laikus. Ordino laikais jis plėtėsi ir XV a. iš jo laukų gaudavo žemės ir vokiečių tautybės kolonistai [117]. Aukštagiriai, kaip rodo dovanojimai 1417 m. vokiečiui Bartušui, turėjo plačius laukus ir atiduodami dirvų ir pievų plotai tik dalį jų aprėpė.

---

[116] *Litauerfrage*, 61 psl.

[117] Neabejotinai vokiečių tautybės buvo Bartuš, turėjęs dar dvarą šalia Aukštagirių. Dėl kito, Skolde, vokiškumo tenka kiek abejoti, nes jis gauna žemę prūsų teise. Galimas daiktas, kad jis vietinis su suvokietintu vardu.

Antra nadruvių sodybų grupė driekėsi palei Priegliaus upę ir jos prieupius, ypač Įsrą. Šios dvi upės skodė Mažąją Lietuvą nuo Deimenos iki Ragainės apylinkių ir jų pakraščiuose randamos seniausios aisčių sodybos. Jų priešakyje pačiuose vakaruose stovėjo Vėluvos pilis. Ją įkūrė susidėję nadruviai, skalviai ir sūduviai, kad «broliams ir sembams negalima būtų lengvai ir netikėtai ateiti į Nadruvą»[118]. Jie paliko pilyje įgulą su vadu Trišku (*Triskove*) ir pasitraukė. Vadas tuojau išdavė pilį kryžiuočiams ir pats su įgula pasidavė jiems. Vėluva virto Ordino pilimi. Priegliaus žemupio nadruvių sodybos atsidūrė jau tada jo valdžioje. Ilgas sodybų ruožas palei Priegliaus ir Įsros upes, atrodo, nebuvo platus. Jis kiek platesnis buvo, kaip iš Mortensenų žemėlapių matyti[119], tarp Vėluvos ir Tepluvos, t. y. pačiame Priegliaus žemupyje ir toliau į rytus vis siaurėjo ir retėjo. Mortensenai priskaitė išilgai Priegliaus 40 sodybų[120]. Žemutinio Priegliaus baseine randamos šios prūsų sodybos: Rokalkaimis[121] ir kiek giliau į rytus Gaulėdų kaimas. Šiame paskutiniame kaime, tarpe kitų XIV a. viduryje apgyvendintų vietinių prūsų teise randami ir lietuviai nuo Veliuonos. Jie ir įkurdinti prūsų teise[122]. Jiems statoma sąlyga, kartota daugeliui lietuvių pabėgėlių: grįžti atgal į Lietuvą, kai Ordinas ją pasijungs. Kadangi Ordinui Lietuva nepasidavė, tai lietuviai ir jų įpėdiniai paliko jo valdose ir sumišo su vietiniais, nuo kurių jie greičiausiai ir nesiskyrė. Gretimame Linkėnų kaime, sprendžiant iš dovanojimų dokumentų, apsigyveno daugiausia lietuviai tarp 1352-1361 m.[123] Po vieną jų naujai įkurdintą randame Copėnų (*Zopten*, 1311) ir Augėnų (1350) kaimuose. Jų kilmė tesužinoma iš jiems statomos minėtos sąlygos[124].

Į rytus nuo Vėluvos kiek žymesnės sodybos prasideda maždaug nuo linijos Nalagava (Nalagau) — Piatava (*Piatau*). Kiek

---

[118] DUSBURGAS, žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 93 psl.

[119] Tai rodo H. ir G. MORTENSEN veikale *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t. pridėtas taškų žemėlapis.

[120] Ten pat, I t., 24 psl., 80 išnaša.

[121] SCHRÖTERIO žemėlapyje Rockelckeim.

[122] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t., 29 psl.

[123] Ten pat.

[124] Ten pat.

žemiau seka senos nadruvių sodybos — Plibiškiai ir Stablaukiai. Šie du kaimai įeina į valsčių, kuris 1404 m. dokumente vadinamas *Nadrov das lant*[125]. Tame pat Nadruvos valsčiuje minimas dar Kalėnų kaimas. Dokumentas rodo jame gyvenus daug laisvų nadruviečių[126]. Kalėnų kaimas užtinkamas ir Vigando kronikoje kartu su Nadruvos vardu[127]. Nadruvos valsčiui priklausę minėti Plibiškių ir Stablaukių kaimai turėjo laisvus ir baudžiauninkus. Kiek toliau nuo Priegliaus į šiaurę tam pačiam valsčiui dar priklausė Ašlakų ir Širavos kaimai su laisvaisiais ir baudžiauninkais. Pats rytinis Nadruvos valsčiaus kaimas turėjo Švageravos vardą taip pat laisvųjų ir baudžiauninkų apgyventas. Anksčiau kaimas buvo didesnis, nes 1404 m. dokumentas kalba apie 6 ištuštėjusius arklus žemės.

Toliau į rytus sekė Įsruties sritis. Įsruties tvirtovė (*Insterborg das hachelwerk*) buvo toliausiai į rytus prasikišęs Nadruvos apsaugos centras. Įsruties aplinkoje, daugiausia Priegliaus ir Įsros upės abiejose pusėse, gulėjo kaimai su laisvaisiais ir baudžiauninkais. Vieni jų priklausė Ordinui, kiti Sembos vyskupui. Žymesni Ordino kaimai — Tamoviškiai ir Gaudiškiemiai (pastarieji prie Unguros upės). Vyskupo nuosavybė buvo du žymesni valsčiai: Želva (*Saalau*) ir Jurbarkas (*Georgenburg*). Jie abu įėjo į Nadruvos sritį.

Nors neturime žinių apie sodybas toliau į rytus nuo Įsruties, tačiau neturime pagrindo visai neigt jų. Rodos, ir Mortensenai nelinko spręsti jų visai nebuvus. Iš 1352 m. dalybų akto užuominos apie Kraupiškius ir prie jų esančią apsaugos sieną aiškėja, kad čia būta gyvenvietės. Jei Įsros aukštupyje sodyba randama, tai jų buvimas tos upės pakrantėse iki Įsruties visai galimas. Pats Įsruties aukštupys priartėja prie Šešupės, ir prielaida, kad nadruvių sodybos siekė Šešupės žemupio, visai galima. Taip spėliojo jau Weise, ir Salys be pagrindo prieštaravo jam[128].

Mažiausia žinoma nadruvių sodybų trečioje grupėje — prie Unguros. Viena jų, Gaudiškiemiai, priskiriama Mortensenų Įsru-

---

[125] Ten pat, II t., 73 psl.

[126] Ten pat.

[127] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 603 psl.

[128] A. Salys, *Nadruva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t. (1959), 470 psl.

ties grupei. Kitos težinomos vien iš Ordino nukariavimų. Jų didelė buvo dabartinis Rudupėnų kaimas. Unguros sodybų grupei galima priskirti Katniavą (prie Gumbinės) su nežinoma pilimi *Otholichia*. Pagaliau trečiuoju žygiu Ordinas užkariavo Kamantų kaimą (prie Darkiemio) ir tuo užėmė visą Unguros sodybų grupę [129].

Suminėti trys ruožai nebuvo vienintelės sodybų vietos Nadruvoje. Jos didelėse giriose netrūko gyventojų, besivertusių girių žmonėms būdingais verslais: medžiokle, žvejyba, bitininkyste ir plėšikavimu bei karu. Jie nebūtinai turėjo gyventi tik girių pakraščiuose, kaip įrodinėja Mortensenai. Iš Vigando, pavyzdžiui, sužinome, kad Įsruties preceptorius (*Pfleger*) 1372 m. ėjo į girią tiesiog plėšikauti [130]. Jis plėšikavo Šešupės apylinkėse; reikia manyti, vietose, kurios nelaikytos Ordino valdomis [131]. Čia buvusios kokios pagonių sodybos traukė Įsruties kryžiuočius. Tad Nadruva Kryžiuočių metu buvo nusėta kad ir labai retomis sodybomis.

5. Skalvos gyventojai Ordino metu

Iš visų 10 prūsų kilčių skalviai buvo artimiausi Lietuvai. Jie geografiškai tiesiog šlijo prie Lietuvos. Jų ir vardas šaltiniuose gan plačiai linksniuotas ir ilgiausiai išsilaikė. Galima tiesiog sekti, kaip buvusi Skalva nuo XVI a. virto Mažąja Lietuva; ji buvo šiosios pirmatakas.

Apie skalvių gyventas sritis ir jų sodybas mažai žinių turime, daug mažiau nei apie nadruvius. Metraštininkai, kaip Dusburgas, Vigandas beveik nieko nepasako. Iš Dusburgo tesužinome, kad Ordinas, atstatęs Ragainę (1289), tuojau įkūrė skalvių pilį, kad «pakrikštyti skalviai ten gyventų» [132]. Dusburgas greičiausiai klaidingai perdavė pilies paskirtį, kai ją palaikė skalviams skirta gyvenama vieta. Iš panašiai skirtų pilių vietiniams [133] galima

---

[129] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 81 psl.

[130] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 572 psl.: *Wygandus* (Įsruties *preceptorius*) *anno* 1372 ... *intrat deserta rapiendi gratia.*

[131] Kronikininkas sako: *descenderunt de equis in Suppa.*

[132] Ten pat, I t., 151 psl.

[133] Ten pat, I t., 187 psl., 3 išnaša.

spręsti, kad kryžiuočiai ją skyrė skalviams pasislėpti su šeimomis ir turtu pagonių lietuvių puolimo atveju. Ji buvo skalvių apsaugos pilis, rodanti jos apylinkėje juos turėjus savas sodybas.

Ilgus metus apie skalvius kartotas menkas žineles pirmoji žymiai papildė G. Mortensenienė, išvilkusi iš Karaliaučiaus archyvo folianto [134] dalį su 26 skalvių dovanojimo aktais, duotais 1281 ir 1383 m. Ji duoda disertacijoje gražią lentelę tų skalvių sodybų daugiausia panemunės vietose [135]. Ta patį sąrašą su kai kuriais papildymais naudoja G. ir H. Mortensenai skalvių gyvenvietėms pavaizduoti.

Žymiausia gyvenvietė buvo dabartiniai Laugaliai (prie Ragainės), minimi Vigando ir Sembos kronikoje. Nors abu šaltiniai kalba apie lauką, tačiau jo apgyvendinimu netenka abejoti. Tai rodo Vigandas, kai jis 1338 m. rašo, jog pagonys teriojo apylinkes tris dienas [136]. Laugaliai tiko būti skalvių plačia gyvenviete, nes driekėsi paliai Įsros aukštupį. Kiek žemiau nuo jų buvo ir 1352 m. dalybų akte pažymėti Kraupiškiai, sodyba su apsaugos siena.

1337 m. dokumente pažymėtas *Boysken lauke*, kur skalviui duodami 2 arklai žemės. Kiek į šiaurę nuo Žilių, netoli nuo Tilželės, šiandien yra Baikių (*Boyken*) kaimas. Nėra pagrindo abejoti, kad čia to lauko vieta.

1307 m. dviem broliams duota 3 arklai žemės *Gegen* lauke. Laukas turėjo būti kur nors prie Gegės upės, gal būti, dabartiniuose Pagėgiuose. Tai būtų ankstyviausias to kaimo paminėjimas. Ta vieta minima dar 1349 m. dovanojime.

1309 m. ir 1350 m. dokumentuose sutinkamas Linkūnų (*Linkone*) laukas, aišku, šių dienų to vardo kaimas kairėje Nemuno pusėje. Tas pats laukas minimas ir 1352 m. dalybų dokumente.

Gretimas Linkūnams buvo 1307 m. dokumente minimas laukas *Waynegine*, atatinkąs dabartinius Vainočius. Tas pats laukas greičiausiai yra ir 1352 m. akto *Wangelauken*.

Viename dovanojimo dokumente sutinkama ir jau minėta Sareikos pilis, prie kurios 2 broliams skalviams duodama 3 arklai

---

[134] Fol. 112.

[135] G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927. 32-33 psl.

[136] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 495 psl.

žemės. Dovanojama žemė, kaip ir pilis turėjo būti kur Lietuvos pasienyje.

Į pietus nuo Tilžės skaitomi 1307 ir 1329 m. dokumentuose dovanojimai Sentainių lauke. Greta jo dar paminėtas laukas *Gelawien*. Jo ir Mortensenams nepavyko lokalizuoti.

Neaišku, kuriai dviejų dabartinių vietovių, Šešupėnų prie Įsruties ar Pašušvio prie Tauragės, priklauso 1312 ir 1333 m. dovanojimuose užrašytas *Sassow* laukas. Mortensenai ir Salys tapatina jį su Dusburgo minima skalvių pilimi [137] ir lokalizuoja Pašušvyje. Bet Dusburgo aprašytam žygiui į Skalvą daug geriau tinka Šešupėnai [138]. Ar laukas buvo prie Šešupėnų ar prie Pašušvio, palieka atviras klausimas.

Ne visai aiški vieta ir 1337 m. dokumente pažymėto *Saysken* lauko, kuriame skalvis gauna 3 arklus ploto. Sakoma, kad laukas guli « tarp Nemuno ir Rusnės upių ». Mortensenų nuomone, lauko vieta maždaug atitinka Lazdėnų kaimą, gulintį prie Nemuno ir prasidedančios Rusnės. Su *Saysken* lauku jie tapatina ir foliante užrašytą *Saym* lauką, nes jų padėtis vienodai aprašyta.

Dėmesio vertas ir 1350 m. dovanojimas lauke *Wurwale*. Mortensenai jo vietą nurodė dabartiniame Vališkių kaime, 6 km į pietus nuo Tauragės. Jei lokalizavimas teisingas, tai turime įrodymų, kad skalvių sodybos telkėsi ne vien prie Nemuno. Jos siekė ir tolimesnių nuo jo vietų.

Tai patvirtina 1336 ir 1369 m. dovanojimai *Maysmene* lauke. Mortensenai gretina tą lauką su dabartiniu Meižių kaimu, 6 km į pietryčius nuo Tauragės.

Rinkinyje dar randamos vietovės, kaip dabartiniai Pleikiškių, Pageldynų kaimai, vis prie Nemuno. Kai kurios vietovės pažymėtos tik esančios Skalvoje. Jos, žinoma, negali būti lokalizuojamos.

Atsitiktinai išlikusių keletas dokumentų meta kiek šviesos į skalvių giriose pasklidusias sodybas. Jų daugiausia randame prie Nemuno. Pora siekia Įsros aukštupio ir kita pora palei Jūrą, Tauragės apylinkėje. Iš jų išsidėstymo vietų galėtume spręsti, kokiose maždaug vietose gyveno skalviai prieš Ordiną ir Ordino metu. Tiesa, G. Mortensenienė nelinko manyti dokumentuose sura-

---

[137] Ten pat, I t., 135 psl.

[138] Žr. 261 psl.

šytus laukus buvus senesnes gyvenvietes. Jai tie laukai reiškė tik «vietą nepadengtą mišku»[139]. Pagrįstai pasipriešino Mortensenienės išvadai V. Vileišis[140]. Jis visai teisingai pirmiausia klausia, iš kur tie dovanoti laukai būtų turėję vardus ir kaip tuščiuose laukuose būtų sodinami paskiri gyventojai. Dar jis nurodo, kad kituose dokumentuose minimi laukai buvo žinomuose kaimuose. Pagaliau, ir Mortensenienės dokumentų laukai vėliau tampa žinomomis gyvenvietėmis.

Gaila, kad Mortensenai nepaisė V. Vileišio veikalo. Gal jis jiems dėl kalbos nepaskaitomas buvo (nors H. Mortensenas lietuviškai galėjo kiek skaityti). Greičiausiai jie jį ignoravo, kaip rodo vienintelė V. Vileišio vardo užuomina jų veikale[141].

Paskutiniame dideliame kūrinyje abu autoriai tik plėtojo tą Mortensenienės mintį, apipindami ją išradingais samprotavimais. Pradžioje jie kiek pataiso senesnę Mortensenienės nuomonę, sakydami, kad tie laukai kadaise buvo gyvenami ir jie ištuštėjo dėl karų su Ordinu. Jų samprotavimu, likusius po karų gyventojus Ordinas sutraukė į Ragainės ir į jiems skirtą Skalvių pilies apylinkę. Nedidelis išlikusių skalvių kiekis gyveno vien panemunės pilių apsaugoje. Dabar, po keliolikos metų, jie vėl imami skirstyti po laukus, keliant juos iš pilių apylinkių[142].

Apie krašto tuštumą ir vien pilių apylinkių apgyvendinimą kalbėjo, tiesa, ir G. Mortensenienė savo disertacijoje. Kadangi tai minčiai skersai kelio stojo Vigando kronikos 1365 m. žinia apie lietuvių Skalvos žemės užpuolimą ir 800 belaisvių išvedimą[143], tai ji tą žinutę tiesiog atmeta[144]. Jų abiejų veikale jau

---

[139] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 31 psl.

[140] V. VILEIŠIS, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 88-89 psl.

[141] Jie pažymi vieną Vileišio lokalizuotą vietovę, kurią duoda G. Mortensenienė dokumente ir nesurado jos žemėlapyje, ir priduria pastabą: *Die sehr glückliche Lokalisierung* stammt von V. Vileišis: H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 104 psl.

[142] Ten pat, II t., 103 psl.

[143] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 549 psl.

[144] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Lituaen*, Berlynas-Nowawes 1927, 44 psl.

ji paisoma. Jiems net atrodo tikra, kad 1365 m. skalviai gyveno ne vien tik pilių apylinkėse. Turėjo būti dar *terra Schalwischcensis*, kurią lietuviai teriojo ir net 800 belaisvių išsivedė [145]. Jų samprotavimu, dėl šio lietuvių puolimo susilaikyta skirstyti skalvius iš pilių apylinkių po laukus ir apgyvendyti, kaip dokumentuose numatyta. Tuo būdu, dovanojimo dokumentai buvo pažadai ateičiai ir jie netesėti. Jų teiginiui parama yra aptarto 112 folianto sąrašo gale esanti grupinė dovana skalviams, duota 1379 ar 1369 m. [146] Iš neaiškaus dokumento turinio vien tikra yra, kad vykstančio karo metu skalviai tepalieka prie pilių, kol jie bus susodinti įvairiose krašto vietose. Bet iš dokumento nematyti, kad jie tik prie pilių gyvenę. Prie pilių gyvenantieji turėjo daugiau progos pakliūti į dokumentus nei kur krašto užkampyje. Čia ir Ordino raštvedyba jais rūpindavosi, čia ir lietuvių nukreipti prieš pilis puolimai išvilkdavo juos į dienos šviesą. Kaip tik turime 1411 m. dvi vadinamas *Nuostolių knygas*, kuriose duodamas sąrašas nukentėjusių skalvių, puolant lietuviams Ragainę ir Tilžę [147]. Iš sąrašų matyti, kad lietuviai sunaikino skalvių trobesius ir išsivedė gyvulius, t. y. puolė ūkiškas sodybas. Vadinasi, skalviai ir pilių aplinkoje vertės žemdirbyste. Nėra pagrindo manyti, kad panašių žemdirbių nebūtų buvę ir tolimesniuose nuo pilių laukuose.

Kai Mortensenai neigia skalvių laukams gyvenviečių pobūdį, jie tuo pačiu, žinoma, netaiko jiems anksčiau paskelbtos beveik taisyklės, kad dovanojimai reiškė turėtų nuosavybių tvirtinimą [148]. Šią taisyklę jie taikė, kaip matėme, daugiau nadruvių apgyventoms vietoms ir jas išdėstė ypač paupiais. Netaikydami tos taisyklės skalviams, juos suspietė apie kokias tris pilis, palikę kraštą tuščią su tuščiais laukais. Jau dėl to skirtingo požiūrio abiem atvejais V. Vileišio minėtas pasipriešinimas turi būti pripažintas pagrįstas. Papildant Vileišio argumentus dėl tų skalvių,

---

[145] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 101 psl.

[146] Ten pat, II t. 99 psl.

[147] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungdverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 34 psl.

[148] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t. 23 ir sek. psl.

pravartu atkreipti dėmesį į XIV a. Ordino raštinės praktiką. Pamokomi pavyzdžiai tuo atžvilgiu yra pabėgėliams iš Lietuvos Ordino dovanojimai. Paimsime, pavyzdžiui, 1339 m. dovanojimą nekuriam lietuviui pabėgeliui Visagaliui (*Wisegal*) Sembos krašte [149]. Dokumente įterpta stereotipiška lietuviams pabėgėliams pastaba: kai lietuvius nukariausime, vietoje Semboje duotų 4 ūbų, duosime Kulvos lauke (*in campo Kulwen*) 8. Gerai žinoma, kad Kulva buvo ne laukas, o gyvenvietė, nors prie dovanojimo tik jos laukas minimas. Panašiai apie laukus tekalbama ir kitiems Lietuvos pabėgėliams dovanojimo proga [150], nors tie laukai kaimuose buvo. Aišku, kaimai nutylėti, nes nematyta reikalo juos skyrium įrašyti šalia lauko, iš kurio žemė imama.

Kadangi šaltinių minimuose laukuose galėjo būti kaimai, tai per neatsargu laikyti ir keliaraščių laukus tuščiais lydimais, vien «priešybe miškų padengtiems plotams», kaip manė Mortensenai ir jau kai kas (pavyzdžiui, A. Thomas) prieš juos. Bet Mortensenai ir šiuo atveju, kaip ir visur, su dideliu archyvinės medžiagos kroviniu įrodinėjo, kad toje didžioje girioje, per kurią keliaraščiai vedė, netrūko žmonių. Joje nebuvo tik pastovių sodybų. Tiesa, keliaraščiuose nepasitaiko įsakmiai paminėtos sodybos. Tačiau iš to dar neseka, kad jų ten negalėjo būti. Jos keliaraščių surašytojams nerūpėjo, nes keliai ėjo per girias, kurias Ordinas laikė sava nuosavybe ir sodybų, žinoma, neplėšė. Tad nebuvo prasmės keliaraščiuose jas žymėti. Kaip iš Įsruties preceptoriaus rašto [151] maršalui aiškėja, kelionių vadovams tereikėjo aprašyti pats kelias ir ypatingai nurodyti, ar pašaro (žolės) ir vandens bus pakankamai. Vadovai tikrai vis mini pašarą bei žolę ir vandenį [152]. Pašaras, atrodo, minimas žiemos kelionės atvejui ir jis randamas vietoje, kaip, pavyzdžiui, Miellaukiuose ir prie Taurės upės [153]. Jam paruošti ir sandėliuoti turėjo būti vietos gyventojai šienpioviai. Galėjo jie verstis dar ir kitu verslu, pavyzdžiui, gyvulininkyste. Iš tikrųjų, viename keliaraštyje randame užuominą,

---

[149] *Preussisches Urkundenbuch*, (1944-1951), III t., 1 dalis, 179 psl. 251 nr.

[150] Ten pat, 249, 250, 125 nr.

[151] 39 keliaraštis: *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 682 psl.

[152] 24 keliaraštis; Ten pat, II t., 677 psl.; 28 keliaraštis: Ten pat, II t., 648 psl.

[153] 43 keliaraštis: Ten pat, II t., 685 psl.

kad kryžiuočiai kelyje iš Įsruties į Merkinę rado giriose daug žmonių ir šieno [154].

Didžioji giria, nadruvių ir skalvių buveinė, nepaliko tuščia ir Ordino užkariauta. Ordinas laikė ją sava teritorija, sodino joje gyventojus, statė pilis ir užtvaras, nors ji iš tikrųjų paliko plačia karo zona tarp Ordino ir Lietuvos. Būdama karo lauku, ji netraukė vokiečių kolonistų ir dėl to jos gyventojų sudėtis per daug nepasikeitė Ordino metu. Vokiečiai kolonistai nuo pat pradžių kiek traukė į pačius vakarinius tos girios pakraščius ir čia mišo su vietiniais. Šiose vietose, t. y. vakarinėje didžiosios girios ar dykros briaunoje susidarė — pagal Mortensenų terminologiją — vokiečių-prūsų sodybos. Jas labai išsamiai nagrinėjo ta mokslininkų pora, paskyrę atskirą didelio veikalo tomą.

Pirmykštė didžioji giria nepakito per daug per visą Ordino metą. Ordinui suduotas smūgis ties Žalgiriu sugriovė jo amžiais puoselėtus planus Lietuvos atžvilgiu. Lietuvos krikštas palaidojo jo Vakarų krikščioniško pasaulio teisintus misinius tikslus. Ordinas ir Lietuva stojo dabar kitas prieš kitą jau lygiomis valstybėmis ir derėjosi dėl sienų. Derėtasi, iš tikrųjų, kaip pasidalyti tąja giria. Derybos meta kiek šviesos į jos apgyvenimą ir todėl vertos skyrium pasvarstyti.

IV. RYTINĖ MAŽOJI LIETUVA GINČUOSE DĖL SIENŲ

Kol Lietuva buvo pagoniška valstybė ir nuolatos Ordino puolama, negalėjo būti kalbos apie pastovias sienas. Pagoniškoji valstybė nebuvo Ordinui derybų partneris dėl sienų, nes jos egzistencija jam rodėsi laikinė ir neteisėta. Visi susitarimai dėl sienų laikyti greičiau laikinėmis paliaubomis. Ne kitokio pobūdžio buvo ir 1379 m. susitarimas Jogailos ir Kęstučio su didžiuoju magistru [155]. Čia iš tikrųjų ir nebuvo tartasi dėl sienų, tik dėl tam tikrų taikos ruožų. Susitarimas mūsų reikalui minėtinas dėl jame liečiamos didžiosios girios.

Šis pirmas susitarimas tarp Prūsijos Ordino ir Lietuvos rodo

---

[154] 57 keliaraštis: Ten pat, II t., 690 psl.: Ouch habin sy vel lute in der wiltnis gefundin und vel hews.

[155] *Codex diplomaticus Prussicus*, ed. J. Voigt, 180 psl., 134 nr.

kryžiuočius dar vengus tartis platesniu mastu su pagonimis ir todėl apsiribota įtraukti į sutartį tik paskiras sritis tiek iš Lietuvos tiek iš Ordino pusės. Taip pat parinkimas išimtinai krikščioniškų Kęstučio sričių, Gardino ir Palenkės (išskiriant Žemaičius), taikos zonomis tik kryžiuočių rezervotumu aiškintinas [156]. Tuo būdu, « taikos kraštai » (*di gefridtin landt*) iš Lietuvos pusės buvo Gardino, Volkovysko, Suražo, Drohičino, Melniko, Belsko, Bresto ir Kamenco miestai ; iš Ordino pusės — Osterrodė, Ortelsburgas, Allensteinas, Gunlaukė, Seeburgas. Tarp tų miestų, kaip iš sutarties matyti, driekėsi platus girių ruožas. Iš sutarties nematyti, kad jis būtu buvęs pripažintas Ordino teritorija. Greičiau laikytas priklausąs abiem pusėm, kad kiekvienai leista laisvai naudotis giria 6 mylių atstumu nuo taikos sutarties apimtų sodybų. Ryšium su girių apgyvenimo klausimu dėmesio verta pastaba, kad abi pusės gali kurtis giriose kaimus ir statytis pilis [157]. Galima spręsti, kad praktikoje tai buvo jau daroma ir tuo būdu vykdyta girių kolonizacija. Iš sutarties matyti, kad giriose medžiota, žuvauta ir bičių lizdai laikyti. Rusams (ar lietuviams) dar pridurta teisė ganyti giriose jaučius ir galvijus. Gal šis nuostatas pirmiausia taikytas gyvulių augintojams ir žemdirbiams, nes jaučiai anais laikais buvo pagrindinė traukiamoji jėga.

Iš viso to susitarimo aiškėja, kad tos didelės girios nebuvo jau tokios tuščios. Jose gyveno įvairaus verslo pasklidę gyventojai, neišskiriant nė žemdirbių.

Pirma sienų sutartis, — jei ją, aplamai, galima vadinti sutartimi, — buvo ištrūkusio iš kalėjimo ir pas Ordiną pabėgusio Vytauto pažadas perleisti jam sritis į vakarus nuo užbrėžtos sienos. Vytautas tos sutarties metu, 1384 m., buvo jau, Ordinui įsiteikdamas, pasikrikštijęs, vieną nesėkmingą žygį į Lietuvą atlikęs ir net gavęs laikinę buveinę Marienverderyje, prie Nemuno. Atsidūręs tokioje sunkioje padėtyje, kad savo politinius tikslus tik su Ordino pagalba galėjo tikėtis įvykdyti, jis turėjo atiduoti jam visa, ko iš jo reikalauta. Nuo pat pradžių Ordinas kovojo

---

[156] J. Voigt, *Geschichte Preussens*, V. 296 psl. pastaba, kad Ordinas būtų išsižadėjęs taisyklės nesitarti su pagonimis ir jokios taikos nesudaryti, per toli eina.

[157] Ouch mogin di gefridtin landt von beiden sietin, an iren endin dorfer besetczin, und nuwe huesir buwen.

dėl Žemaičių, Vytautas ir perleido jam juos visus iki Nevėžio upės [158]. Ordinas, kaip jau minėta, savinosi visas girias, Vytautas ir atidavė jas jam iki Nemuno. Atiduodamas dar pridūrė, kad šios sritys «niekuomet nebuvo mūsų tėvų žemė», bet «nuo senovės» Ordino valda. Jis pats neturįs jokių teisių į jas [159]. Be pagrindo Mortensenai pagal šią sutartį įrodinėja visų girių priklausomybę Ordinui ir taria Vytautą rimtai pripažinus Nemuno sieną ir atsisakius nuo girių [160] Pasikeitusioje padėtyje po Žalgirio mūšio matome kitokią Vytauto laikyseną. Čia jis nepripažino vienam Ordinui teisių į girias. Jis vedė diplomatinę kovą su juo dėl sienų tose giriose, kitaip sakant, dėl pasidalijimo jomis.

Kova dėl sienų prasidėjo tuojau po Torno taikos. Mat, toje taikoje liesti įvairūs klausimai, tik ne sienų. Sienos joje ir negalėjo būti nustatytos dėl Ordino reikalautų Žemaičių, kurių lietuviai nesutiko perleisti. Surastas žinomas kompromisas, paliekant lietuviams Žemaičius iki Vytauto ir Jogailos mirties. Tuojau paaiškėjo, kad Vytautas nelinkęs išsižadėti Žemaičių ir derybos dėl sienų prasidėjo.

Kad Vytautas ar lietuviai, aplamai, nepripažino visų girių Ordinui, aiškėja iš pirmo pasitarimo po Torno taikos Vytauto su kryžiuočių atstovu Kuchmeisteriu. Šis savo pranešime pasakoja [161], kad Vytautas klausinėjo žemaičių apie girias palei Ragainę ir jie jam pareiškė: jie medžiojo iki Jūros įtako Šešuvio ir anapus Jūros iki Ežeruonos. Kuchmeisteris tai užginčijo ir paaiškino Vytautui, kad žemaičiai medžiojo ne veltui: jie mokėjo činšą Ragainės komtūrui jau šimtą metų už medžiojimą dienomis, o naktį turėjo grįžti į savo žemę. Panašią medžioklės teisę turėjo žemaičiai ir prie Vieviržos upės, mokėdami činšą Klaipėdos komtūrui. Dar Vytautas klausė Kuchmeisterio, kaip toli Jūra nuo

---

[158] *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. P. Prochaska, 13 nr.

[159] H. Gersdorf, *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union*, Marburgas, 1958, 66 psl.

[160] G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 22 psl.; H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 93 ir 175 psl. 745 išnaša.

[161] B. Dundulis, *Lietuvos kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a.*, Vilnius 1960, 94 ir sek. psl.; H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 60 psl., 244 išn.

gyvenamų sričių. Kuchmeisteris jam paaiškinęs, kad jos nuo pat ištakos atstumas iki gyvenamų sodybų bus 3 ar 2 mylios [162].

Šiuo pareiškimu Ordino atstovas pasistengė atremti lietuvių teises savintis girias ir tam tikslui nurodė, kad žemaičiai niekuomet tos teisės neturėjo. Tarnaudamas, žinoma, ordino interesams, Kuchmeisteris net išplėtė tą girių plotą gan toli į rytus nuo Jūros. Jam rūpėjo padidinti Ordino valdas Žemaičių vakaruose.

Ordinas primygtinai savinosi girių plotus iki tirštesnių žemaičių ir lietuvių sodybų per 12 metu, t. y iki pat Melno taikos (1422). Jo vadovai vis kalbėjo, kad žemaičiai, išėję iš savo sodybų į girias, siūlėsi tarnauti Ordinui jau nuo seniausių laikų [163]. Jie net nenorėjo girdėti apie kokias Žemaičių sienas. Tada Vytautas pareikalavo vakarinių Žemaičių sienų su žymia dalimi girių ir Užnemunės. Jo reikalaujamoji siena prasidėjo nuo Šešupės aukštupio, jąja ėjo iki Nemuno, Nemunu siekė Kuršių įlankos, Baltijos jūros iki Livonijos [164]. Klaipėdos pilis, pagal tą sieną, turėjo priklausyti Žemaičiams.

Ta pradinė Vytauto pateikta siena tarp Ordino ir Lietuvos palieka kiek mįslinga. Mortensenai taria ją buvus «be abejo, netikrą» (*zweifels frei falsch*) [165]. Kažin ar toks beatodairinis pasmerkimas istoriškai pateisinamas, kai nesvarstoma Vytauto motyvų? Aišku, Vytauto projektas kilo iš pasipriešinimo Ordinui, kai jis savinosi visas girias, t. y. sritis, kurių niekas negynė ir nebuvo gausesnių sodybų ir sutvirtinimų. Pagal anų laikų bendrą praktiką, Vytautas parinko naturalią siena — pagal upes ir jūrą [166]. Kaip nadruviai ir skalviai daugiausia prie upių gyveno, taip ir žemaičiai prie jų galėjo turėti savo sodybas. Jei šalia jų dar buvo ir kuršių sodybos, Vytautui skirtumo nesudarė. Jam

---

[162] Ten pat, 11 t., 233 psl., 1038 išn.

[163] Ten pat., 11 t., 227 psl.

[164] *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque cruciferorum*, Krokuva 1892, II t., 139 psl.; G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, 52 psl.

[165] H. IR G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 175 psl.

[166] Jau Vilhelmas Modenietis, vesdamas Prūsijos vyskupijų sienas 1243 m. laikėsi upių ir tai pažymėjo: «... quod predicta flumina communia sint diocesibus, que ipsis fluminibus terminantur». *Preussisches Urkundenbuch*, 1 t., 1 dalis, 108 psl., 143 nr. Ordinas ir vadovavosi upėmis administraciniuose krašto padalinimuose.

reikalas sukosi apie Žemaičių sienas, tai jis plotus iki pažymėtų vandenų jiems priklausomus laikė. Pažymėtina Žemaičių sienos pradžia nuo Šešupės upės. Tur būt, prie Šešupės gyvenusieji turėjo ryšių su žemaičiais ar kilę iš jų krašto ir todėl jie įtraukti į jį[167].

Ordinas nenorėjo nė girdėti apie tą Vytauto sieną. Jis tvirtai gynė savo teisę turėti girias ir žemaičiams tepripažino sritis už sutvirtinimų, kur jie daugiau sutelktinai gyveno ir turėjo platesnes sodybas[168]. Ginčams užsitęsus, kreiptasi į imperatorių Zigmantą, prašant tarpininkauti. Šis 1413 m. atsiuntė įgaliotinį Benediktą Makrą. Kai įgaliotinis kalbėjo apie sienas surengtame teisme, jis išgirdo iš Ordino atstovų labai savaimingą pareiškimą: «Žemaičiai visuomet buvo, kaip ir dabar yra, didesne dalimi netikintieji ir mūsų tikėjimo priešai .... tad neleistina kalbėti, kad jie ir jų žemės būtų kokiose ribose ar sienose apibrėžtos. Jie dėl klaidatikystės turėtų būti nuo tikinčiųjų už žemės ribų išvyti»[169].

Iš šio pareiškimo matyti, kuo Ordinas grindė savo teisę savintis girias. Tik ne nukariavimu, kaip manė Mortensenai. Juk plotų nuo Nemuno iki Žemaičių aukštumų ir Užnemunės girių Ordinas tikrai nebuvo nukariavęs. Neturėjo jis čia ir jam priklausomų

---

[167] Apie gyventojus prie Šešupės žr.: *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 572 psl. Dideliame ginče dėl Veliuonos lietuviai kalbėjo: «... confinantes et confrontantes inmediate cum eodem castro Veluna, videlicet a parte meridionali ultra fluvium Nemen et versus fluvium Suppa, villa seu predium et possessio que dicebatur Peygowa (prie dabartinių Šakių) cum ipsius territorio et districtu». *Lites ac res gestae*, II t., 137 psl. Atrodo, žemaičiai už Nemuno kūrėsi jau prieš XVI a. Nuo to laiko jų pirmus kaimus žymėjo mūsų kruopštusis miręs istorikas J. MATUSAS, straipsnyje: *Žemaitija iki Šešupės ir Virbalio*», žr. *Aidai*, 1960 m., 2-3 nr.

[168] Didysis magistras, delegatams duotoje derybų instrukcijoje, kalbėjo: Dorczu so hat der Orden die Memel uff mit den Huwsern die do gelegen gewest sein gehabt bis an die Heyne der Samayten, us den sich die Samayten werten, wen sie vom Orden oberczogen worden. *Lites ac res gestae*, II t., 74 psl.

[169] Ten pat, II t., 143 psl.: ... quia Samagite semper fuerunt, prout hodie sunt, pro maiori parte infideles et fidei nostri inimici, ... ideo nephas est dicere eos et eorum terras sub certis finibus et limitibus conprehendi, cum propter eorum perfidiam procul dubio sint a fidelibus extra fines orbis terre propellendi.

sodybų. Iš tikrųjų jis savinosi girias pagal anų laikų kriksčionių pasaulyje vyravusią pažiūrą, kad pagonys neturi teisės valdyti kraštų ar net valstybių. Pagal tą taisyklę Ordinas ir dėjosi girių savininkas ir, nesutikdamas veiksmingo pasipriešinimo, jose šeimininkavo. Girios Ordinui, kur jis tik siekė, buvo regalija ir naudmenys iš jos jam turėjo tekti. Jis tarėsi turįs teisę reikalauti iš aplinkinių gyventojų mokesčių už iš girių gaunamą naudą. Kai dabar kilo ginčas dėl girių nuosavybės, Ordino atstovai ir iškišo jų pasisavintą teisę [170]. Žemaičiai nepripažino Ordinui nuosavybės savo vakarinėms girioms ir Vytautas garsiame protesto rašte imperatoriui Zigmantui dėl jo Breslavo sprendimo (1420) iškilmingai tvirtino Žemaičių senas teises į girias. Gal ne tiek istorinei tiesai, kiek teisei pabrėžti jis kalbėjo apie buvusias žemaičių pilis ir sodybas jose ir apie išlikusias jų žymes [171].

B. Makrai nepavyko sutaikinti abiejų pusių ir jis prieš išvažiuodamas padarė sprendimą lietuvių naudai. Ne tik Veliuona, bet ir Klaipėda pripažinta Lietuvai. Ordinui užprotestavus, ginčas dėl sienų dar vyko ilgus metus, kol galutinai susitarta Melno suvažiavime 1422 m. Melno susitarimu didžioji giria maždaug pasidalyta per pusę. Mažosios Lietuvos rytinė siena pravesta pagal Vytauto pirmykštį reikalavimą, padarius jam didelę nuolaidą: atsitraukta 2 mylios nuo Nemuno ir Rusnės, nuo Šventosios įtako į Nemuną iki Klaipėdos apylinkių ir 3 mylios aplink Klaipėdą. Tuo būdu, Mažoji Lietuva paliko maždaug buvusių nadruvių ir skalvių ribose.

V. MAŽOJI LIETUVA XVI-XVII AMŽIUJE, YPAČ JOS KOLONIZACIJA

1. Pereinamasis laikotarpis

Laikas nuo Torno taikos iki Prūsų kunigaikštijos įsikūrimo reikšmingas dviem atžvilgiais. Pirma, šiuo metu liovėsi karai tarp Lietuvos ir Ordino ir prasidėjo jo smukimas. Antra, žmonės pradėjo pastoviai kurdintis didžiose giriose, kurios iki šiol

---

[170] Ten pat, II t., 100 psl.
[171] *Codex epistolaris Vitoldi*, 861 nr.

buvo karo zona, ir tuo būdu susidarė sąlygos Mažajai Lietuvai iškilti.

Ordinas smuko pirmiausia dėl jam suduoto smūgio prie Žalgirio ir dėl kintančių laikų. Jo būsenai atsiliepė ir Lietuvos bei Žemaičių krikštas, kuris, gali sakyti, pakirto jo egzistencijos prasmę. Veltui jo atstovas Konstancos bažnytinėje koncilijoje stengėsi įtikinti susirinkusiuosius, jog Ordinas vis dar esąs krikščionybės gynėjas. Jis jau negavo koncilijos pritarimo. Jam didesnį įspūdį darė Vytauto nusiųsti pakrikštyti žemaičiai. Net ir imperatorius Zigmantas, visuomet rėmęs Ordiną, buvo besiūląs jam perimti karą su totoriais Vengrijoje. Prisidėjo dar ir husitų, susidėjusių su lenkais, didelio masto puolimai vakarinės Prūsijos, net Dancigo apylinkių. Po husitų puolimų sekusi Bresto taika tarp Ordino ir Lenkijos (1435) parodė šiojo susilpnėjusią poziciją krašte. Išėjo aikštėn jau išaugusi krašto diduomenės galia. Taikos garantais pritraukti ir diduomenės atstovai.

Politinės galios gavę didikai ir dalis į kraštą pakviestų samdinių davė pradžią trylikos metu karui (1454-1466). Su Ordino priešais didikais ir su samdiniais susidėjusi Lenkija išėjo laimėtoja ir antroje Torno taikoje (1466) gavo didelę vakarinės Prūsijos dalį su pačia sostine Marienburgu. Ordinui tepaliko Rytprūsiai su pasirinktąja sostine Karaliaučiumi.

Žymiai sumažėjusioje Ordino teritorijoje Mažosios Lietuvos girios su gyventojais nebuvo koks mažai ką reiškiąs valstybės pakraštys. Jos jam sudarė žymią valstybės dalį. Dėl valstybės gerovės susirūpinta girių ūkiu ir jų apgyvendinimu. Pietvakarių giriose įsteigta nauja Reino komtūrija (1468 m.), išsilaikiusi iki Ordino valstybės galo [172]. Jos įkūrimu Ordinas parodė didesnį susidomėjimą giriomis.

Pasunkėjusi Ordino būklė XV a. atsiliepė jo Mažosios Lietuvos kolonizacinėje politikoje. Iki šiol joje kūrėsi daugiau smulkūs ūkininkai, gavę žemės kiek patys pajėgė apdirbti. Dabar didieji magistrai, prasiskolinę pirmoje eilėje samdiniams ir neturėdami kuo atsilyginti, pradėjo jų vadams dalyti stambias žemes lėno teisėmis ar užstatu už gautą paskolą. Iš to atsirado Mažojoje Lietuvoje pirmieji vokiški dvarai su baudžiauninkais prūsais

---

[172] K. Riehl, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens in der Zeit von 1410-1466*, žr. *Altpreusische Forschungen*, XIV (1937), 262 psl.

bei lietuviais ir iš dalies vokiečiais. Dvarininkų giminės imdavo žemes ne vienoje vietoje ir todėl viena giminė pasklisdavo po plačias apylinkes. Žinomiausios, pavyzdžiui, brolių Šliebenų (*Schlieben*) gautos 1469 m. nuosavybės, pasklidusios Gerduvos, Įsruties ir Darkiemio srityse.

Su dvarininkų ūkiais plito ir sunkėjo baudžiava, ir net laisvieji baudžiauninkais versti. Kadangi laisvųjų, «niekieno» žemių anais laikais dar daug buvo, tai baudžiauninkai ėmė bėgioti iš vietų į vietas. XV-XVI a. šaltiniuose skaitome bajorų nusiskundimus dėl baudžiauninkų pabėgimo, ir reikalaujama išduoti juos. Tuo pačiu metu dvarininkai, gavę politinės įtakos, stengėsi priplakti baudžiauninkus prie žemės. Šiuo baudžiavinimo metu Ordino valstybė virto pasauline kunigaikštija. Dabar iškilusi Mažoji Lietuva darėsi daugiau baudžiauninkų nei laisvųjų kraštas ir žymia dalimi tiesioginėje vokiečių dvarininkų valdžioje.

2. Prūsijos kunigaikštijos laikai

Ordino žlugimas ir Prūsijos kunigaikštijos įsikūrimas nebuvo koks revoliucinis įvykis. Ir šiaip Ordinas po Žalgirio mūšio neteko savo egzistencijos prasmės ir darėsi daugiau paprasta teritorinė valstybė. Jau priešpaskutinis didysis magistras Friedrichas, Saksų kurfiursto pusbrolis, politikavo kaip pasaulinis kunigaikštis. Jis reformavo kariuomenę, teismus ir administraciją. Vietoje senų Ordino pareigūnų jis pasirinko patarėjais pasaulinius didikus. Pagal tuo metu vyraujančią renesanso dvasią jis įsileido į savo dvarą humanistus šviesuolius. Kad dvarui tektų didesnės pajamos, jis panaikino didžiąsias komtūrijas. Dėdamasis savaimingu valdovu, jis neprisiekė leninės priklausomybės lenkų karaliui. Ši jo laikysena vėliau Ordinui brangiai atsėjo [173].

Paskutinis didysis magistras Albrechtas, frankiškos Hohencolernų giminės narys, iš motinos pusės Lenkų karaliaus Zigmanto I senojo sūnėnas, ir stengėsi būti nepriklausomas teritorinis val-

---

[173] Plg. B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburgas 1958, 140 psl.

dovas. Jis pradėjo nelaimingą karą su Lenkija, pasibaigusį nieko gero nežadėjusiomis paliaubomis. Albrechtas vyko į Vokietiją gauti paramos ir susidūrė tiesioginai su prasidėjusiu reformaciniu sąjūdžiu. Jo poveikyje jis sumojo daugiau politiniais motyvais pakeisti vienuolišką valstybę pasauline kunigaikštija (1525). Pakeitimas vyko be mažiausių sukretų, nes naujas mokslas Prūsuose jau buvo pradėtas skleisti jo palikto vietininko Sembos vyskupo Polentzo.

Ramiai įvykęs perversmas Prūsijoje neįnešė pradžioje nieko naujo į Mažosios Lietuvos visuomeninį gyvenimą. Gyventojai vilko jiems užkrautą baudžiavos jungą. Kaimuose kūrėsi nausėdos, traukė vokiečiai dvarininkai, smuklių ir malūnų laikytojai ir visokie pareigūnai. Ūkiška buitis riedėjo be didesnių pasikeitimų.

Ryšium su reformacija vykęs valstybinis perversmas padarė milžinišką įtaką Mažosios Lietuvos kultūriniam ir dvasiniam gyvenimui. Tai įvyko pirmiausia dėl pasikeitusių santykių tarp Prūsijos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos. Ordino laikais jos abi gyveno nesiliaujančio karo padėtyje ir jų abiejų gyventojai buvo aiškiai skiriami vieni nuo kitų. Ordinui visi vietiniai buvo prūsai pirmiausia dėl jiems visiems taikytos prūsų teisės. Be bendro prūsiško vardo dar vartoti atskirų kilčių pavadinimai, kaip sembų, nadruvių, skalvių ir kitų. Ilgiausiai išsilaikė šalia prūsų skalvių vardas. Gal tai atsitiko todėl, kad skalviai, susispietę apie Ragainę ir Tilžę, gyveno didžiųjų girių atskirti nuo likusių Prūsijos gyventojų [174]. Kryžiuočiai, laikę visus vietinius prūsais, juos griežtai skyrė nuo jų priešų Lietuvos gyventojų. Tad Ordino žmonėms skirtumas tarp prūso ar skalvio ir lietuvio nebuvo koks tautinis, — jo įžiūrėti jis ir nebūtų galėjęs, jei jis ir būtų buvęs, — bet politinis: kiekvienas jų reiškė priešingų valstybių gyventojus.

Iš čia suprantama, kodėl Ordino krašte pabėgėliai iš Lietuvos, nors ir prūsų teise apgyvendinami, vis lietuviais vadinti. Kartais jų tautybė net nepaženklinta. Kad jie iš Lietuvos, tesužinome iš labai dažnai prie jų priduriamos standartinės frazės:

---

[174] Apie skalvių vardo vartoseną ir jo išsilaikymą net iki XVI a. vidurio žr. G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 29 ir sek. psl.

kai Lietuva bus Ordino užkariauta, jie turės grįžti į savo kilimo vietą ir gautą žemę Ordinui grąžinti [175]. Pagal bendrą taisyklę žymėti iš Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kilusius pabėgėlius lietuviais viename net 1539-1540 m. dokumente sakoma, kad Ragainės valsčiuje gyvena «skalviai ir lietuviai prie Ragainės pilies» [176]. Skalviai čia vadinami seni vietos gyventojai, o lietuviai — ateiviai iš Lietuvos.

Skalvių vardo pavartojimas Prūsijos kunigaikštijos laikais buvo vien įsisenėjusio papročio liekana, savotiška atgyvena. Vartosena netiko šiam laikui, kada Prūsijoje uoliai skiepytas naujas tikėjimas ir Ordinas su jo senu tikėjimu į užuomarštį ėjo. Prūsams krikščionybė dabar beveik tik pradėta skelbti, nes Ordinas tesirūpino tik formaliniu krašto krikščioninimu, o jo tikybinis švietimas jam mažai rūpėjo. Bažnytinių Prūsijos sinodų nutarimai skelbti prūsams tikėjimą jų kalba rodo, kad praktikoje tai mažai buvo paisoma [177]. Nesirūpinta ir bažnyčių statyba vien prūsams ir jos steigtos vietose, kur vokiečiai gyveno.

Mažai Ordino krikščionintais girių gyventojais susirūpino naujoviško Liuterio mokslo skelbėjai Prūsijoje. Jų tarpe vadovaujantis buvo pats Sembos vyskupas Polentzas, gavęs iš pat pradžių per tarpininkus pažinti Liuterio mokslą. Jį atvirai priėmęs, stengėsi tuojau plėsti savo vyskupijoje, kai į Vokietiją išvažiuodamas kunigaikštis Albrechtas paliko jį savo vietininku. Pačioje 1524 m. pradžioje jis išleido įsakymą, kad krikšto apeigos būtų atliekamos vien žmonių kalba, o ne lotynų kaip ligšiol. Ta proga vyskupas pažadėjo rūpintis, kad nestigtų tikybinio švietimo taip pat tiems, kurie kalba lietuviškai ir prūsiškai [178].

---

[175] Bene seniausias lietuvis pabėgėlis Nadruvoje — paminėtas 1290 m. J. KUCK, *Die Siedlungen im Westlichen Nadrauen*, Leipcigas 1909, 23 psl. Vėliau, XIV a., jų daugiau pasitaiko. *Preussisches Urkundenbuch*, II (1962), 30, 125, 126 nr.; III, 1 (1944-1961), 249, 251 nr.

[176] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 42 psl.

[177] V. MAŽIULIS, *Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius 1966, 23 psl.

[178] Porro quod ad reliquas forte linguas attinet, ut sunt Lithuonica, Prutenica ... dabimus operam Christo propitio, ne ipsis quaque desit Christiana institutio. *Die Reformation im Ordenslande Preussen 1523-1524*, R. STUPERICH leid., Ulm 1966, 108 psl.

Tai vienas pirmųjų įsakmių paminėjimų atskiros lietuvių gyventojų grupės Prūsuose. Beveik tuo pačiu laiku (1526) kalba ir Simonas Grunau apie lietuvius, gyvenančius Tilžės ir Ragainės apylinkėse [179]. Bet ne vien tik pasieniniame ruože jų būta. Kiek nuostabu, kad juos randame tuo pačiu metu net Karaliaučiuje, kur, kaip iš bažnytinės apyskaitos matyti, 1526 m. buvo mokama alga lietuviškam pamokslininkui [180].

Ankstyvas lietuvių susitelkimas Karaliaučiuje aiškintinas privilegijuota tos kunigaikštijos sostinės padėtimi. Ji iškilo turtingu prekybos centru. Jos pirkliai gavo iš kunigaikščio karališkąją gintaro prekybos ir ypač prekių sandėliavimo teisę (*Stapelrecht*). Pagal šią teisę visa kunigaikštijos užsienio prekyba ėjo per Karaliaučių. Per jį ėjo ir iš Lietuvos siunčiamų prekių daugumas. Tiek Prūsijos, tiek Lietuvos siunčiamas prekes paimdavo atvykstantieji olandų ir anglų pirkliai [181].

Tapęs įžymiu prekybos centru, Karaliaučius traukė gyventojus iš artimesnių ir tolimesnių apylinkių, pirmoje eilėje iš arti gyvenenančių lietuvių. Galėjo kai kas, dėl prekybinių ryšių, atvykti ir iš pačios Lietuvos ir įsikurti jame. Nėra pagrindo tvirtinti, kad Karaliaučiaus lietuviai būtų buvę senieji, pirmykščiai miesto gyventojai.

Sostinės lietuvio pamokslininko pavyzdžiu vėlyvesniame (1544) įsakyme jau liepiama miestuose bei miesteliuose turėti specialų kapelioną lietuviams bei kitiems nevokiečiams. Vyskupo įsakyme skaitome: «Prie to reikalinga, kad kituose miestuose ir miesteliuose (pažodžiui: turguose) lietuviams ir nevokiečiams kapelionas pamokslininkas būtų paskirtas, kaip kad Karaliaučiuje ypatingas pamokslininkas jau nuo seniau laikomas. Vietovėse ir kaimuose neįsigalinčiuose tai turi būti atliekama per vertėjus» [182].

Įsakymas rodo, kad jau XVI a. pradžioje Prūsijos kaimuose atsirado lietuvių kuriems reikalingi jų kalba pamokslininkai.

---

[179] S. GRUNAU, *Preussische Chronik*, išleido PERLBACH, 1875, I t., 92 psl.: Littau (wonen) unb Rangnet und Tilsen wen es ist do die grentze.

[180] P. PAKARKLIS, *Mažoji Lietuva Mažvydo laikais*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 78 psl.

[181] B. SCHUMACHER, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburgas 1958, 79 psl.

[182] P. PAKARKLIS, *Mažoji Lietuva Mažvydo laikais*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 79 psl.

O ankstyvesniais laikais Ordino kalbėta vien apie vietinius gyventojus prūsus ar jų kiltis. Apie lietuvius grupine prasme niekuomet neužsiminta. Minėti kartais tik paskiri lietuviai belaisviai ar pabėgėliai, Ordino krašte įkurdinti. Kad senieji gyventojai tarp XV ir XVI a. pradžios būtų išnykę ir nauji, — sakysim, iš Lietuvos, — būtų atsiradę, nėra pagrindo prileisti. Nors lietuviai ir minimi tose vietose, kur seniau kiti, prūsai gyveno.

Kokiose vietose XVI a. pradžioje lietuviai gyveno, sužinome iš kunigaikščio rašto vyskupui Polentzui 1547 m. Jis rašo apie lietuvių tautą (*littische Volke*) ir prašo suteikti jam tikslių žinių, kiek gyvena lietuvių Ragainės, Tilžės ir Įsruties apskrityse, kur ir kiek yra bažnyčių ir kiek lietuvių tenka aptarnauti vienam kunigui[183]. Iš paminėtų trijų valsčių numanu, kad lietuviai dabar gyveno pasklidę maždaug buvusiose nadruvių ir skalvių srityse, kurios Ordino laikais prūsiškomis laikytos. Dar net ir šiuo metu viename dokumente[184] kalbėta apie skalvius.

Senųjų Ordino laikų prūsų ar jų kilčių pavadinimas išnyko dėl prasidėjusių taikių santykių tarp Prūsijos kunigaikštijos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos. Ryšium su reformacija ir prasidėjusia didesne girių kolonizacija iš abiejų pusių abi valstybės ėmė arčiau bendrauti ir dėl to abiejų sienos pusių gyventojų tapatybė buvo paženklinta bendru vardu.

Abiejų valstybių ir abiejų sienos pusių tautos suartėjimui daug svėrė Albrechto religinė politika ir jo įkurtas 1544 m. universitas. Jam rūpėjo skleisti naujas tikėjimas ne tik savoje kunigaikštijoje, bet ir plačiai rytuose. Karaliaučius su savo universitetu turėjo būti protestantizmo Witenbergu rytuose. Pats kunigaikštis net siunčiamais laiškais į aplinkinius kraštus stengėsi traukti studentus į savo universitetą. Jis suartėjo su lietuviais bajorais reformatais, susirašinėjo su Žemaičių seniūnijos valdytoju savo globotinio, žymaus lietuvio reformato Abraomo Kulviečio reikalu[185]. 1546 m. pats valstybiniais reikalais atsilankė Vilniuje ir kreipėsi į Žemaičių seniūną Joną Biliūną (Bilevičių), prašy-

---

[183] K. Korsakas, *Pirmoji lietuviška knyga*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 35 psl.

[184] Žr. 176 išnašą.

[185] K. Jablonskis, *Mažvydo gyvenimas ir aplinka*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 90 psl.

damas jį atsiųsti jam kelis lietuvius jaunuolius studijuoti Karaliaučiuje kunigų mokslų[186]. Vienas seniūno nurodytų jaunuolių buvo Martynas Mažvydas. Jam tais pačiais (1546) metais rašė Albrechtas ir kvietė jį atvykti į Karaliaučių ir pasiruošti «Evangelijos tikėjimo skelbti ir mokyti» (Taip rašė vėliau Mažvydas Albrechtui). Mažvydas tuojau atvyko į Karaliaučių, įstojo į universitetą, kur jis randamas 1546-1547 m. semestro matrikuluose.

Su jo vos pradėjusio studijuoti studento vardu susijęs pirmosios lietuviškos knygos pasirodymas (1547). Tačiau ne Mažvydas laikytinas *Catechismusa prasty szadei* pradininkas. Katekizmas atsirado iš kunigaikščio Albrechto užmojo skiepyti reformacijos mokslą visų kalbų valdiniams jiems suprantama kalba. Iš to paties tikslo kilo ir reikalas parūpinti literatūros tikinčiųjų kalbomis, pirmoje eilėje dvasininkams naudotis. Taip atsirado prūsiškas katekizmas (1545), skirtas ypač Semboje išlikusiems senprūsiams. Šalia jo ruoštas ir lietuviškas katekizmas, kaip spėjama,[187] dar prieš Mažvydui atvykstant. Ypač to meto du žymūs Karaliaučiaus profesoriai lietuviai, kaip Rapolionis ir Kulvietis (abu mirę 1545 m.) galėjo palikti Mažvydui paruošiamųjų darbų. Jei ne jų abiejų staigi mirtis, jie, galimas daiktas, būtų tapę pirmosios lietuviškos knygos autoriais.

Kaip matome, Prūsų valdžios mostu išleisti beveik tuo pačiu metu prūsiškas ir lietuviškas katekizmas. Bet klystama, kai iš to sprendžiama, jog prūsų ir lietuvių kalbos tada pripažintos visiškai skirtingomis. To paties Albrechto potvarkis dėl stipendijų prieštarautų tokiam sprendimui. 1546 m. Albrechtas paskyrė 24 stipendijas einantiems kunigų mokslus jo universitete. 10 stipendijų skirta vokiečiams studentams ir po 7 lietuviams ir lenkams[188]. Prie potvarkio pridurta pastaba sakė, kad iškritus vokiečiui iš stipendininkų tarpo, jo vieta stipendijoje turėtų tekti lenkui ar lietuviui, ypač mokančiam prūsišką tarmę. Kaip matome, Prūsijos vyriausybei nėra kokios atskiros prūsų kalbos. Yra tik prūsiška bendros lietuvių kalbos tarmė. Šia tarme, žinoma, kalbėta didesnėje Prūsijos dalyje ir kunigaikštis

[186] Ten pat.

[187] K. Korsakas, *Pirmoji lietuviška knyga*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 27 psl.

[188] V. Vileišis, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 25 psl.

dėl to pageidavo turėti pridedamu stipendininku tos tarmės lietuvį. Albrechtas, matyti, mažai tikėjos tokį prūsišką lietuvį rasti, jei savo pageidavimą palydėjo pastaba: «Jei toks galima rasti». Seniai Ordino užkariautų ir apnaikintų prūsų tarpe jau nelengvai galėjo būti randamas jaunuolis, tinkąs eiti kunigo mokslams.

Kas kita lietuviai. Pirma, jų gyvenamas Mažosios Lietuvos kraštas dar nebuvo užgožtas kolonistų vokiečių; antra, jie turėjo artimus ryšius su didžiosios Lietuvos lietuviais. Vasalinė Prūsijos kunigaikštijos priklausomybė Lenkijai ir jau iš to ėjęs draugiški santykiai su Lietuva ir ypač plintanti reformacija Prūsuose ir Lietuvoje artino abu kraštus. Į Albrechto įkurtąjį universitetą vyko studijuoti jaunuoliai iš Didžiosios Lietuvos. Jame mokė pirmaisiais jo įkūrimo metais du žymūs profesoriai: Stanislovas Rapalionis ir Abraomas Kulvietis. Mažoji Lietuva kultūriniu požiūriu priartėjo prie Didžiosios Lietuvos.

Po Mažvydo katekizmo sekusios kitos knygos ir įvesta į bažnyčias lietuvių kalba darė iš palaidų girių gyventojų lietuvių tautą. Jai susidaryti daug reiškė ir prasidėjusi didžiosios girios kolonizacija. Per ją abi tautos dalys ėmė arčiau bendrauti ir net kurtis gretimose sodybose.

Niekuomet nebuvusi tuščia ir be sodybų giria kunigaikščio Albrechto ir jo įpėdinių laikais žymiai pagausėjo naujakurių sodybomis. Jos didesnis apgyvendinimas pradėtas nuo XV a. vidurio, kada ji liovėsi buvusi karo zona po išvestos 1422 m. pastovios sienos tarp Prūsų ir Lietuvos. Nors dėl jos vėliau derėtasi ir ginčytasi ir ji dar ne kartą buvo «apjojama», tačiau iš esmės paliko nepakitusi iki 1919 m.

Padalytoji giria pradėta kolonizuoti iš lietuvių ir prūsų pusės. Iš Lietuvos pusės pasienio kolonizaciją daugiausia vykdė žemaičiai iš čionykščiose giriose įkurtų kunigaikščio dvarų. Paprūsės kolonizacijai ypač reikšmingas buvo Jurbarko dvaras, atiduotas karalienei Bonai 1527 m. Ji iš pat pradžių susirūpino girių apsauga ypač nuo prūsų medžiotojų.

Kai nuo jų sunkiai sekėsi apsiginti, ji ėmė kurdinti giriose kaimiečius [189]. Ji kūrė kaimus palei sieną ir kitoje Nemuno pusėje

[189] Apie Bonos varytą Paprūsės kolonizaciją žr. J. Totoraitis, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 99 ir sek. psl.; J. Matusas, *Žemaitija iki Šešupės ir Virbalio*, žr. *Aidai*, 1960 m. 2 nr., 70 ir sek. psl.

net iki Virbalio ir davė pradžią šiam miesteliui. Bonos palankių įkūrimo sąlygų viliojami traukė kaimiečiai, net baudžiauninkai, iš įvairių Lietuvos vietų į Užnemunės pasienį ir dėl to jame dygo kaimai vienas po kito. Iki XVI a. vidurio plote nuo Nemuno iki Virbalio minima 26 kaimai. Iš jų 11 išliko iki mūsų laikų [190]. Kaip patraukli buvo Bonos kolonizacinė politika kaimiečiams, liudija Žemaičių bajorų nusiskundimai kunigaikščiui 1547-1551 m. ir jų reikalavimai grąžinti jiems į kunigaikštienės kaimus pabėgusius baudžiauninkus. Visai suprantama, kad bėgantieji kartais atsidurdavo Prūsuose ir ten kurdavosi. Iš kitos pusės, netrūko ir Prūsų pabėgėlių ar ateivių Lietuvoje. Taip antai, naujai įkurtame Virbalyje randamas vienas Tilžėnaičio pavarde ir 8 pavardės skambančios vokiškai su krikščioniškais vardais [191].

Aplamai, vykstant kolonizacijai abiejuose pasieniuose sienos peržengimai ir dėl to kylantieji kivirčai buvo neišvengiami. Anų laikų dar primityvios matavimo priemonės ir neleido visu tikslumu sienos žymėti. Apie pasieninius ginčus patiriame iš Bonos laiškų kunigaikščiui Albrechtui, kur kalbama apie sienos laužymą iš vienos ir kitos pusės. Žinomiausias ilgas ginčas dėl Katyčių kaimo.

Kaimas įkurtas dar Ordino laikais pasienio girioje, kurią žemaičiai, matyti, sava laikė. Jų seniūnas jau 1492 m. pareiškė savo teisės į jį ir uždraudė kaimiečiams mokėti mokesčius Ordinui [192]. Ginčas truko kelis dešimtmečius, ir apie jį išliko buvusiame Karaliaučiaus archyve pluoštas dokumentų. Dėl jo susirašinėjo dar Bona su Albrechtu, kiekvienas savo teises gindamas. Kai prūsai pastatė Katyčių giriose būdas, įsikišo pats karalius Zigmantas, reikalaudamas nugriauti jas. Ginčų metu vėl kilo sienos patikrinimo klausimas. Iš pasitarimų nieko neišėjo ir Katyčiai 1555 m. galutinai paliko Prūsijoje [193].

Daug platesniu mastu nei Didžiojoje Lietuvoje kolonizacija vykdyta mažojoje Lietuvoje ir jos pasienyje. Kaip ir praeitais

---

[190] J. Matusas, *Žemaitija iki Šešupės ir Virbalio*, žr. *Aidai*, 1960 m. 2 nr., 72 psl.

[191] J. Totoraitis, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 111 psl.

[192] K. Forstreuter, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische. Forschungen*, XVIII (1941) 58 psl.

[193] J. Totoraitis, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 103 psl.

laikais, kolonistai kūrėsi arčiau jūros, ežerų ir ypač išilgai upių. Pačiame šiauriniame krašte, apie Klaipėdą, randame naujas sodybas prie Kuršių marių, išilgai Danijos, Minijos ir senosios Gilijos upių [194]. Čia buvusios ankstyvesnės sodybos pagausėjo naujais kaimais.

Jau skalvių tirštokai apgyvendyti Nemuno pakraščiai ir traukė naujus sodybininkus. Į Nemuną įtekanti Jūra tapo ruožu, kur susitiko Žemaičių ir Mažosios Lietuvos nausėdžiai. Tai buvo Ragainės komtūrijos ir vėliau kunigaikštijos valsčius. Į jame nuo XV a. galo atsirandančias sodybas pirmas atkreipė dėmesį P. Kargė [195]. Jis priskaitė tarp 1490 ir 1540 m. iš viso net 63 sodybas. Pagal jį, jos visos lietuvių iš Didžiosios Lietuvos įkurtos, nors tam įrodyti nėra tikrų duomenų. Šaltiniai, kuriais jis remiasi, yra žemių katastrai, kur surašyti ūkininkai, daugiausia baudžiauninkai, su jiems uždėtomis prievolėmis. Nepasakyta, iš kur tie visi žemdirbiai yra atsikėlę. Kaimų tarpe bent 4 yra su vokiškais vardais. Jie tikrai negalėjo būti lietuvių įkurti. Be to, kai kurie kaimai, kaip Šreitlaukiai, Lenkininkai (*Lenken*) žinomi jau XIV a. Užuot kildinus tų visų kaimų gyventojus iš Didžiosios Lietuvos, reikėtų geriau pripažinti tą Šešupės žemupio ir Vilkiškio aukštumos ruožą Didžiosios ir Mažosios Lietuvos naujakurių susitikimo vieta.

Kaip vyko pasienio sričių kolonizacija iš abiejų pusių, gražiai liudija 1526 m. dokumentas, jų leidėjų ir komentatorių H. ir G. Mortensenų pavadintas *Ginčas dėl Benikaimių «ilgos pievos»* [196]. Ginče įvelti 8 kaimai. Visi, išskyrus Viešvilį, yra kairėje Nemuno pusėje, prie Šešupės įtako. Vienas seniausių yra Lenkininkų (Lenkių) kaimas, minimas jau 1352 m. dokumente [197]. Kiti 3 senesni yra Trapėnų, Viešvilės ir Didieji bei Mažieji Eisliai. Jaunesni už šiuos yra Benikaimiai, kilę vėliau-

---

[194] H. Mortensen, *Die litauische Einwanderung nach Ostpreussen*, žr. *Prussia*, XXX (1933) 137 ir sek. psl.

[195] P. Karge, *Die Litauerfrage*, 74 ir sek. psl.

[196] H. ir G. Mortensen, *Der Streit um die Benigkemer «Lange Wiese» im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument*, žr. *Preussenland und Deutscher Orden*, Festschrift fur K. Forstreuter, Würzburgas 1958, 291 ir sek. psl.

[197] *Urkundenbuch des Bisthums Samland*, III t., 28 psl., 404 nr.

siai 1490 m. Jiems kunigaikščio atstovas yra pardavęs pievą, dėl kurios dabar ginčijamasi [198].

Lenkininkų kaimo gyventojai, Mikas (*Migk*) ir Butvilas 1510 m. pirko Geverlaukių mišką prie Šešupės už 6 jaučius. Mikas (gal būti, ir Butvilas) persikėlė į kitą gretimą vietą ir davė pradžią Mikėnų kaimui, taip pat prie Šešupės. Jau minėtame Geverlaukių miške 3 (o gal 5) nausėdžiai pirko 1513 m. gabalą miško abipus Šešupės už jaučius. Nuo jų ir prasidėjo Geverlaukių kaimas. Iš kur tie nausėdžiai kilę, šaltinis nepasako. Kad jie, kaip ir kiti nausėdžiai, kurių kilimo vietos nenurodytos, turėjo būtinai iš Žemaičių atsikelti, kaip Mortensenai net pabrėžtinai byloja [199], nėra pagrindo tvirtinti. Aiškiai kalbamame dokumente minimi nekurio Tautkaus, vieno vietinių kaimų gyventojo, du atkviestieji Žemaičiai, Normantas ir Milkintas. Jie pirko Galbrosto miško gabalą 1514 m. už 24 jaučius ir davė vardą tame miške savo įkurtam kaimui [200].

Kalbamas dokumentas atskleidžia pasienio ruožo kolonizaciją iš abiejų pusių. Panašiai turėjo vykti ir kitose vietose, tik apie tai žinių neturime. Anais Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartėjimo laikais bendra pasienio kolonizacija visai suprantama, bet tai nereiškia lietuvių masinio brovimosi į Prūsus.

Didesnė dalis Albrechto laikais kolonizuotų Mažosios Lietuvos girių priklausė Įsruties apskričiui (*Hauptamt*). Yra išlikę keli jo įpėdinio laikų daugiausia činšų registrai ir kitos rūšies žemės katastrai. Seniausias yra 1539 m. registras, turįs 145 sodybas. Iš jų 115 tenka girių plotams į rytus nuo Įsruties [201]. Vėlesni katastrai, 1540, 1542, 1554-1555, 1555-1556, 1557-1558, 1564-1565, 1589-1592, 1620 m., irgi turi daugybę sodybų. Šiuos katastrus kruopščiai nurašė O. Barkowskis jau minėtame darbe ir iš jų padarė išvadą apie didelę lietuvių imigraciją į Prūsiją

---

[198] H. ir G. Mortensen, *Der Streit um die Benigkemer « Lange Wiese » im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument*, žr. *Preussenland und Deutscher Orden*, Festschrift fur K. Forstreuter, Würzburgas 1958, 293 psl.

[199] Ten pat, 295 psl.

[200] Ten pat, 294 psl.

[201] O. Barkowski, *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg unter Herzog Albrecht und Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525-1603*, žr. *Prussia* 28 (1928), 177 psl.

XVI [202] a. Jis nurodė net ir priežastį to, taip sakant, masinio lietuvių bėgimo, būtent, jų tikybinį persekiojimą [203]. Visai teisingai pasipriešino jam Z. Ivinskis, pabrėždamas, kad Lietuvoje tuo metu jokio tikybinio persekiojimo nebuvo [204]. Iš tikrųjų, kalvinais virto tik bajorai ir valstiečių masės, pasilikusios pasyvios, turėjo sekti jais.

Iš didelių Barkowskio duodamų sąrašų mes tesužinome apie plačiai XVI a. Mažojoje Lietuvoje pasklidusias lietuviškas sodybas. Kada tos sodybos atsirado ir iš kur atėjo jų gyventojai, tie katastrai nesako. Autoriui visai svetimas dalykas vidaus kolonizacija, kurios vaidmenį vakarinės Prūsijos apgyvendinimui taip gražiai ryškino prašmatnusis (deja, paskutiniame kare žuvęs) jaunas istorikas K. Kasiske [205]. Iš Mažosios Lietuvos naujų tyrinėtojų į vidaus kolonizaciją kiek atsižvelgė O. Natau.

Jis filologinėje studijoje apie tarmes šiaurės rytų Rytprūsiuose [206] smulkiai vaizduoja buvusios Pilkalnio apskrities kolonizaciją XVI-XVII a. Vyraujančios vokiškos lietuvių imigracijos teorijos įteigtas, Natau kalba apie Pilkalnio apskrities tuštumą iki paskutinių Ordino gyvavimo metų [207]. Jo kolonizacija prasidėjusi nuo kunigaikštijos laikų. Jos eiga autoriaus ir aprašoma iki didžiojo maro. Pagrindiniai jo šaltiniai, kaip ir Barkowskio, yra ūkių katastrai Ragainės ir Įsruties apskričių, tarp kurių Pilkalnio sritis buvo padalyta. Autorius vaizdžiai rodo, kaip dešimtmečiais dygo nauji kaimai, atseit, buvusių girių plotai virto ariamais laukais. Jam čia pat kyla klausimas, iš kur atėjo tie nauji kaimų gyventojai. Filologas autorius gan atsargiai ieško atsakymo pagal kalbos mokslo duomenis. Pirmiausiai jis prileidžia, kad šalia po 1500 metų iš Lietuvos atvykstančių kolonistų galėjo būti likučiai senųjų vietinių nadruvių ir skalvių. Šie paskutinieji galėjo būti ir į girias paslinkę nuo seniau jų gyventų Tilžės ir

---

[202] Ten pat, 168 psl.

[203] Ten pat, 192 ir sek. psl.

[204] Z. Ivinskis, *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, Vaduz 1965.

[205] K. Kasiske, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934.

[206] O. Natau, *Mundart und Siedlung im nordöstlichen Ostpreussen*, Karaliaučius 1934.

[207] Ten pat, 105 psl.

Ragainės apylinkių [208]. Tai bene vienintelis autorius, pripažįstąs lietuvių iš Didžiosios Lietuvos imigraciją ir vis dėlto prileidžiąs senųjų nadruvių ir skalvių liekanas iki kunigaikštijos laikų. Kitas jo originalumas tai pastebėti vokiški krikštavardžiai tarp kolonistų, kaip *Asmus*, *Casper*, *Gregor*, *Hans*, *Hanske*, *Herman* ir kiti. Jis spėja, kad daugumas buvo iš vakarinių kraštų atsikėlę prūsai jau su suvokietintais krikštavardžiais. Jų tarpe galėjo būti ir vokiečių. Bet daugumas Pilkalnio kolonistų, pasak jo, bus kilę iš Didžiosios Lietuvos. Pirmiausia jam slaviško kilimo visi nausėdžiai su slaviškais vardais, kaip *Bocdan*, *Juckna*, *Narush*, *Roman*, *Stanislav*, ir kiti [209]. Kad šie slavai galėjo būti iš lenkiškų mozūrų kilę, jam neatėjo į galvą. Taip pat iš Lietuvos esančios atneštos pavardės su galūnėmis — *eit* (*tis*) ir — *elis* : *Jottzaitt*, *Szidaitt*, *Bacdonėlis* ir kiti [210].

Jam emigracijos iš Lietuvos liudininkai yra žodžiai, apie 1500 m. pasirodę Mažojoje Lietuvoje, kaip *Bajor*, *Bender* — «dalininkas» (iš žodžio bendras, negavęs sau žemės ir prisijungęs prie ūkio savininko dirbti už tam tikrą žemės dalį, tariant, jam bernauti).

Šių dviejų žodžių, kaip ir lietuviškų vardų formų su galūne — *eitis*, — *elis*, o taip pat slaviško kilimo lietuviškų įsibrovimą į Mažosios Lietuvos kalbą galimą aiškinti ir bendros bažnytinės kalbos paplitimu visame krašte. Nuo pat reformacijos pradžios įvesta lietuvių kalba į Mažosios Lietuvos bažnyčias ir jose naudotos apeigų knygos, spausdintos daugiausia iš Didžiosios Lietuvos kilusių autorių, platino bendrus lietuviškus terminus. Iš to galėjo atsirasti ir bajoras vietoje vokiško *Kolmer*, nausėdis vietoje *Neusass* ir bendras, išvirtęs į vokišką *Bender*.

Kaip bažnytinė ir, gali sakyti, to meto literatūrinė kalba brovėsi į kasdieninį gyvenimą, rodo Pilkalnio vardo atsiradimas. Pradžioje buvo jo vietoje vokiškas *Schlossberg*. Kaip pavadinimas rodo, jis pradžioje turėjo būti tvirtovė, siekianti dar Ordino laikų, kada tokios tvirtovės statytos ir giriose prie gyvenviečių

---

[208] Ten pat, 142 psl.
[209] Ten pat, 143 psl.
[210] Ten pat, 145 psl.

jų apsaugai nuo pagonių lietuvių puolimų [211]. Galimas daiktas, kad ta skalvių ar nadruvių sodyba išsilaikė iki XVI a. Nuo šio meto (nuo 1516 m.) aplink ją pakartotinai sklypuojamas miškas ir pardavinėjamas už jaučius ar šiaip dalijamas naujakuriams. Pradžioje vieta vis vadinama senuoju vardu *Schlossberg*, kol pirmą kartą 1547 m. jau ji pasirodo su pakeistu *pilkaln* pavadinimu [212]. Aišku, vertimas iš vokiečių kalbos, padarytas bendros tuometinės literatūrinės bei bažnytinės lietuvių kalbos įtaigoje.

Tad perdedama skelbiant, jog imigrantai iš Didžiosios Lietuvos atvyko į tuštumas ir jie vieni davė kraštui pradžią nuo XVI a. Iš kitos pusės klystama, kai primygtinai neigiama didlietuvių imigracija į Mažąją Lietuvą nuo pasienio apgyvendinimo pradžios. Paskiri bėgliai ir šiaip išeiviai keldavosi į Prūsiją su savo jaučiais ir kitokia manta ir ten pirkdavosi ar kitu būdu įsigydavo žemės. Kad tų imigrantų buvo ne masė, o paskiri asmenys, jau rodo prie jų pridėtas pažymėjimas *aus littawen* ar panašiai [213]. Jei visi naujakuriai ar bent jų dauguma būtų buvę iš Lietuvos, tas jų kilmės pažymėjimas būtų savaime atkritęs.

Kaip iš Natau vieno į dienos šviesą išvilkto 1580 m. dokumento [214] matyti, net tam tikri agentai vykdavo į Didžiąją Lietuvą ir viliojo lietuvius išvykti ir kurtis Prūsų miškuose. Pasakojama, kad du ateiviai iš Georgenburgo valsčiaus, Albertus Hermannus ir Hans Peterwitz, visai pasienyje, Ašernikų (Jodžių) kaime, prie Viliūnų gavo 15 ūbų šlapio, stačio miško. Vienas jų, Albertas, mokėjęs lenkiškai skaityti ir rašyti, supratęs kiek vokiškai ir «gerai pažinęs Žemaičius ir Lietuvos kunigaikštijos žemes». Jis «pažinojęs vietas ir bėglius iš karališkos dalies». Pagal dokumentą išeitų, kad šie agentai klausė valstiečių nusiskundimų

---

[211] Viename 1354 m. dokumente, aprašant prie Georgenburgo (netoli Įsruties) kuriamo kaimo ribas, sakoma, kad jos turi eiti «ultra custodiam terre, que lantwer vulgariter nominatur» (*Urkundenbuch des Bisthums Samland*, Leipcigas 1905, 429 nr.). Taip pavadintas vietos apsaugai skirtas sustiprinimas galėjo panašėti į tvirtovę būsimame Pilkalnio apskrityje.

[212] O. Natau, *Mundart und Siedlung im nordöstlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934, 106 psl.

[213] Ten pat, 109 psl.: Pawell aus littawen.

[214] Ten pat, 144 psl.

sunkia padėtimi. Jie buvę pasirengę savo daiktus palikti ir iškeliauti, o agentai jiems siūlėsi padėti.

Natau savo dokumentu remia ankstyvesnių autorių, kaip Kargės, Gerulio, Ivinskio ir kitų iškeltą mintį, kad socialinė bei ekoniminė padėtis vertė valstiečius bėgti į Prūsus.

Užuot šiuo oficialiu dokumentu, išėjusiu iš Ragainės apskrities vyriausybės, visai pasitikėjus, reikia pirmiausia atsižvelgti į jo propagandinį tikslą. Iš jo aiškėja valdžios interesas turėti imigrantų iš Lietuvos ir jos agentams uždėta pareiga pavaizduoti valstiečių būklę Prūsijoje esant geresnę nei Lietuvoje. Klausimas, kiek ji buvo geresnė. Juk baudžiava buvo abiejuose kraštuose. Natau aiškiai pažymi tuo metu įvestą baudžiavą visoje Ragainės apskrityje [215]. Ne iš gero buvimo bėgiojo baudžiauninkai ir Prūsų krašte iš jiems priskirtų sodybų, kaip dokumentai aiškiai rodo [216]. Panaši baudžiavinė būklė abiejuose kraštuose negalėjo traukti lietuviškų masių bėgti per sieną.

Užuot išsijuosus įrodinėjus bei kalbėjus apie didelę imigraciją iš Didžiosios Lietuvos, geriau būtų atkreipus daugiau dėmesio į Mažosios Lietuvos nuo XV a. vykusią vidaus kolonizaciją. Reikėtų parodyti, kaip senieji lietuviai bei prūsai ir iš dalies vokiečiai paskutinių didžiųjų magistrų ir kunigaikščių skatinami kolonizavo girias ir tuo būdu kūrėsi Mažoji Lietuva.

Vidaus kolonizacijos vyksmą pavaizduoja lietuvių kūrimasis Goldapės žemupyje, prie Mauro ežero, kaip jį aprašė pagal archyvinę medžiagą Fr. Grigat. [217] Šioje vietoje abiejose upės pusėse 1540 m. randamos anksčiausios lietuvių sodybos. Nekuris seniūnas Merten Sperling įkurdino šioje vietoje pirmuosius lietuvius, atvedęs juos iš Įsruties apskrities, nuo Priegliaus upės. Jie gavo po dideles dalis, net iki 4 ūbų. Jiems nereikėjo eiti baudžiavos, nes toje vietoje nebuvo dvarų, bent pradžioje. Už tai jie turėjo mokėti aukštesnes čyžes. Pasklidusiems Goldapės ir kiek Unguros paupiais, kur driekėsi vešlios pievos, jiems naudingiau buvo

---

[215] Ten pat, 115 psl.

[216] O. Natau, Ten pat, 144 p. cituoja dokumentą, kur kalbama apie dviejų nausėdžių pabėgimą ir į jų vietą dviejų lietuvių priėmimą. Šių dviejų nausėdžių pažymėjimas lietuviais ir rodo juos buvus išimtiniais imigrantais iš Didžiosios Lietuvos.

[217] F. Grigat, *Besiedlung des Mauerseegebietes im Rahmen der Kolonisation Ostpreussens*, Karaliaučius 1930.

verstis gyvulininkyste nei žemdirbyste. Lietuviai gyveno dar paslinkę gan toli nuo Goldapės į pietus, net iki Olecko. Viename 1540 m. dokumente kalbama apie «lietuvišką pusę», turint galvoje Olecko apskritį [218]. Šioje vietoje lietuviai jau įsiterpė į mozūrų tarpą ir liko tuojau nusmelkti. Prie Goldapės susėdę tvirčiau laikėsi, nes čia tirščiau gyveno. Jų bažnytinis centras buvo Unguros miestas, kur prieš 1571 m. minimas lietuvis kapelionas. Šiais metais pirmą kartą paminėta Benkaimų bažnyčia jau prie pačios Goldapės upės, su lietuviu kunigu. Lietuviškai mokantis kunigas joje laikytas iki XVII a. [219]

Goldapės upės siekusi pietinė Mažosios Lietuvos riba maždaug atitiko seną nadruvių ir sūduvių ribą [220]. Tad galima sakyti, kad Mažoji Lietuva pietuose, kaip ir vakaruose iškilo XVI a. buvusių nadruvių sienose. Tuo dar kartą patvirtinama, kad Mažoji Lietuva išsivystė iš senųjų nadruvių ir skalvių sričių.

Didelė kunigaikščio Albrechto kolonizacinė ir kultūrinė religinė politika sukūrė Mažąją Lietuvą. Jam mirus (1568) jo įpėdiniai tęsė tą jo politiką iki kunigaikštija įsijungė į Brandenburgo kurfiurstiją (1611). Kurfiurstijos laikais Mažoji Lietuva tebesilaikė savaiminga sritimi Prūsijoje iki karalystės laikų, kada ištikęs didelis maras pakeitė kiek jos veidą.

3. Čiabuviai ir imigrantai

Nors mažlietuvių autochtoniškumo ir imigracijos klausimas visame dėstyme užsimenamas, tačiau dėl dalykui dabar duodamos svarbos jis pravartu paskirai pasvarstyti.

Kaip matėme, Albrechto ir jo įpėdinių laikų Mažosios Lietuvos apgyvendinimo pagrindiniai šaltiniai yra žemių katastrai. Juose suminėtos sodybos su kaimiečiams duotomis žemėmis ir uždėtomis pareigomis. Retais atvejais pasakoma, kad tie kaimiečiai įkurdinti ir iš kur jie atėję. Kadangi sparti girių kolonizacija Mažojoje Lietuvoje prasidėjo nuo XV a. antros pusės ir ypač nuo

---

[218] Ten pat, 73 psl.

[219] Ten pat.

[220] Z. Ivinskis, *Sūduviai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t. (1963), 117 psl.

kunigaikštijos įsikūrimo ir nuo to meto ėmė dygti iki tol negirdėtos sodybos, tai pradėta manyti, kad jų gyventojai iš kur nors atvykę. Žinoma manyta, kad ne iš kur kitur, kaip iš Didžiosios Lietuvos. Pradėta kalbėti apie lietuvių ateivių įsikūrimą Rytprūsiuose.

Kai kalbama apie lietuvių imigraciją į Mažąją Lietuvą, daromos dvi prielaidos: 1. seni jos gyventojai, nadruviai ir skalviai, buvo skirtingos nuo lietuvių tautybės — prūsai; 2. girios buvusios per karus ištuštėjusios ir nuo XV a. imtos pildyti ateivių lietuvių. Priėmę tas dvi prielaidas, lietuvių imigracijos šalininkai padarė išvadą: Mažosios Lietuvos lietuviai nebuvo pirmykščiai (kaip vokiečiai sako, *bodenständig*), bet iš Didžiosios Lietuvos atsikėlę kolonistai.

Abi minėtos prielaidos iš tikrųjų neturi gero pagrindo. Ir tai dėl to, kad kalbininkų pastangos įrodyti nadruvius ir skalvius buvus prūsus, ne lietuvius, negalėjo būti sėkmingos. Ir visai suprantama, kodėl. Juk nadruviai, skalviai, lietuviai ar net prūsai — vis vardai vienos ir tos pačios aisčių padermės. Jos dalių įvairūs pavadinimai reiškė greičiausiai teritorines grupes, kurios dabar kiltimis ar giminėmis vadinamos. Joms netinka naujų laikų tautybių ar tautų vardas. Antroji prielaida — girių tuštuma irgi nepateisinama. Net toks H. Mortensenas, neigęs pirmykščių lietuvių buvimą Rytprūsiuose, pabrėžtinai tvirtino: girios buvo sodybų tuštumos, bet ne gyventojų (*Siedlungs - aber nicht Menschenleer*). Gyventojų juose knibždėte knibždėjo. Tik tie gyventojai buvę klajūnai, be pastovių sodybų. Žemdirbių sodybos, pasak jį, siekusios maždaug Įsruties apylinkių.

Kad ir nepritariant imigracijos teorijai kaip ji dabar dėstoma, negalima vis dėlto neigti lietuvių kėlimosi į Ordino ir vėliau į kunigaikštijos Prūsiją. Jau per ilgus karus išvedami belaisviai ir dėl tų pačių karų Prūsijoje atsidūrę pabėgėliai lietuviai pramiešė kiek vietinius. Marienburgo iždo knyga 1399-1409 m. rodo daugelyje vietų įkuriamus lietuvius [221]. Paduodamos net piniginės išlaidos jiems įkurdinti [222]. Bet tai buvo vis paskiri atvejai, neturėję reikšmės krašto apgyvendinimui. Pati lietuvių imigracijos

---

[221] *Marienburger Tresslerbuch*, išleido E. JOACHIM, Karaliaučius 1896, 550, 544, 487, 350, 317 psl.

[222] Ten pat, 40, 57, 70, 152, 153, 155 psl.

problema sukosi apie tos didžiosios girios apgyvendinimą. Ji, pagal Melno sutartį, buvo beveik per pusę padalyta tarp Lietuvos ir Ordino ir po to, įsiviešpatavus taikai, imta kolonizuoti iš abiejų pusių. Iš lietuvių pusės, kaip minėta, jau iš pat pradžių nausėdžiai sodinti pasienyje. Kadangi siena nebuvo visai aiškiai išvesta, tai lietuviai vienur kitur kūrėsi ir Ordino ar kunigaikštijos žemėse. Tuo būdu, per pasienio kolonizaciją abi istorinio likimo perskirtos lietuvių dalys artėjo kita prie kitos, kaip jos tuo metu artėjo ir per bendrą kalbą bei bažnytinę literatūrą.

Kalbant apie girios apgyvendinimą ir lietuvių imigraciją, reikia pirmiausia pastebėti, kad lietuviai neatėjo į tuščius miškus. H. ir G. Mortensenai, plačiausiai tą girią vaizdavę, ir pripažįsta, kad joje gyvenę klajoklinio verslo žmonės: medžiotojai, žvejai, bitininkai, šienpioviai ir kariai bastūnai. Autoriai tik primygtinai neigė žemdirbių sodybų buvimą joje, ypač rytinėje dalyje, nors jos ir čia kur-ne-kur buvo. Ypač neneigtinos gausesnės skalvių gyvenvietės prie Nemuno. Tiek šie skalviai, tiek dar išlikę nadruviai bent nuo XVI a. pradžios (jei ne anksčiau) imti vadinti lietuviais. Bene pirmas vardo pakitimo liudininkas buvo S. Grunau, paminėjęs apie Tilžę ir Ragainę lietuvius gyventojus [223].

Kai Albrechtas pradėjo girių kolonizaciją tai, žinoma, jis pirmiausiai sodino pakraštinius žemdirbius nuo Nemuno (Lietuvos) ir nuo Įsruties (Prūsijos) pusės. Apie tai turime įdomų Prūsijos vyriausybės pareiškimą apie 1540 m., kuriame kalbama apie naujai atidarytą kelią į Lietuvą. Kelias buvęs didžiojo magistro Rusdorfo laikais (1422-1441) uždarytas todėl, kad «buvo viena giria ir žmonės negyveno. O dabar, iš Dievo malonės, vietoje iš abiejų pusių, t. y. iš Lietuvos didžiosios kunigaikštijos ir iš Prūsijos, kaimai ir žmonės toje girioje įkurdinti» ir todėl kelias gali būti atidarytas [224]. Iš pareiškimo aiškėja kolonizacija, įvykdyta tarp Prūsijos ir Lietuvos. Kaip iš vakarinės prūsiškos pusės kolonistai traukė iš senų prūsų sodybų [225], taip iš rytinės atseit, Lietuvos pusės jie plėtėsi nuo tirštesnių panemunės sodybų.

---

[223] Žr. 179 išnašą.

[224] Cituota iš H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 232 psl.

[225] Net ir H. ir G. Mortensenai, *Der Streit, um die Benigkemer «Lange Wiese» im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument*, žr.

Kaip jau minėta, lietuviai kaimiečiai atsidurdavo Prūsijoje ir dėl neaiškios ir ginčijamos sienos. XVI a. viduryje Žemaičių seniūnas kivirčijosi su Prūsijos pareigūnais dėl sienos palei Šešupę nuo Širvintos įtakos iki Nemuno. Nepavykus dėl jos susitarti «karališki pareigūnai susodino šioje vietoje ūkininkus ir girią iškirto» [226]. Šaltinis kalba čia apie Trapėnų girios kolonizaciją, Žemaičių seniūno vykdytą. Ta giria bei sritis paliko Prūsų valdžioje ir ten apgyvendyti žemaičiai atsidūrė Mažojoje Lietuvoje.

Lietuviai vykdavo per sieną dar ir prūsų agentų viliojami, kaip gauname įsitikinti iš Natau paskelbto dokumento. Netrūko ir šiaip pabėgėlių, pasitraukusių iš ūkių baudžiauninkų, kurių dalis galėjo atsidurti Prūsuose [227]. Apie panašius pabėgėlius, matyti, ir kalbėjo vyskupo Sperato laiškas Abraomui Kulviečiui. Bet tokia kompaktinė Mažosios Lietuvos gyventojų lietuvių masė, kokią randame XVI a. negalėjo susidaryti iš tų sporadiškų pabėgėlių ir iš paskirose pasienio vietose apgyvendintų nausėdžių. Mažosios Lietuvos kamienas — senųjų nadruvių ir skalvių palikuonys.

Iš tikrųjų nėra tikrų šaltinių duomenų, kad kunigaikščių plačiu mastu varytos Mažosios Lietuvos girių kolonizacijos metu lietuviai iš Didžiosios Lietuvos būtų masiškai brovęsi per sieną ar net prašęsi priimami, kaip H. Mortensenas sako [228]. Ta didžioji kolonizacija buvo iš esmės vidaus kolonizacija. Buvę girių klajūnai ir aplinkiniai ūkininkai gavo sklypus išsikirsti ir sau naujas sodybas kurtis ar senas plėsti. Apie tą vidaus kolonizaciją gražiai liudija XVI a. pabaigos autorius K. Hennenbergeris, rašydamas: Įsruties, Ragainės ir kitose apskrityse, grynai nevokiečių apgyventose, ir kurios anksčiau ilgą laiką tuščios buvo, randami dar visur vardai upių, nors jos būtų mažiausios; ir vardai

---

Preussenland und Deutscher Orden, Festschrift fur K. Forstreuter, Würzburgas 1958, 296 psl., prileidžia kolonistus bent į pašešupį atsikėlus ir iš vakarinės pusės, «iš Ragainės apylinkės politinės Prūsijos sienos linkui».

[226] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 233 psl.

[227] Apie Didžiosios Lietuvos valstiečių bėgimą žr. D. N. Pochilevič, *Krestjane Belorusii i Litvy v XVI-XVII v.*, Lvovas 1957, 96 ir 98 psl.

[228] H. Mortensen, *Die litauische Einwanderung nach Ostpreussen*, žr. *Prussia*, XXX (1933), 133 psl.

visur atitinka senuosius, « tik jie netaisyklingai tariami »[229]. Hennenbergeris čia aiškiai kalba apie lietuvius naujakurius ne iš svetur atvykusius, bet vietinius. Juk svetimieji nebūtų žinoję senųjų upių ir upokšnių vardų. Tik jie, būdami iš toliau atsikėlę, juos skirtingai, « netaisyklingai », tai yra, pagal savo tarmę tarė[230]. Įdomus čia pat duodamas lietuvių palyginimas su vokiečiais kolonistais. Šie upių vardų nežinojo ir jų reikia ieškoti senuose dokumentuose. Jie, aišku, todėl nežinojo, kad nebuvo tokie vietiniai, kaip lietuviai. Tai dar vienas, — kad ir netiesioginis, — įrodymas, jog aplinkiniai Įsruties ir Ragainės gyventojai apgyvendino iki XVI a. galo buvusias tuščias girias.

Hennenbergerio cituota vieta yra klasiškas vidaus kolonizacijos pavyzdys. Tenka tiesiog stebėtis, kai ši to žiningo seno Prūsijos istoriko vieta, išleidžiant eilutes, kalbančias apie išlikusius upėvardžius, naudojama lietuvių imigracijos įrodymui[231].

4. Kurfiurstijos laikai

Mažoji Lietuva, kaip ir visa Prūsijas kunigaikštija, atsidūrė pakitėjusiose sąlygose, kai jos valdovais tapo Brandenburgo kurfiurstai. Pakitėjimas įvyko ne staigiai, bet ilgu evoliucijos vyksmu. Jam pradžią davė Albrechto vienintelio sūnaus ir įpėdinio Friedricho Albrechto proto liga ir dėl to nuo pat pradžių šalia jo įkurta regentų taryba. Kol jis buvo nepilnametis (tėvo paliktas 15 metų), vyriausią valdžią laikė diduomenės taryba. Iš jos valdžią perėmė Ansbachų Hohencolernų linijos kunigaikštis Jurgis Friedrichas (1577-1603), gavęs Rytprūsius iš Lenkijos karaliaus Stepono Batoro malonės. Po jo sėkmingo valdymo giminystės keliu atėjo Brandenburgo Hohencolernai. Antras jų, Jonas Zigmantas (1608-1619), mirus silpnaprotiui Friedrichui

---

[229] C. Hennenberger, *Erläuterung der Preussischen Landtafel*, 1595, 6 psl.

[230] Mažosios Lietuvos tarmių įvairumą paliudija net 1724 m. oficialus raštas, kur sakoma, jog kiekviename valsčiuje kalbama kitu dialektu, žr. Fr. Terven, *Gesamtstaat und Retablissement*, Göttingenas 1954, 119 psl.

[231] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 233 psl.; O. Natau, *Mundarten und Siedlung im nordöstlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934, 104 psl.

Albrechtui, tapo tikru Prūsijos kunigaikščiu su Lenkijos karaliaus pripažinta paveldėjimo teise. Nuo dabar (1611) Prūsija pasidarė Brandenburgo provincija, valdyta iki šiol kurfiurstų vietininkų titulu.

Kunigaikštijos, kaip ir lėto valdžios keitimosi metu Mažoji Lietuva gyveno apie šimtą taikos metų. Ji turėjo laiko sutvirtėti, lietuvių kalba įsigalėjo žymiai pagausėjusiose bažnyčiose ir net šiek tiek valdžios įstaigose. Yra išlikęs 1578 m. kunigaikščio vardu paskelbtas seniausias žinomas valdžios lietuviškas aplinkraštis [232], barąs lietuvius dėl tebesilaikomų pagoniškų papročių, Lietuvos katalikų bažnyčių lankymo ir įsakąs laikytis prie savų parapijų. Ramiai sau gyvenę ir kūręsi mažlietuviai tiesiog priklausė ne tiek kunigakščio vyriausybei, kiek didikams. Didikai tuo metu buvo įsigalėję pačiose valdžios viršūnėse ir jų vyriausioji taryba (*Regimentsrat*) rimtai varžėsi su kunigaikščiais dėl pirmenybės. Didikai turėjo paramos iš bajoriškos Lenkijos, Prūsijos suverenės. Didikai suėmė valstiečius į savo tiesioginę valdžią nuo 1577 m., kada įstatymu juos priplakė prie žemės. Bet ne visiems Mažosios Lietuvos baudžiauninkams tekdavo atlikinėti darbo prievolė dvaruose (*Scharwerk*), nes dvarų giriose per daug nebuvo. Daugeliu atvejų iš baudžiauninkų reikalauta mokesčių, duoklių ir kokių atsitiktinių darbų: pastočių, dalyvauti kunigaikščio medžioklėse, vežti malkas į miestus ar pilis.

Ramus, palyginti, Mažosios Lietuvos gyvenimas sutriko kurfiurstijai įsikūrus. Kaip tik tuo metu Livonijoje ir šiaurės Lietuvoje vykęs karas tarp švedų ir lenkų-lietuvių persimetė ir į Prūsiją. Garsusis Gustavas Adolfas užėmė Klaipėdą (1626), Piluvą ir visą pajūrį iki Dancigo. Elbinge įsikūrė rezidenciją ir sėdėjo 4 metus. Švedai išlaikė Klaipėdą su Mažąja Lietuva iki 1635 m. Nors šiais metais švedai ir pasitraukė iš Mažosios Lietuvos, tačiau ji paliko tolimesnių švedų ir lenkų karų varginama. Tuometinis kurfiurstas Friedrichas Vilhelmas I (1640-1688) vis dalyvavo kare čia vienoje čia kitoje pusėje. Jo trumpalaikė sąjunga su švedais užtraukė lenkų ir totorių antplūdį į Rytprūsius 1656-1657 m. Pagal istoriko Liudviko Adolfo Pranciškaus Juozapo Bačko apskaičiavimą, priešai sudegino 13 miestų,

---

[232] Aplinkraštį rado ir paskelbė originalą bei vokišką vertimą F. NESSELMANN, *Preussische Provinzialblätter* 47, t. (1852 m.).

249 gyvenvietes bei kaimus, 37 bažnyčias, 23.000 žmonių nužudė ir 34.000 į nelaisvę išsivarė [233]. Jie smarkiai siautėjo Mažojoje Lietuvoje, ypač Ragainės ir Pilkalnio apylinkėse.

Karai, skaudžiai palietę Mažąją Lietuvą, pakeitė ir jos ligšiolinę politinę padėtį: ji su visa Prūsijos kunigaikštija įsijungė į Brandenburgo kurfiurstiją. Tai padaryta Olivos taikoje 1660 m., kur kurfiurstas pripažintas Rytprūsių suverenu be Lenkijos vasalystės. Brandenburgo kurfiurstas pasidarė savaimingas kunigaikštis Rytprūsiuose.

Pirmu Prūsijos suverenu buvęs Friedrichas Vilhelmas I, didžiuoju kurfiurstu vadinamas, savo kiek naujoviška ūkio politika palietė Mažąją Lietuvą. Ji žinoma šatulinės kolonizacijos vardu.

Pavadinimas kilęs iš prancūziško žodžio *chatoul*, reiškiančio iždą, kasą. Tuo vardu vadintas kurfiurstui tiesiog priklausęs iždas, skirtingas nuo valstybinio, į kurį plaukė žemės, teismų, muitų ir kitokie valstybės pareigūnų surenkami mokesčiai. Šį iždą prižiūrėjo didikų tarybos nariai ir kurfiurstas juo negalėjo laisvai disponuoti. Tad kurfiurstui Friedrichui Vilhelmui I, stengiantis nepriklausomai nuo diduomenės politikuoti, ypač didinti kariuomenę ir šiaip stiprinti valstybę, rūpėjo kiek galima didinti šatulinį iždą pajamomis iš jam tiesiog priklausomų nuosavybių, regalijomis vadinamų. Didžiausia ir pelningiausia regalija buvo girios, davusios iždui pajamų iš medžių gaminių. Suprasta, kad dar didesnės pajamos iš girių galės būti gautos kuriant jose ūkius. Tad įsakyta girių pareigūnams nužiūrėti jose tinkamus ūkiams plotus ir juose sodinti žemdirbius. Iš čia ir atsirado šatuliniai ūkiai.

Apie didžiojo kurfiursto ir jo artimiausio įpėdinio kurtus ūkius puikią monografiją davė H. Rieckenberg [234], pasiremdamas daugiau nespausdintais katastrais. Mums rūpimoje Mažojoje Lietuvoje jis daugiausia registruoja šatulinius ūkius pagal miškų masyvus, kur jie kurti. Pirmiausia rodomos sodybos palei Kuršių įlanką nuo Sembos vakaruose iki senųjų sodybų apie Miellaukius

---

[233] Duomenys iš Fr. Terven, *Gesamtstaat und Retablissement*, Götingenas 1954, 17 psl.

[234] H. Rieckenberg, *Die Schatullsiedlung in Preussen bis zum Jahre 1714*, žr. *Altpreussische Forschungen*, XVI (1939).

rytuose. Deimenos upė skriodė šį sodybinį plotą. Prie jos ir dygo naujos sodybos. Daugumas naujakurių traukė iš rytinių girių ir buvo lietuviai. Jie ypač kūrėsi į rytus nuo Deimenos upės. Tuo tarpu vakariniame tos upės pakraštyje kūrėsi nausėdžiai jau iš suvokietintų vakarinių sričių (nuo Sembos) ir jų tarpe jau vyravo vokiški vardai [235]. Rytinė Mažosios Lietuvos siena — Deimena čia dar kartą išryškėja.

Kaip kitais kolonizacijos laikais, taip ir šiuo metu naujos sodybos kūrėsi prie senesnių ir daugiau išilgai upių. Tuo būdu, seniau apgyvendytų Priegliaus pakraščių sodybos kilo aukštyn palei Nenos, Auros ir Druojos upes. Šios sodybos pasiekė miškų ribų, prie kurių jos paliko iki paskutinių laikų [236].

Gan pagrindinai ir plačiai apžvelgiama šatulinė kolonizacija Įsros, Šešupės ir vidurinio Nemuno pakraščių. Palei Įsros upę nuo 1681 iki 1717 m. Rieckenbergo priskaityta 28 šatuliniai lietuviški kaimai [237]. Bet pačiame Įsros aukštupyje mažai kaimų atsirado. Pasak Rieckenbergą, lietuviai čia daugiau ėmė tinkamus ganykloms krūmokšnius, nes linko labiau verstis gyvulininkyste nei žemdirbyste. Šios kolonizacijos eigoje daug naujų sodybų atsirado didžioje Plinis (*die grosse Plinis*) girioje ir jos tęsėsi beveik palei Šešupę, kuri buvo siena nuo Širvintos iki Mažųjų Šilinėlių. Tolimesnės pasieninės sodybos kurtos Trapėnų girioje, kur jos siekė Nemuno maždaug apie Viešvilę.

Įvairiose Mažosios Lietuvos vietose, kur tik buvo kiek žymesnės girios, kurti šatuliniai ūkiai. Didelis jų telkinys atsirado jau senoje apgyventoje Miellaukių apylinkėje prie Alksnės, Uosos ir Parvės upių. Pagal Rieckenbergo duodamus šaltinius Miellaukių srityje įsisteigė nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pradžios 110 naujų gyvenviečių [238]. Tai vis sodybos ne kokių ateivių, bet vietinių lietuvių.

Ženkli laikų permaina šioje kolonizacijoje buvo vokiški lokatoriai, kurie Ordino laikais kūrė vokiškus kaimus vakarinėje Prūsijoje. Jie iki šiol Mažojoje Lietuvoje nebuvo žinomi. Bet štai Rytprūsių susijungimas su Brandenburgu, atseit, su senu

---

[235] Ten pat, 50 psl.
[236] Ten pat, 54 psl.
[237] Ten pat, 56-57 psl.
[238] Ten pat, 63 ir sek. psl.

vokišku kamienu, atvedė lokatorius ir į Mažąją Lietuvą. Miellaukių vietovėje žinomas jų vienas, Danielius Gerhardas, paties kurfiursto tarnas (*Kammerdiener*). Jis už savo dvarą Köpeniko valsčiuje (prie Berlyno) ir sodą su namu Kölne (taip pat pat prie Berlyno) gavo 1666 m. 60 ūbų ūkį pagal Kulmo teisę, atseit, neribotos nuosavybės [239]. Iš jo nuosavybės susidarė 13 kaimų ir jie papildė Šnekeno miško masyvą naujomis gyvenvietėmis. Nuostabu, kad ir likusiame rytiniame Šnekeno girios ruože šaltiniai mini 8 gavėjus vokiečius [240]. Jie buvo valdžios pareigūnai ir, gavę nemaža nuosavybės, sodino į ją greičiausiai iš vakarinių Prūsijos kraštų kolonistus. Tad kurfiurstijos laikais pamažu darėsi sąlygos Mažosios Lietuvos germanizacijai.

Paskutinis šatulinių sodybų kompleksas šioje šiaurės rytinėje Mažosios Lietuvos dalyje buvo Linkūnai, visai arti prie Nemuno. Vėliau jis virto karališku domėnu. Rieckenbergas priskaito jame 70 gyvenviečių tarp XVII ir XVIII a. vidurio. Nors šios sodybos išdygo visai arti Žemaičių, tačiau jose neatsirado jokio žemaičio. Visi nausėdžiai buvo vietiniai žemdirbiai [241]. Kaip šie linkūniškiai, taip, aplamai, visi šatulininkai buvo vietiniai mažlietuviai. Jie plėtėsi į girias, nes gaudavo jose veltui sklypus dažniausiai nuosavybės (Kulmo) teise už sutartą metinį mokestį. Šatulininkai buvo laisvieji ūkininkai. Jei dabar šatulinė laisvė netraukė lietuvių ūkininkų į Mažąją Lietuvą, tai kas juos traukė ankstyvesniais laikais, kai jie čia tegalėjo tapti baudžiauninkais ir dar pirktis žemę už nusivarytus jaučius? Lietuvių imigracijos uolūs skelbėjai turėtų tai paaiškinti. Reikia tiesiog stebėtis, kaip tas lietuvių iš Didžiosios Lietuvos tiesiog masinio persikėlimo į Mažąją Lietuvą mokslas prigijęs vokiečiuose, kad net Rieckenbergas, kuris griežtai dokumentuotoje šatulinės kolonizacijos studijoje niekur nerado paminėtų lietuvių imigrantų [242], vis dėlto prisijungia prie Mortenseno teorijos ir kalba apie lietuvių masinį atvykimą į Rytprūsius ankstyvesniais laikais [243].

---

[239] Ten pat, 66 psl.

[240] Ten pat, 70 psl.

[241] Ten pat.

[242] Rieckenbergo tyrinėjimų išvada: «Es fand also schon zur Zeit der Schatullsiedlung keine Neueinwanderung von Litauern mehr statt» (Ten pat, 73 psl.).

[243] Ten pat, 55 psl. ir *passim*.

Šatulinė kolonizacija vykdyta ir Klaipėdos krašte. Čia šatulinių gyvenviečių kolonija įsisteigė Dingšių girioje (prie Pagėgių) su 22 Rieckenbergo minimais kaimais.[244]. Tai, rodos, mažos paskiros ūkininkų sodybos, kaip ir daugumas šatulinių ūkių. Didžiausia Didžiųjų Antlaičių sodyba teturėjo 8 ūbus ir 8 margus lauko. Matyti, šatulinių ūkių gavėjai buvo aplinkiniai ūkininkų šeimų nariai, nepritilpę senuose ūkiuose ar dėl kitų priežasčių ėmę duodamus girių plotus ir savaimingai kūręsi. Ir šiuose pasieniniuose plotuose nematyti imigrantų iš Didžiosios Lietuvos. Šatulininkai ir čia buvo vietiniai mažlietuviai.

Iš Mažosios Lietuvos šatulinių ūkių virtinės kiek išsiskyrė Užbalių girios, į šiaurę nuo Gumbinės, šatulininkai. Užbalių giria — nedidelis buvusios girios likutis. Jos kolonizacija vyko pamažu, dalijant plotus aplinkiniams ūkininkams. Nedaug čia tų ūkių ir įkurta — vos koks dešimts per 50 metų. Tarp lietuvių šatulininkų randamas ir vienas vokietis, gali sakyti, dvarininkas, gavęs 5 ūbus ir 22 margus žemės. Jo įkurtas šatulinis kulminis ūkis gavo nuo jo Schröterio pavardės Šrioterslaukių, Šriotlaukių vardą. Dvaro gavėjas buvo tos pačios Užbalių girios Didžiųjų Baičių rajono žvalgas (*Wildnisbereiter*)[245]. 1678 m. įkurtas ir šatulinis kaimas Didžiųjų Baičių vardu, matyti, to paties vardo miško rajone. Po 5 metų (1683) iš to kaimo kilęs Jonas Donelaitis ir dar du lietuviai iš Mažųjų Baičių kaimo gavo 3 ūbus pagal Kulmo teisę Užbalių girioje ir davė pradžią Lazdynėlių kaimui[246]. Minimas Jonas Donelaitis buvo senelis mūsų didžiojo kūrėjo, tikros lietuviškos literatūros pradininko, Kristijono Donelaičio[247].

---

[244] Ten pat, 74-75 psl.

[245] Ten pat, 62 psl.

[246] P. Reklaitis, *Dokumentai apie K. Donelaičio protėvį*, žr. *Aidai*, 1966 m., 9 nr.

[247] Įdomus sutapimas pasirodymas Mažosios Lietuvos šaltiniuose gan artimais laikais dviejų didžiųjų Rytprūsių asmenybių senelių. 1693 m. Karaliaučiaus filosofo Emanuelio Kanto senelis, Hans Kant, Klaipėdos miestietis, iš profesijos balnius, pirko dvarelį *Keller Kumetter* savo miestelio apylinkėje. J. Sembritzki, *Geschichte des Kreises Memel*, Klaipėda 1918, 8 psl. Jo sūnus, taip pat balnius, persikėlė į Karaliaučių, kur gimė filosofas.

Baigiamasis žodis

Šatulinė kolonizacija buvo ilgametės mažlietuvių vidujinės ekspansijos paskutinis tarpsnis. Ji ženklino taip pat Mažosios Lietuvos pasiektą aukščiausią vystymosi laipsnį, kur vyravo lietuviai. Šios Mažosios Lietuvos vaizdą. kad ir miniatiūroje, paliko mums pastorius Teodoras Lepneris savo veikale, kur aprašė Būdviečių parapiją. Dar tai pačiai šatulinei kolonizacijai vykstant, ištinka didysis maras, skaudžiai apnaikinęs Mažosios Lietuvos lietuvius. Karalius Friedrichas Vilhhelmas I, tiesa, atkūrė kraštą ir įvedė geresnę tvarką, nei ji anksčiau buvo. Jis padarė ir Mažąją Lietuvą, ligšiol buvusią daugiau geografine sąvoka, atskiru administraciniu vienetu Rytprūsiuose. Bet jo atkurtoji Mažoji Lietuva buvo jau labai pramiešta svetimų vokiečių kolonistų. Šios jau kiek mišrios Mažosios Lietuvos vaizdingą aprašymą paliko mums K. Donelaitis savo *Metuose.* Jis aiškiai matė pakitėjusius laikus ir gailėjosi «anų lietuviškų gadynėlių, kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo».

Dar Donelaičio metu ir, aplamai, iki XIX a. lietuvybė Mažojoje Lietuvoje buvo stipri. Ji pradėta veiksmingai slopinti nuo XIX a. pradžios ir nuo to meto ji menkėjo ir nyko. Tačiau ji vis laikėsi ypač rytiniuose pakraščiuose ir nuo XIX a. pabaigos bendro lietuviško tautinio atgimimo poveikyje itin pagyvėjo. Ji tvėrė, atgijusi ir po I pasaulinio karo pradėjo veiksmingai reikštis.

Mažlietuviai išlaikė ir gaivino tautinę sąmonę prisimindami didžiąją praeitį, kada jų protėviai per šimtmečius iškirto didžiąsias girias ir iš žalių kelmų įkūrė žydinčias sodybas. Tad Mažoji Lietuva pačių lietuvių, o ne kokių slavų, kaip šiandieną, neatsižvelgiant į istoriją, drįstama sakyti[248], sukurta. Jiems ji ir turėtų priklausyti.

Cleveland, Ohio, J.A.V.

Dr. J. Jakštas

---

[248] *Bolšaia Sovietskaia Enciklopedia* , XIX, 1953, 426 psl. rašo: «Kaliningrado sritis sudaryta 1946 m. bal. 7 d. senose pirmykščiose pabaltijo slavų žemėse» (*na drevnich iskonnych zemliach pribaltiiskich slavian*).

THE POPULATION OF MINOR OR PRUSSIAN LITHUANIA UNTIL THE XVII CENTURY

BY

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Summary

The north-eastern strip of East Prussia, the country of Minor Lithuania, emerged at the dawn of history as a great primeval forest which in the oldest sources was called wilderness (Wildnis, solitudo). The forest was the ancient habitation prevalently of the two Baltic tribes : Nadravians and Scalavians. They were mostly wandering through the large forests, living as hunters, bee-keepers, fishers and robbers or warriors. The only sparse settlements of the soil cultivating dwellers appeared dispersed throughout the huge forests.

The Nadravians and Scalavians were the last tribes subdued by the Teutonic Knights on their sway from the Vistula to the Nemunas (Niemen). The old population survived wars and depredations and continued living in not essentially changed social conditions. Only the western strip of the wilderness got German settlers. They mingled with the indigenous people which were called Prussians. This common name was given to all tribes between Vistula and Nemunas after they had been subdued by the Teutonic Knights.

Under the Teutonic Knights Minor Lithuania became a war zone between the realm of the Teutonic Knights and Lithuania for over hundred years. Therefore the wilderness remained almost unchanged. The expansion of settlement and of a farming population was thwarted.

Changes, however, came in the XV century after the battle of Tannenberg (1410), Melno peace (1422) and mainly after the « Great War» between Poland and the Teutonic Knights (1454-1466). After the last war the realm of the Knights noticeably reduced, its main

part being East Prussia. The last Great Masters were anxious to keep their costly court in the new Capital Koenigsberg, in accordance with the spirit of the Renaissance, and were impelled to increase their revenues. In the agricultural Prussian society of that period the land tax paid by the farming population was the main contribution to the state treasury. For this reason the last Masters and the first Herzogs began to settle the formerly mostly migrant people in the wilderness by alloting tracts for cultivation. In this way new Lithuanian villages spread in the wilderness.

At the same time the colonisation of the forests along the border was carried also in the Grand Duchy of Lithuania. Consequently the mingling of the population of the border states and crossing of the border was going on. As a result the imgrants from the Grand Duchy settled in the same border areas as the people of Minor Lithuania.

With the rise of Protestantism the new creed spread among the Lithuanians. Their native spoken language was introduced in the church service and by the same token became the literary language. Lithuanian was taught in the parochial schools and Lithuanian books, at first mostly religious ones, were published.

The intensive colonisation of the wilderness, the introducing of Lutheran teaching and the elevation of the spoken Lithuanian language to the church and even literature language constituted Minor Lithuania. The s. c. chatoul-colonisation by the Great Elektor Friedrich Wilhelm (1640-1688) was the last stage in the expanding and the enhancing of the Lithuanians in the former wilderness.

The great plague that struck Minor Lithuania in 1707-1710 decimated the old population and opened the doors to the oncoming colonists. Numerous, mostly German, settlements arose among the remaining Lithuanians. The way for the imminent Germanisation was opened.

DR. KAZYS PAKUTUS
ARCHYVAS